

ATATÜRK'ÜN TÜRK DİL KURUMU

(12 Temmuz 1932- 17 Ağustos 1983)

MUSTAFA KEMAL VE TÜRKÇE

Osmanlı aydınları arasında, konuşma ve yazı dilleri arasındaki kopukluğun giderilmesi, Osmanlıcanın yalınlaştırılması gerektiği tartışmalarının yaygınlaştığı yıllarda öğrenimini sürdüren Mustafa Kemal, daha askeri ortaokul öğrencisiyken bu sorunla yakından ilgilenmeye başlamıştı. O yıllarda Selanik'te yayımlanmakta olan *Çocuklara Rehber* adlı dergi, erkek ve kız çocukları bilgiyle donatmaya ve onların güzel ahlaklı birey olmalarına yardım etmeye yönelmişti. Bunun yanında "terkip"siz bir dil kullanmaya da özen gösteren dergide Serezli Öğretmen Sadi, okul çocukları için yalın Türkçe ile yazılmış örnekler veriyor, bununla güttüğü amacı şöyle açıklıyordu.

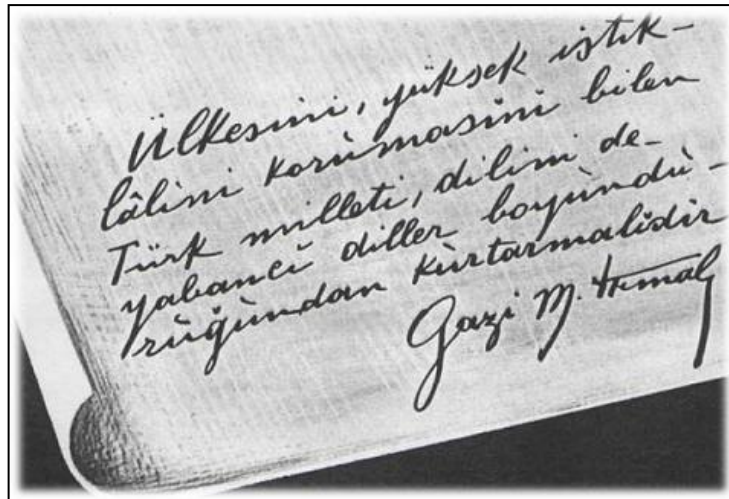
Öz Türkçe akımının öncülerinden sayılması gereken *Çocuklara Rehber* dergisi, öğrenciler için fen bilimlerine ve özellikle matematiğe ilişkin sorular, bilmeceler de düzenlemekte, bunlara doğru yanıt verenlerin adlarını da sonraki sayılarında yayımlamaktaydı. Ali Ulvi Elöve'nin incelemelerine göre derginin 22 Mayıs ve 12 Teşrinisani 1313 (3 Haziran ve 24 Kasım 1897) günlü sayılarında, matematik sorularını çözenler arasında, askeri rüştiye son sınıf öğrencilerinden Mustafa Kemal de bulunmaktaydı.[1] Bu da Mustafa Kemal'in sözkonusu derginin okuyucularından olduğunu ve o yıllardan başlayarak Türkçecilik akımını izlediğini göstermektedir.

İkinci Meşrutiyet döneminde dil tartışmaları daha büyük boyutlar kazanırken okuduğu kitapların etkisiyle Mustafa Kemal'in ilgisi artık bir dil bilincine dönüşmüştü. Özellikle 1870'te yayımladığı *Les Turcs Anciens et Modernes* adlı kitabıyla Türk tarihinin ve uygarlığının çok eskilere dayandığını gösteren Mustafa Celalettin'den sonra Necip Asım'ın araştırmaları, Mustafa Kemal'in Türkçenin geliştirilmesi için izlenmesi gereken yöntemi belirlemesinde etken olmuştu. Buna ilişkin ilk işareti de Birinci Dünya Savaşı yıllarında vermişti. XVI. Kolordu Komutanı olarak Silvan'da bulunurken iki ünlü Türk şairinin kitaplarını okuduktan sonra 10 Aralık 1916'da anı defterine şunları yazmıştı;

"Yemekten evvel Emin Beyin (Yurdakul) *Türkçe Şiirler*'iyle *Fikret'in Rübab-ı Şikeste'sinden* aynı zeminde bazı parçalar okuyarak bir mukayese yapmak istedim. İkisi de başka başka güzel. Ancak Türkçe olanda da diğerinde de aynı derecede Arapça, Farsça kelimat var. Fark, biri parmak hesabı (hece vezni), diğeri değil." [2]

Dilde sadeleşmeyi, yalnızca Türkçenin Arapça, Farsça kurallardan değil, o dillerin sözcüklerinden de arındırılması olarak değerlendiren Atatürk'te 1916'da oluşan bu görüş, devrimin dilde de tamamlanması aşamasına gelindiğinde, Sadri Maksudi Arsal'ın *Türk Dili İçin* adlı yapıtına yazdığı beğencede (2 Eylül 1930) artık bir ilke niteliğini kazanmıştı:

"Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır."

Dilde Devrime Hazırlık

Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasını sağlayan ulusal direniş dilde de ulusallığa açılan kapıyı aralamıştı. Kurtuluş Savaşı yıllarında birkaç kez Ankara'ya gelen ve bir süre Çankaya'da Atatürk'ün konuğu olan Fransız Gazeteci Berthe Gaulis, *İleri* gazetesi başyazarı Celal Nuri'ye Türk milliyetçiliğinin nasıl doğduğunu sormuştu. Bu konuda geniş bilgiler veren C. Nuri dile ilişkin olarak da şunları eklemişti:

"Milli hareket dilimizi yeniden yaratmıştır. Şimdiki Türkçemizin sizdeki Montaigne ve Rabelais Fransızcasına ne kadar benzediğini görerseniz şaşarsınız. Lisan henüz tam oturmuş değil. Yazarlarımız sizinkilerin o zamanlar yaptıkları gibi davranıyorlar. Onların vaktiyle Grek ya da Latin kelimelerini Fransızlaştırması çabalarının benzeri çabaların içindeler."[3]

Dili uygarlığın bir anlatım aracı olarak niteleyen Celal Nuri, Türkçenin batı uygarlığını, kültürünü ve düşüncelerini, anlatabilecek bir gelişme çağına ulaşmasına kadar Fransızca, Almanca, İngilizce gibi ileri dillerden yararlanılması gerektiği görüşündeydi. Yaygın biçimde kullanıldıkları için Türkçeleşmiş olarak kabul ettiği Arapça Farsça sözcüklerin dilden çıkartılmasını da sakıncalı bularak *"Onlardan vazgeçmek vücudumuzdan bir parça kesmek demektir"* diyordu.[4] Bu nedenle de yapıtlarında Fransızca deyimler, sözcükler kullanan yazarları Fransızca'yı geliştirirken Grekçe ve Yunancadan yararlanan XVI. yüzyıl Fransız yazarlarına benzetiyordu.

Celal Nuri'nin bu ılımlı Türkçeciliğine karşı Birinci Büyük Millet Meclisinde Besim Atalay ve Tunalı Hilmi gibi kimi milletvekilleri, hangi dilden olursa olsun yabancı kökenli sözcükler kullanılmasına karşı çıkmışlardı. Besim Atalay, daha meclisin ilk günlerinde 9 Mayıs 1920'de, Bakanlar Kurulunun işlevini belirleyen hükümet bildirgesi okunurken yabancı sözcüklerle birlikte o dillerin kurallarının da Türkçeye dolduklarını anımsatarak *"milli lisan"*ı yabancılaştıran bu duruma kayıtsız kalınmamasını istemişti. Mecliste Türkçeyi savunanların başında Zonguldak Milletvekili *Tunalı Hilmi* yer almıştı. 1921 Şubatında bakanlığının çalışmalarına ilişkin bilgiler veren İktisat Bakanı Celal Bayar, Osmanlıca *tâbir-i âmiyane* ve Fransızca *prensip* deyimlerini kullanınca Tunalı Hilmi, bunlara şiddetle karşı çıkmış ve *"Türkçe, anadilce bir tabiri, bir kelimeyi kullanınca mı âmiyane oluyor"* diye sormuş, *prensip* yerine de *tutamak* denilebileceğini belirtmişti. Bunun gibi 23 Nisanın ulusal bayram olmasını öngören yasa görüşülürken metindeki *iyâd- ı milliye* nitelemesi de onun *"Efendim, milli bayramdır"* diye yaptığı uyarı sonucunda *milli bayram* olarak değiştirilmişti.

Ama Tunalı Hilmi'nin Türkçeyi yalınlaştırma ve geliştirme yolundaki çok önemli girişimi, 23 Ağustos 1923'teki yasa önerisi olmuştu. *Türkçe Kanunu* başlığını taşıyan bu öneride, yazında, öğretimde ve resmi yazışmalarda yabancı kökenli sözcükler kullanılması yasaklanıyordu.

Komisyonu gönderilen yasa önerisi, Türkçenin yabancı dillerden aldığı kurallarla bağdaştırılamadığı ve dil konusunda yasa çıkartılmasının hukuk kurallarına aykırı düşeceği gerekçeleriyle kabul edilmemişti. Sorun genel kurulca ele alındığında da Tunalı Hilmi'yi destekleyen yalnızca Besim Atalay olmuştu. Gerçekte Atatürk'ün de dili yasa yoluyla zorlamayı, yasaklar getirmeyi doğru bulmadığı biliniyordu. O, devrimin her aşamasında olduğu gibi dil sorununa da zamanı geldiğinde eğilecekti. Bu nedenle Tunalı Hilmi'nin yasa önerisini desteklemeye yönelmemişti. Tunalı Hilmi ise önerisi geri çevrilmesine karşın, Türkçecilik kavgasından vazgeçmeyeceğini belirterek sözlerini, *"Ben bu düşüncelerimi bu Büyük Millet Meclisinde kabul ettirmeye muvaffak olursam kürsüden inerken düşsem ölsem gözlerim arkada kalmaz. Anadili olmayınca bir şey olmaz"* diyerek bitirmişti.[5]

Bütün bu tartışmalar Atatürk'ün çok önem verdiği Türkçeyi ulusal dil yapma ve aynı zamanda onu bir bilim ve kültür dili düzeyinde zenginleştirme amacına yönelik gelişmeler demektir. Çünkü o, dili ulusu oluşturan ve ulusçuluk anlayışını pekiştiren ana öğelerden biri olarak görüyordu. Ortaokullar için yazdığı *Medeni Bilgiler* kitabında Türk ulusunu, *"Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk milleti denir"* diye tanımlamıştı. Toplulukların karşılaştıkları istilalar, yıkımlar karşısında özelliklerini, kimliklerini, ancak dillerine sarılarak koruduklarını göz önüne alarak da ulus olmada dil birliğinin önemini günümüz anlatımıyla şöyle açıklamıştı:

“Türk ulusunun dili Türkçedir. Türk dili dünyada en güzel, en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir. Onun için her Türk dilini çok sever ve onu yükseltmek için çalışır. Bir de Türk dili, Türk ulusu için kutsal bir hazinedir. Çünkü Türk ulusunun geçirdiği bunca tehlikeli durumlarda ahlakının, geleneklerinin, anılarının, çıkarlarının, özetle bugün kendi ulusallığını yapan her şeyin dili aracılığıyla korunduğunu görüyor. Türk dili Türk ulusunun kalbidir, belleğidir.”[6]

Bu nedenle Atatürk, Türk ulusunu ayırt edici nitelikleri arasında ilk sırayı dile vermektedir. Öte yandan Atatürk Türkçenin ulusal nitelik kazanmasını ulusal bağımsızlığın bir gereği olarak görüyordu. Kurtuluş Savaşında *“tam bağımsızlık”* ülküsüyle yola çıkmıştı ve Lozan Antlaşmasıyla siyasal bağımsızlığa kavuştuktan sonra onun kültür, ekonomi gibi öteki alanlarda da sağlanması dönemine girilmişti.

Kültürel bağımsızlık içerisinde o kültürel kimliğin sesi olan dilin de bağımsız olması zorunluydu. Bunların dışında, yeni bir *ulusdevlet* olan Türkiye Cumhuriyeti’nin izleyeceği eğitim, ulusal eğitim; eğitim dili de ulusal dil olmalıydı. 22 Eylül 1924’te Samsun’da öğretmenlerle konuşmasında eğitimi, amaç ve içerik yönünden *dinsel, ulusal ve uluslararası* diye üçe ayıran Atatürk, ulusal devlette izlenmesi gerekenin *ulusal eğitim* olacağını belirttikten sonra sözlerini şöyle sürdürmüştü:

“Ulusal eğitimin ne demek olduğunu bilmekte artık hiçbir kuşku kalmamalıdır. Bir de ulusal eğitim temel olduktan sonra bunun dilini, yöntemini, araçlarını da ulusallaştırma zorunluluğu tartışma götürmez.” [7]

Eğitim öğretimin ulusal dilde yapılmasının zorunlu olduğunu belirten Atatürk, tapınmada da halkın anlayacağı bir dilin, yalın bir Türkçenin kullanılmasını önemsiyordu. 1 Mart 1922’de TBMM’nin yeni toplanma yılını açış konuşmasında, *“Camilerin kutsal minberleri halkın din ve ahlak yönünden beslenmesine en yüce, en verimli kaynaklardır. Bundan ötürü camilerin ve mescitlerin minberlerinden halkı aydınlatacak ve uyaracak kıymetli hutbelerin içeriklerinin halkça anlaşılmasını sağlamak, Şeriye Bakanlığının önemli bir görevidir. Minberlerden halkın anlayabileceği dille ruh ve beyne seslenmekle Müslüman kişinin bedeni canlanır, beyni arılaşır, imanı kuvvetlenir”* diyerek ibadet yerlerinde Türkçe kullanılması gerektiğinin ilk işaretini vermişti.[8]

Bununla da yetinmeyerek *hutbe* okuyacak hatiplere örnek olmak istemiş, 7 Şubat 1923’te Balıkesir Paşa Camiinde minbere çıkıp Türkçe *hutbe* okumuştur. Arkasından sorulan bir soruyu da şöyle yanıtlamıştı:

“Hutbeden amaç halkın aydınlatılması ve doğru yolun gösterilmesidir, başka bir şey değildir. Yüz, iki yüz, dahası bin yıl önceki hutbeleri okumak, insanları bilgisizlik ve aymazlık içinde bırakmak demektir. Hutbeyi okuyan ne olursa olsun halkın kullandığı dili kullanması gerekir... Minberlerde yankılanacak sözlerin bilinmesi ve anlaşılması ve teknik ve bilimsel gerçeklere uygun olması gerekir. Hatiplerin siyasal, toplumsal ve uygarlığa ilişkin durumları her gün izlemeleri zorunludur. Bunlar bilinmezse halka yanlış düşünceler aşılanması yoluna gidilir. Bundan ötürü hutbeler tümüyle Türkçe ve çağın gereklerine uygun olmalıdır ve olacaktır.” [9]

Hutbelerin Türkçeleştirilmesinden sonra Atatürk *Kuran*’ın Türkçeye çevrilmesi sorunu üzerine eğilmişti. 1925 Kasımında Ankara Anafartalar’daki Gazi Kız Numune Mektebine (Atatürk Ortaokuluna) *dikkatle okunması* dileğiyle Türkçe bir *Kuran* armağan etmişti. Bu konuda kimi duraksamaların olduğunu görünce de kutsal kitabının yeni bir çevirisinin yapılmasını emretmişti. Tapınma dilinin Türkçeleştirilmesi yolundaki bu girişimleri, 1930’lu yıllarda camilerde *Türkçe Kuran* ve *Türkçe ezan* okunmasıyla amacına ulaşacaktı.

Türkçe sorununun belirlenen ilkeler doğrultusunda ele alınacağı bir örgütlenme öncesinde Türkçeyi güçlendirmek ve yaygınlaştırmak amacıyla yapılan önemli girişimlerden biri de 10 Nisan 1926 gün ve 805 Sayılı Yasa ile ekonomik kuruluşlarda Türkçe kullanılmasının zorunlu tutulması olmuştu. Türk yurttaşlarına ait şirket ve kuruluşların Türkiye sınırları içerisinde sözleşme, iletişim, hesap ve defter tutma gibi her türlü işlemlerinin Türkçe olması zorunluluğunu getiren yasada, yabancı şirket ve kuruluşların Türk kuruluşları ve yurttaşlarıyla olan işlemlerin de Türkçe yapılması öngörülmüştü. 1927 başında yürürlüğe girecek olan bu hükümlere uymayanlar, ağır para cezaları yanında ticaret yerinin kapatılmasından başlayarak ticaret hakkının alınmasına kadar varan çeşitli cezalara çarptırılacaklardı.[10]

Türkçeleştirmede İlk Adım: Dil Encümeni

XIX. yüzyıldan başlayarak yazı dili ile konuşma dili arasındaki aykırılığın giderilmesi ve Türkçenin zenginleştirilmesi amacı güdülürken okumayı, anlamayı ve yazmayı güçleştiren etkenlerin başında Arapça kökenli abecenin geldiği anlaşılmıştı. Bu yüzden de Osmanlıca denen abecenin iyileştirilmesi tartışmaları başlamıştı. Cumhuriyetin ilanından sonra da buna ilişkin değişik görüşler ortaya atılmıştı. Tartışmalar sürerken ulusal dil kabul edilen Türkçeyi geliştirip bir bilim ve kültür dili içeriğine kavuşturabilmek için *Dil Heyeti* adıyla Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bir özel kurul oluşturulması öngörülmüştü. 1926'da TBMM'de bakanlığın kuruluş yasası görüşülürken Bakan Mustafa Necati bununla gözetilen amacı şöyle açıklamıştı:

“Türkiye’de dil sorunu önem taşımaktadır. Henüz nasıl yazmak gerektiği hakkında ortak kanaatimiz yoktur. Onun için bugün var olan dilimizi incelemek, ulusumuza bir sözlük hazırlamak için Dil Heyetine ihtiyaç vardır. Memleketimizde bulunan uzmanları toplayacağız. Dilimizi düzeltmek için ne yapmak gerekirse önlem alacağız.”[11]

Ne var ki yasada öngörülmüş olmasına, bütçeye ödenek konulmasına karşın sözkonusu kurul uzunca bir süre oluşturulamamıştı. Bu arada dil uzmanı olarak tanınan Ahmet Cevat Emre *Vakit* gazetesinde *Lisanımız Hakkında Bir Kalem Tecrübesi* başlıklı bir yazı dizisine başlamıştı (Ekim 1927). Arkasından yazdıklarını kitaplaştırırken buna, *Muhtaç Olduğumuz Lisan İnkılabı Hakkında Bir Kalem Tecrübesi* adını vermişti. Abece, dili biçimlendiren bir araç olduğuna göre bütün bu öneriler, yazı ve dil sorunlarının birlikte ele alınmasının daha doğru olacağını göstermişti. Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt’un 8 Ocak 1928’de Ankara Türk Ocağında Türk harfleri hakkında verdiği konferans da yakında abece değişikliğine gidileceğini göstermişti. Nitekim 23 Mayıs 1928’de *Dil Heyeti* ya da *Alfabe Encümeni* diye anılan dokuz üyeli özel bir kurul oluşturulmuş; kurula eğitimci, dil uzmanı, yazar milletvekili olarak üç ayrı kesimden üçer üye alınmıştı.

Eğitimci üyeler: Bakanlık Müsteşarı Emin Erişirgil, Talim Terbiye Kurulu Üyesi İhsan Sungu, Fazıl Ahmet Aykaç.

Dil uzmanı üyeler: Ragıp Hulusi Özden, Ahmet Cevat Emre, İbrahim Grandi Grantay.

Yazar ve milletvekilleri olan üyeler: Falih Rifkî Atay, Ruşen Eşref Ünaydın, Yakup Kadri Karaosmanoğlu.

Sözkonusu kurul Dolmabahçe Sarayında Atatürk’ün de katıldığı çalışmalarını *Elifba* (abece) ve *Gramer* diye iki kolda sürdürmüştü. Sonunda Latinceye dayalı *Yeni Türk Abecesinin* kabul edilmesi (1 Kasım 1928) Türkçenin kolay okunması, kolayca yazılması yönünde bir dönüşüm olmuştu. Atatürk 8 Ağustos 1928’de yeni abecenin belirlendiğini açıklayan ünlü Sarayburnu konuşmasında bu dönüşümün Türk ulusuna bilgisizlikten kurtulma, yazılanları okuma, anlama ve düşüncelerini yazıyla açıklamada büyük kolaylıklar sağlayacağına inandığını belirterek şunları söylemişti:

*“Bizim uyumlu zengin dilimiz, **yeni Türk harfleriyle** kendini gösterecektir. Yüzyıllardan bu yana kafalarımızı demir çerçeve içinde bulundurarak anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak, bunu anlamak zorundasınız. Anladığınızın belirtilerine yakın gelecekte bütün dünya tanık olacaktır. Buna kesinlikle inanıyorum.”*[12]

1 Kasım 1928’de TBMM’nin yeni yasama yılını açarken de bu inancını daha geniş çapta dile getirmişti:

“Her şeyden önce Türk ulusuna onun bütün emeklerini kısır yapan çorak yolun dışında kolay okuma yazma anahtarı vermek lazımdır. Büyük Türk ulusu cehaletten, az emekle kısa yoldan ancak kendi güzel ve asil diline kolay uyan böyle bir araçla sıyrılabilir. Bu okuma yazma anahtarı ancak Latin harflerinin Türk diline ne kadar uygun olduğunu, kentte ve köyde yaşı ilerlemiş Türk evlatlarını güneş gibi meydana çıkarmıştır. BMM’nin kararıyla Türk harflerinin kesinlik ve yasallık kazanması bu memleketin yükselme mücadelesinde başlıbaşına bir geçit olacaktır.”[13]

Cumhurbaşkanının bu konuşmasının ardından yeni abeceye ilişkin yasa tasarısı hemen görüşülerek kabul edilmişti. Görüşmeler sırasında söz alan ünlü Şair Mehmet Emin Yurdakul, yasanın önemini belirtirken, “*Bu yeni harfler toplumu tek bir ulus haline getirecektir. Ulusun içinden yeni düşünürler, yol göstericiler, sanatçılar çıkacak ve Türk ulusu bu yeni harflerle kendine bir istikbal yazacak, yeni bilimini, sanatını, dünyasını yaratacaktır*” demişti.

Abece değişikliğinden sonra sıra dil sorununu çözmeye geldiğinden, 5 Aralık 1928 günlü bir Bakanlar Kurulu kararı ile sözkonusu kurulun Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak çalışmalarını sürdürmesi öngörülmüştü. Yalnızca adı *Dil Encümeni/Dil Heyeti* olarak değiştirilmiş ve on yeni üye ile genişletilmesine gerek görülmüştü. Yeni üyeler şunlardı:

Celal Sahir Erozan, İbrahim Necmi Dilmen, Ahmet Rasim, Reşat Nuri Güntekin, Besim Atalay, Veled Çelebi, Yaşar Özeyi, Avni Başman, Hamit Zübeyir Koşay, Profesör Meszaros (Macar Türkolog).

Kurulun başkanlığını eski üyelerden Bakanlık Müsteşarı Emin Erişirgil üstlenmişti. Kurul ilk toplantısını 1 Aralık 1928’de *Söz Derleme Heyeti* adıyla yapmıştı. Çalışma planı olarak da başlıca şu dört madde saptanmıştı;

- a) Bir mektep lûgati (okul sözlüğü) hazırlanması,
- b) İmlâ lûgatinin (yazım kılavuzu) hazırlanması,
- c) Türkçenin gramerinin (dilbilgisi kurallarının) saptanması,
- ç) Sözlük çalışmalarına esas olmak üzere de Fransızca 2 ciltlik *Larousse*’un *saf Türkçe* olarak çevrilmesi.

Celal Sahir Erozan, İbrahim Necmi Dilmen ve Ahmet Rasim yazım kılavuzunun hazırlanmasıyla görevlendirilmiş, dilbilgisi kitabının yazılması da Ahmet Cevat Emre ile İbrahim Necmi Dilmen’e verilmiş, bir süre sonra da 25.000 sözcüğü içeren bir *İmlâ Lûgati* yayımlanmıştı. *Türk Söz Kitabı*’nın (sözlük) hazırlanmasına başlanıldığında bu çalışmayı kolaylaştırmak ve Türkçeyi kavramlar yönünden zenginleştirebilmek için de Fransızca iki ciltlik *Larousse Universel*’in Türkçeye çevrilmesi yararlı görülmüştü. Bu çeviri özellikle Başbakan İsmet İnönü’nün önerisiyle ele alınmıştı. Ancak çeviriye başlandığında zengin sanılan Osmanlıcanın kavramlar ve terimler yönünden ne kadar kısır olduğu ortaya çıkmıştı. Fransızcadaki birçok terim ve sözcüğe karşılık bulabilmek için ya eski metinlere başvurulması ya da yeni sözcükler türetilmesi gerekiyordu.[14] Ama hangi yöntemin izlenmesi gerektiği ve onun nasıl uygulanacağı konusunda görüş birliği değil, çoğunluk bile sağlanamamıştı. H. Zübeyir Koşay, kuruldaki havayı şöyle yansıtmaktadır:

“*Her dil devriminde, dil yenileştiricilerin (Neologue’ların) karşısına muhafazakârların (Orthologue’ların) dikilmesi kaçınılmazdır. Bu ikilik kamuoyunda olduğu kadar, o çağın seçkin yazarlarını ve dil bilginlerini bir araya toplayan Dil Heyeti üyeleri arasında da belirmişti.*

Falih Rıfkı Atay haklı olarak dil estetiği tezini ön planda tutuyordu. Bu bakımdan Macarlardaki Kazinczy’ye benziyordu. Celal Sahir Erozan ve M. Baha, halk arasında yaygın ve fosilleşmiş Arapça ve Farsça sözcüklerin feda edilmesine asla taraftar değillerdi. Besim Atalay ve bu satırların yazarına göre her Türkçe kök bir değer olduğu için, şive gelişmeleri gözetilmek ve eklerin fonksiyonuna önem verilmek şartıyla söz üretmede faydalanılabildi. Ahmet Cevat Emre’ye göre telefon, telgraf, otomobil, tiren gibi sözler artık uluslararası olduğu için bunlara karşılık aramaya gereklik yoktu.” [15]

Gerçekte de karşılaşılan en büyük sorun Türkçe karşılığı bulunmayan terimlerin nasıl yazılacağı olmuştur. Kurulun 6 Ocak 1929 günlü toplantısında çıkar bir yol olarak bu gibi terimlerin Latince’den alınması uygun görülmüştü. Varılan bu karar tutanak defterine, “*Eskiler Arapçayı dilimize taslit ettikleri (saldırttıkları) gibi bizim de Fransızca, Almanca, İngilizce lisanlarından birisini bu hususta tercih etmek doğru olmayacağına heyet ittifak ediyordu. Yalnız lisana eskiden girmiş, yerleşmiş olan kelimeler müstesna tutulmak lazım geldiği kararlaştırıldı. Geçen celselerde kabul edildiği veçhile istilâhlar Latince’den alınacaktır*” diye geçirilmişti. Yalnız H. Z. Koşay bu karara, “*Latince’den alınan terimlere tam karşılık olmasa da eşanlamı bir sözcük varsa belirtilmelidir*” biçiminde bir ekleme yapılmasını önermişti.[16]

Ancak Mustafa Necati'nin ölümünden sonra geçici olarak Milli Eğitim Bakanlığı görevini de üstlendiği için kurul toplantısına katılan Başbakan İsmet İnönü, sözkonusu kararı doğru bulmadığını belirterek İstanbul Üniversitesinden görüş alınmasını istemişti. Tutanaklara göre İnönü kurul çalışmalarını yönlendirmeyi gerekli görmüştü. Örneğin 11 Şubat 1929 günkü toplantıda Başkan Emin Erişirgil'in verdiği bilgileri dinledikten sonra öngörülen tasarının üniversiteye gönderilmesini, kesin kararın alınacağı toplantıya üniversite rektörü ve dekanları ile her fakülteden birer profesörün çağrılmasını önermişti. Başbakanın önerileri Türkçeyi geliştirecek kurulun tutanağına o günlerdeki anlatımla şöyle geçirilmişti:

"İstilahların tespiti hakkındaki proje ile darülfünuna tevdiini tensip buyurdular. Daha kati ve daha mütecanis (uyumlu) neticeler elde edilmesi için darülfünün emini (rektörü) ile fakülte reislerinin (dekanlarının) ve fakültelerden birer müderrisin (profesörün) merkeze davet edilmesini irade buyurdular. Pazara kadar heyet toplanmış olacak. Bir ay sonra Paşa Hazretlerinin huzuru ile hakiki faaliyet neticesi görülecektir."

17 Şubat 1929'da yapılan ortak toplantıya üniversite temsilcilerinin yanı sıra Milli Eğitim müsteşarı ve genel müdürleri ile Ankara Hukuk Fakültesinden bazı öğretim üyeleri de katılmıştı. İnönü, görüşmelere başlamadan önce tümüyle öz Türkçe sözcüklerle kaleme alınmış olan çok çarpıcı bir konuşma yapmıştı. Başbakanın büyük bir çaba harcayarak hazırladığı anlaşılın konuşma metni, yalnız Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin kullanılmaması bakımından değil, Türkçenin içine düştüğü karmaşanın nedenlerine ve kurul çalışmalarında gözetilen amaca ışık tutması yönünden de önemliydi. Hazırlanmasına çalışılan sözlüğün büyük bir boşluğu dolduracağını belirten İnönü, büyük bir anadili bilinci ve sevgisiyle Türkçenin yüzyıllardır sınırları her türlü saldırıya açık bir alan olarak bırakıldığı için yabancı dillerin etkisi altına girdiğini vurgulamıştı. Bundan daha acı bir gerçek olarak da Türk bireyinin buna seyirci kaldığını, dahası yabancı dillerden etkilenmeyi desteklediğini ekleyerek şunları söylemişti:

"Ünlü Efendiler,

Türkçemizin sözkıtabı bizim için çok yüzlükten beri sezdiğimiz bir eksiklik. En nihayet bu eksik de tamamlanmak için Cumhuriyet yaşayışına kavuşmayı beklemiştir.

Acı ile anmalıyız ki, şimdiye kadar dilimiz, sınırları açık bir dil kalmıştır. Bu yurdun içine girmek suçsuz bir dalış idi. Daha fena ve acıklı olan, vatan çocuklarının bu dalmayı kendilerinin arayıp özlemesidir. Bir dilin sınırı, sözkıtabı ile çevrilip çevrelenebilir. Yüce toplanmanız, dilimizin sınırını çizmek, onu zorlanmaktan korumak için kurulmuştur."

Böylece sözkıtabı diye anılan Türkçe Sözlük'ün hazırlanmasıyla dilin sınırlarının saptanacağına ve yabancı dillerin saldırısının önleneyeğine değinen İnönü, Türkçeyi karşılaştığı tehlikelerden koruyabilmek için sözlüğün bir yıl içinde tamamlanmasını ve yabancı kökenli sözcüklere karşılık bulmaya çalışırken ilgili alanların uzmanlarından yararlanılmasını dilemişti. Böyle yapılmazsa, *"Eski Şark sözlerinin kaplayışından kurtulmadan, yeni Garp sözlerinin düşüncesiz ve ölçüsüz dalışına uğrayacağız"* diyerek Arapça ve Farsçanın baskısından kurtulmadan batı dillerinin istilasına uğramak tehlikesinin bulunduğunu belirtmişti. Konuşmasında kurul üyelerinin yalnızca *"dilimizin varlığını korumak sevgisi"* ile işe sarılmalarının sinirlere güç, çalışmalara zevk vereceğini de vurgulayan İnönü, okuduğu metni salt dile üşüşen Fransızca sözcüklere karşı bir tepki olarak hazırladığını, bunda yüzde 75 oranında hatası bulunduğunu bildiğini, kullandığı sözcüklerden hiçbiri sözlüğe geçmese de asla gücenmeyeceğini söylemişti.

Kurulda başbakanın konuşmasından sonra terimlerin nasıl saptanacağı sorunu ele alınmıştı. İlk sözü alan Rektör Dr. Neşet Ömer İrdelp, terimler konusunda öngördükleri ilkeleri,

a) Öz Türkçe karşılığı varsa onları aynen alma,

b) Karşılıklarını bulmakta güçlük çekildiğinde, *"şimdiye kadar ünsiyet edilmiş"* olanları, yani çok kullanıldıkları için yadırganmayacak olanları kabullenme; teknolojiye ilişkin yeni terimleri ise, bütün *"memleketlerde kullanılan şekilleriyle alma"* diye özetlemişti.

Bu açıklamaya göre üniversite yetkilileri dile yerleşmiş kabul edilen yabancı kökenli terimleri dilden atmanın zor olduğunu belirtiyordu. Terimlerin doğrudan doğruya Latince'den alınmasını da uygun bulmuyor ve sözcük, hangi dilde oluşturulup Türk bilim çevrelerine girmişse o biçimde kabul edilmelerini yeğliyordu. Bunları dinleyen İsmet İnönü araya girerek izlenmesi gereken ilkeyi şöyle belirtmişti: *Karşılığı bulunanları Türkçe, bulunmayanları Türkçeleştirme.*

Daha sonra kurulun çalışmaları üzerinde durulmuş ve umulan sonucun alınabilmesi için eski kitapların taranması, Anadolu ağızlarından derlemeler yapılması, bunun için *Türk Ocağının Bilim ve Sanat Heyetinden* yararlanılması gerekli görülmüştü. Uzun süren toplantının sonunda İsmet İnönü bir ay sonra yine toplantıya katılıp hesap soracağını söylemişti. Ama Milli Eğitim Bakanlığına Vasıf Çınar getirilince İnönü kurul toplantılarına katılmaktan vazgeçmişti. Bu arada terimlerin nasıl Türkçeleştirileceği, sözlüğe lehçelerin alınıp alınmaması konusunda üyeler arasındaki görüş ayrılıkları daha da artmıştı. 5 Mart 1929'daki toplantıya katılan Bakan Vasıf Çınar bu ayrılıklara değinirken dile yerleşmiş Arapça Farsça sözcükleri atmayı, Orta Asya Türkçesinden yararlanmayı ve *kelime uydurmayı* doğru bulmadığını şöyle açıklamıştı:

“Dünyada lisan ve kelime icat edilemez. Arapçadan Çağataycaya gitmek doğru değildir. Esasen Arap tahakkümü kalmamıştır, bazı kelimeler Türkçeleşmiştir. Bunlardan kurtulmak için Özbeğe gitmek yanlıştır.

Bir haftanızı feda ediniz, prensiplerinizi koyunuz. Lehçeleri koyacak mısınız? Kelime uyduracak mısınız; Türkçeleşmiş Arapçaları atacak mısınız ?”

Bakanın bu soruları karşısında kurulun çalışmalarına ilişkin bilgiler veren Başkan Emin Erişirgil, Anadolu'da konuşulan dilin sözlüğünü yapmaya çalıştıklarını, Çağatay lehçesinden sözcük almayı düşünmediklerini söylemişti.

Terim sorununa gelince onların dildeki öteki sözcüklere benzemediğini, eğer 50 yıl önce Türkiye'de bazı terimleri uyduranlar, *bunlardan başkasını, daha kolayını koysalardı* sorunun bu ölçüde olmayacağını da belirtmişti. Böylece *uydurma* savlarının, batı kökenli terimlere Arapçaya dayanarak karşılık bulma çabalarına girildiği XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar geri götürülebileceğini anlatmak istemişti.

Görüşmeler sonunda terimler konusunun üniversiteye bırakılması yoluna gidilmişti. Fakat sözlüğe hangi sözcüklerin alınacağı konusunda da üyeler arasındaki görüş birliği sağlanamamıştı. Örneğin *maişet* ya da *geçim* sözcüklerinden hangisine yer verileceği, *ezgi* sözcüğünün alınıp alınmayacağı konularında Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun deyişiyle *edebi zevkler arasındaki ayrılıktan* doğan görüş ayrılıkları bir türlü giderilememişti. 23 Aralık 1929 günkü toplantıya ilişkin bir kayda göre *tışkı* (dışkı), *bellek*, *işiti*, *görü* sözcüklerine Celal Sahir Erozan, *öz işlek / öz işleklik* sözcüğüne Y. Kadri Karaosmanoğlu karşı çıkmıştı. Erozan da *spasme* karşılığında alınan *kasıngı* yerine de *sapasmus*'u savunmuştu.[17]

Yabancı sözcüklere Türkçe karşılıklar bulmada kurul üyeleri arasında uyum sağlanamazken bulunan sözcükler de kimi kişi ve çevrelerce, Bakan Vasıf Çınar'ın kullandığı niteleme ile *uydurma* diye aşağılanmaya başlanmıştı. Örneğin İshak Refet İşıtman'ın *Dicle* başlıklı şiirinde *akışmak*, *böke*, *cilasun*, *gerleşmek* gibi Türkçe sözcükler kullanması basında ve kamuoyunda eleştirilere yol açmıştı. Çankırı Milletvekili Talat ise eleştiriyle yetinmeyip Dil Kurulunu *uydurmacılara para vermekle* suçlamıştı. Bu suçlamalar karşısında İ. R. İşıtman *Dil Kavgası* adını verdiği kitabında, sorunun ülkeden sonra Türkçeyi de istilalardan kurtarmak olduğunu belirterek şunları söylemişti:

“Osmanlı Türkiyesi ne kadar Türklerin değil idiyse Osmanlılıktan kalma o Türkçe de Türkün öz malı değildir. Osmanlı Türkiyesinde Türkiye büyük bir düşün evine benzerdi. Ev sahibi olan Türkler Türk olmayanı ağırlamaya, doyurmaya, donatmaya, esirgemeye çalışırlardı...Osmanlılıktan kalma o Türkçede de Türkçe sözler hep aşağılık, hep kötü işlere verilmek istenmiştir. Herhangi bir sözün Türkçesini söylemek kabalık, Arapçasını, Acemcesini söylemek nezaket sayılmıştır. (...) Osmanlı Türkiyesini istila altında bulduk; Osmanlı Türkçesi de istila altındadır. Elimizi kurtaranlar dilimizi de kurtarmaktadırlar.” (s.5 vö.)

Fakat tartışmalar TBMM'ye de yansımıştı. Arka arkaya devrim yasalarının kabul edildiği mecliste *Dil Kurulu* çalışmalarını uydurmacılık olarak gören üyelerin girişimiyle Milli Eğitim Bakanlığının 1931 yılı bütçesinde kurul için konulan 30.000 liralık ödenek 10 liraya indirilmiş, böylece kurul çalışmaları 1931 Temmuzunda durdurulmuştu.

Bunun üzerine Falih Rifkî Atay *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinde *Kusur Kimin* başlıklı yazısında, yabancı sözcüklere karşılıklar bulmanın *uydurmacılık* değil, dili zenginleştiren bir *yapma* (yaratıcılık) olduğunu belirterek suçlamaları kültürsüzlük olarak değerlendirmişti:

“Çankırı mebusu uydurmasyon diye çirkin bir kelime kullanmış. Bu cascavlak kültürsüzlük demektir. Buna uydurma değil, yapma denir. Her yeni kelimeyi o günkü zevkimiz geri ittikten sonra yavaş yavaş almış, benimsemiş, sevmiştir.”

Yeni Bir Örgüt Kurma Gereği

Dil Kurulunun ödeneğinin kesilmesi, çalışmaları durdurmanın ötesinde, herhangi bir bakanlığa ya da resmi kuruma bağlı olarak sürdürülecek etkinliklere, siyasal kuruluşların ve siyasetçilerin işe karışarak bu çalışmaların önünü kesebileceklerini, onu amacından saptırabileceklerini göstermişti.

Dil Kurulunun oluşturulmasından sonra geçen sürede dil sorununu çözecek bazı uygulamalara geçilmiş, değişik görüşler ortaya atılmış, önerilerde bulunulmuştu. Tekirdağ Milletvekili Celal Nuri İleri, yeni abecenin kabulünden sonra yabancı sözdizimi kurallarının yazı dilinden çıkartılmakta olduğunu belirterek meclis içtüzüğündeki deyimlerin de sadeleştirilmesini önermişti. Ancak dilde birliği sağlayabilmek için bu konunun Dil Kurulunun hazırlamakta olduğu *Türkçe Sözlüğün* bitiminden sonra ele alınması uygun görülmüştü.[18]

İstanbul Belediyesi de (Şehremaneti), Türkçeyi desteklemek ve yaygınlaştırmak amacıyla 1929 baharında başka dillerde yazılmış olan tabela ve levhalardan, ötekilere göre 10 kat daha fazla *resim* (vergi) alınmasına karar vermişti.[19]

Milli Eğitim Bakanlığı da Türkçenin temiz, açık ve kesin bir yapıya kavuşturulması ve terimce zenginleştirilmesi için neler yapılması gerektiğini saptamak amacıyla 1930 Ağustosunda Türkçe ve edebiyat öğretmenlerini bir toplantıya çağırmıştı. Bakan Cemal Hüsnü Taray, kuşkusuz Atatürk'ün öngörüsüne dayanarak toplantıyı açış konuşmasında, Harf Devriminden sonra sıranın dilde devrime geldiğini haber vermişti:

“Harf Devrimiyle dilimizi içine çekip batıracak büyük bir hendeği atladık. Şimdi sıra dilimizin de bu devrim gereklerine yanıt vermesine kaldı.”[20]

Türkçe Kongresi diye de anılan toplantıda öğretim programlarında bazı önemli değişiklikler yapılması öngörülmüştü. Müsteşar Emin Erişgil, öğretmenlerin derslerine, yalnız öğrencileri güzel yazmaya ve zevk sahibi etmeye yarayan bir araç olarak değil, seçilecek yapıtlar ve örneklerle onlara bilinç, duyarlılık, azim ve enerji aşılayan bir alan olarak bakmaları gerektiğini belirtmişti.[21]

Akademi Değil, Özerk Dernek

Öte yandan *Dil Kurulu* çalışmalarında görülen dağınıklığı ve verimsizliği gidermek için yeniden örgütlenmek artık kaçınılmaz olmuştu. Ancak gözetilen amacı doğru ve kesin olarak saptamak, ona ulaşmayı sağlayacak aracı belirlemek de gerekliydi.

Atatürk'ün *Genel Türk Devrimi* diye adlandırdığı bütünü oluşturan değişik alanlardaki dönüşümlerin, atılımların çoğu için özel yasalar çıkartılmıştı. Yeni abecenin kabulünde de aynı yola başvurulmuştu. Fakat Türkçenin özleştirilmesi ve geliştirilmesi demek olan dilde devrim için özel bir yasa düşünülemezdi. Çünkü dil toplumdaki bütün bireyleri çok ilgilendiren ana öğelerin başında olma dışında, sözcük yaratma sorunu, dilbilgisi sorunu ve anlatım sorunu demektir. Buyurucu, yasaklayıcı içerikteki yasa hükümleriyle yurttaşlardan herhangi bir sözcüğü kullanmasını ya da kullanmamasını istemek, sonuç alınamayacak bir girişim demektir. Bu nedenle sorun ancak ulusal dil olan Türkçeyi konuşan ulus bireylerinin de katkıda bulunmalarını sağlayacak bir örgütlenmeye gidilerek çözülebilirdi.

Bu konuda da başlıca iki seçenek vardı; batı ülkelerinin bazılarında olduğu gibi bir *dil akademisi* kurmak ya da özel bir kurum oluşturmak.

İlk olarak XV. yüzyıl İtalyasında birer bilim, yazın ve sanat dernekleri olarak etkinlik gösteren akademiler daha sonraları en geniş biçimiyle Fransa'dakiler kurulmuştu. Başbakan Richelieu'nün 1635'te bu derneklerden birini *Academie Française* adıyla resmi bir kuruma dönüştürmesi, akademilerin gelişmesinde bir dönüm noktası olmuştu. *Academie Française* Fransız dilinin korunması ile görevlendirilmiş; ama onun dışında değişik bilim ve sanat dallarıyla uğraşan akademiler de kurulmuştu. Dil ve yazın açısından bakıldığında bazı ülkelerde Fransa'dakine benzer akademiler kurulurken birçok ülkede ise varolan dil dernekleri çalışmalarını sürdürmüş ya da yeni dernekler oluşturulmuştu.

Bu iki tür örgüt arasında dikkati çeken başlıca ayrılık, dil akademilerinin genellikle özleşmiş, gelişmiş ve fazla sorunu bulunmayan ulusal dillerin korunmasında daha etkili oldukları, ulusal dillerini oluşturmaya, anadillerini özleştirmeye çalışan ülkelerde ise özel ve özerk derneklerle daha olumlu sonuçlar alındığıydı. Nitekim XIX. yüzyılda Alman dilinin özleşmesi ve Macaristan'daki büyük Dil Devrimi bu amaçla kurulan derneklerin aracılığı ile sonuçlandırılmıştı.[22]

Türkiye'de Fransız Akademisine benzer bir dil akademisi kurulması, daha Tanzimat döneminde gündeme gelmiş, 1851'de *Encümen-i Dâniş* (Danışmanlar Kurulu) adıyla bir örgüt kurulmuştu. Fakat üyelerinden çoğunun yetersizliği, görüş ayrılıkları ve siyasal etkiler yüzünden dikkate değer bir etkinlik gösteremeden on yıl içerisinde dağılmıştı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında bir *dil akademisi* kurulmasına ilişkin öneriler yapılmıştı. Bu konuda değişik görüşler öne sürülürken Başbakan İsmet İnönü bunu olumlu karşılamıştı. 7 Kasım 1925'te TBMM'deki konuşmasında bunun yakında gerçekleşeceğini de açıklamıştı:

"Ulusal kültürle ilgili girişimlerden olarak, bu yıl bir dil akademisi, kültür açısından Türk dili üzerinde asıl görevleri yerine getirecek gerçek uzmanlardan oluşan bir akademi kuracağız."[23]

Ancak bir akademi kurma, karar verme ve onunla ilgili yasal düzenleme yanında bir olanak ve gereksinme sorunu idi. 1920'ler Türkiyesinde ise bu konuda görüş birliği sağlanamamıştı; ayrıca var olan olanaklardan çok olanaksızlıklar ağır basıyordu. Bu nedenle Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati, hemen bir dil akademisi kurulmasını uygun görmemiş, bunun gerekçesini de TBMM'de şöyle açıklamıştı:

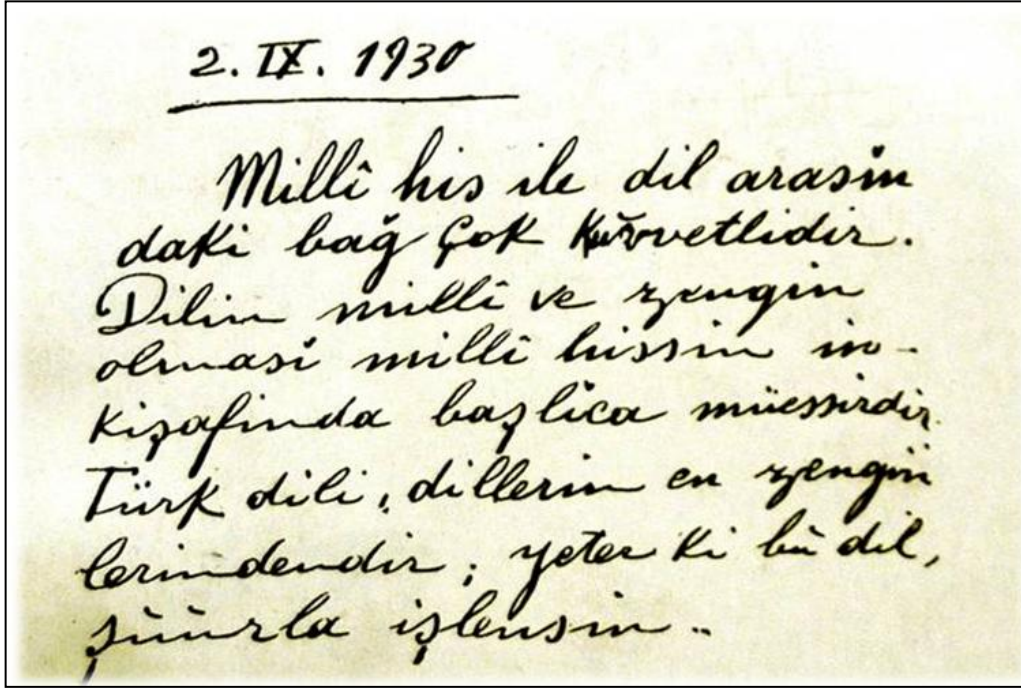
"Dilbilgisi, yazım, sözlük, terim sorunlarının nasıl karmaşa içinde bulunduğu hepimizce bilinmektedir. Bu karmaşaya bilimin uyarmasıyla bir son verilmeyecek olursa, on yıl sonra birbirimizi anlamakta güçlüğü uğrayacağımızdan korkulur. Bu gibi sorunların çözümü, ilerlemiş ülkelerde 'akademya'lara verilmiştir. Bundan dolayı bizde de niçin akademya kurulmuyor gibi bir soru akla gelebilir. Şunu önceden söyleyelim ki, Milli Eğitim Bakanlığının ayırıcı niteliklerinden biri de gösteriştten uzak oluşudur. Yapamayacağımız işlere girişmek, bilimin yaygınlaştırılması görevini üstlenmiş bulunan Milli Eğitim Bakanlığına yaraşır bir hareket olamaz. Uluslararası dünyada yetkisi tanınacak bir akademya kurma olanağını bulmuş olsaydık bir kuruluşa girişmekte hiç duraksamazdım. Fransız Akademisinin yapmakta olduğu bilimsel hizmetleri biliyoruz. Rus Akademiyasının kültür dünyasında en önemli yeri olduğunu biliyoruz. Bunları bilmekle birlikte gücümüzü hesaba katmadan böyle büyük bir işe girişmenin atakça davranmak olacağına inanıyorum. Elli altmış yıl önce bizde kurulmuş Encümen-i Dâniş'in sonunu her zaman göz önünde bulundurmak gerekir."[24]

Başbakanla Milli Eğitim Bakanı arasındaki farklı değerlendirme hükümetin hemen bir dil akademisi kurma eğiliminden vazgeçmesiyle noktalanmıştı. Ama basında bu konudaki tartışmalar sürmüştü. Y. K. Karaosmanoğlu ile Necmettin Sadak akademi kurulmasını isterlerken Fuat Köprülü buna karşı çıkmıştı. *Hayat* dergisindeki yazısında "lisan ve edebiyat"la uğraşan akademi modelinin, "hemen hemen yalnız Fransa'ya mahsus olduğunu" belirttikten sonra görüşünü, "Bizim memleketimiz için Fransız Akademisi tarzında yani sadece yetişmiş sanatkarları sinesinde toplayacak bir müesseseden ziyade, en genç memleketlerin bile tatbiki uğraştıkları ilimler akademisi tarzında bir kuruluşun daha faydalı olacağı kanaatindeyim" diye özetlemişti.[25]

1930'a gelince Sadri Maksudi Aarsal da bu tartişmalara katılmıştı. *Türk Dili İçin* adlı yapıtında bir *dil akademyası* kurulması gerektiğini savunmuş ve ona ne gibi görevler verilebileceğini ayrıntılarıyla sıralayarak çalışmalarını sürdüren *Dil Kurulunun* akademi düzeyine çıkartılmasını dilemişti. Atatürk, Türk dili ve tarihi hakkında titiz bir inceleme niteliğindeki bu kitaba kuşkusuz yazarın dileğiyle sunuş yerine bir değerlendirme yazmayı kabullenmişti. 2 Eylül 1930 tarihli bu satırlar, Türkçeyi yeniden ulusal olduğu kadar zengin bir dil düzeyine kavuşturulmak için onun gözetilmesi zorunlu gördüğü temel ilkeleri de belirlemektedir:

"Ulusal duygu ile dil arasında bağ çok kuvvetlidir. Dilin ulusal ve zengin olması, ulusal duygunun gelişmesinde başlıca etkindir. Türk dili, dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil bilinçle işlensin.

Ülkesini, yüksek bağımsızlığını korumasını bilen Türk ulusu dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır."

S. M. Aarsal'ın kitabına bunları yazan Atatürk, yazarın *akademi* kurulmasını savunan görüşlerine katılmamıştı. Artık bu konuda daha ciddi ve kalıcı girişimler gerekmekteydi. Sorun *Cumhuriyet Halk Partisinin* 10 Mayıs 1931'de toplanan üçüncü kurultayında da tartışılmıştı. Sonunda parti tüzüğüne řu maddenin eklenmesine karar verilmişti;

"Türk dilinin milli, mükemmel ve mazbut bir dil haline gelmesi hakkındaki ciddi teşebbüslere devam olunacaktır."

Dile ilişkin sorunların resmi bir örgüt içerisinde çözülemeyeceği *Dil Kurulunun* ödeneğinin kesilerek çalışamaz duruma getirilmesiyle açıkça anlaşılmıştı. Bu konuda yasalara dayalı yasaklar ve zorunluluklar getirmeye de olanak yoktu. Dolayısıyla geniş kadrolu bir çatı altında konuların özgürce tartışılabileceği ve yalnız uzmanların değil, her kesimden bireylerin de katkıda bulunabilecekleri bir örgütlenme artık kaçınılmaz olmuştu. Ulusal dil, ulus bireylerinin katkılarıyla oluşturulmalıydı. Böyle bir çalışma için en uygun örgüt biçimi de özerk bir dernek olabilirdi.

TÜRK DİLİ TETKİK CEMİYETİ

Dile ilişkin çalışmaları yürütecek bir dernek kurulmasına karar verildiğinde bir yıl önce Türk tarihinin eskiliğini ve Türklerin uygar bir toplum olduğunu kanıtlarıyla ortaya çıkarılması amacıyla Atatürk'ün isteğiyle kurulan dernek örnek alınmıştı. Çünkü 15 Nisan 1931'de *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti* adıyla kurulan örgütün bir yıllık çalışmalarından çok olumlu sonuçlar elde edilmişti. Tarih çalışmalarının uzmanlar aracılığı ile sürdürülmesi öngörüldüğünden sözkonusu dernekte üye sayısı 40 olarak sınırlandırılmıştı. Dilde ise halkın katılımını sağlamak gerektiğine göre böyle bir sınırlama düşünülmemeli idi.

Artık kararını vermiş olan Atatürk, Birinci Tarih Kurultayı çalışmalarının devam ettiği 10 Temmuz 1932 gecesi, bazı arkadaşlarıyla kurultay üyelerinden bir kısmını Çankaya Köşküne çağırılmıştı. Cumhurbaşkanlığı yaverlerince tutulan kayıtlara göre toplantıya, Milli Eğitim Bakanı Esat Sagay, Samih Rifat, İhsan Sungu, Muzaffer Göker, Hasan Cemil Çambel, Tevfik Rüştü Aras, Sadri Maksudi Arsal, İbrahim Grandi Grantay, Müfit Özdeş ve Tahsin Uzer katılmışlardı.[26] Tarih Kurultayı çalışmalarının değerlendirildiği bu toplantıda dil sorununun nasıl çözüleceği de tartışılmıştı. Kurultayın sona erdiği ertesi günü akşamında da aralarında Samih Rifat'ın da bulunduğu *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti* üyeleri ile birlikte Falih Rıfkı Atay ve Ruşen Eşref Ünaydın da Çankaya Köşküne çağırılmışlardı.

Ruşen Eşref Ünaydın, o geceyi şöyle anlatıyor:[27]

"Türk Dili Tetkik Cemiyeti işlerindeki hatıralarım şöyle başlıyor.

11 Temmuz 1932'de Reisicumhur Mustafa Kemal Hazretlerinin davet iltifatlarını aldım. Akşamüzeri Çankaya'ya gittim. Kendileri birkaç vakittir yeni köşke geçmişlerdi. Yukarı katta, kitap odasının yanındaki çalışma salonunda huzurlarına çıktım. Duvarları krem, döşemeleri de kahverenkli bu sade ve büyük salonun orta yerindeki uzun masanın başında oturuyorlardı. O masanın etrafında Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti azaları da vardı. O günlerde ilk tarih kongresi yeni bitmişti.

Şimdi konuşukları:

Gelecek yıla yetiştirilecek büyük kitabın bölümleri nasıl olacağı ve bunları kimlerin yazacağı idi. Yanılmıyorsam, o akşam orada bulunanlar şunlardı: Âfet Hanım, Yusuf Akçura, Samih Rifat, Riyaseticumhur Kâtipi Umumi Hikmet, Yusuf Ziya, Hasan Cemil, Sadri Maksudi, Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesi Reisi İhsan, Hamit Zübeyr, Hüseyin Namık beyler, bir de Macar Profesör Zayti Ferenc.

Tarih konuşması bitmek üzere iken Gazi Hazretleri, oradakilere sordular:

-Dil işlerini düşünmek zamanı da gelmiştir. Ne dersiniz?

Maarif Vekâleti bütçesinden tahsisatı kesildiği 1931 Temmuzundan beri, eski Dil Encümeni artık çalışmıyordu. Harf inkılabının hızından doğan bu kaynağın yeni bir varlık göstermesi çok yerinde olacaktı. Onun için, Reisicumhur Hazretlerinin yüksek düşüncesi sevinçle karşılandı. Gazi Hazretleri,

- Öyle ise Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti gibi bir de ona kardeş bir dil cemiyeti kuralım. Adı Türk Dili Tetkik Cemiyeti olsun, buyurdular.

Yeni cemiyetin ne gibi işlerle uğraşacağı görüşüldü. Sonunda Reisicumhur Hazretleri kendi eli ile şu resmi çizdi (Atatürk'ün çizdiği resmi Ruşen Eşref açıklar).

Çalışmanın çerçevesi ortaya çıkmıştı. Cemiyetin iki büyük kolu olacaktı; biri filoloji ve lengüistik, biri de Türk Dili.

Filoloji ve lengüistik, hem doğrudan doğruya bu bilgilerle, hem de bu bilgiler yollarından Türk dili ile uğraşacaktı.

Türk dili kolunun üç bölümü ise, lûgat-ıstılah, gramer-sentaks ve etimoloji bakımından Türk dilini tetkik ve tespit edecekti.

Reisicumhur Hazretleri,

- Yarın hükümete bir istida verip cemiyetin iznini almalı. Fakat bunun için daha önce bir reis, bir de umumi kâtip seçmeli. Ben her ikisini de burada, aramızda görüyorum, dediler.

Eli ile Samih Rifat Beyi göstererek,

- Zatiâliniz bunun reisliğini alırsınız, buyurdular. Umumi Kâtipliğe lütfen beni münasip gördüler.

- Şimdi iki âza için de iki arkadaş düşünürsünüz, dediler. Samih Rifat Bey ve ben, bize çok şerefli bir iş emreden Reisicumhur Hazretlerinin yüksek teveccühüne teşekkür ettik. Âzalar için Yakup Kadri Beyle Celal Sahir Beyi söyledim.

- Pekeyi, dediler. Celal Sahir Bey veznedarlığa, Yakup Kadri Bey de âzalığa seçildi. Reisicumhur Hazretleri,

- Zannederim şimdilik Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin nizamnamesini alırsınız. Lazım gelen yerlerine cemiyetinizin adını ve gayesini yazarsınız. Yenisini sonra düşünürüz, dedi.

Böylece millete yararlı birçok iş gibi Türk Dili Tetkik Cemiyeti de GAZİ MUSTAFA KEMAL'in başından doğdu."

Atatürk, hemen hükümete bir dilekçe ile başvurulmasını, gereken iznin alınmasını, ancak bunun için de kurucuların belirlenmesi gerektiğini anımsatmış ve Samih Rifat'ın başkan, Ünaydın'ın da genel yazman olmasını istemişti. Kurucuların dört kişi olmasını öngördüğünden öteki iki kurucunun kimler olması gerektiğini sormuştu. R. E. Ünaydın'ın önerdiği Yakup Kadri Karaosmanoğlu ile Celal Sahir Erozan uygun görülmüş ve veznedarlığın da Erozan'a verilmesi kararlaştırılmıştı.

Atatürk, derneğin adından tüzüğüne, kurucu üyelerinden nasıl çalışacağına dek her şeyi önceden belirlemişti. Türkçe ile ilgili araştırma ve yayınlar yapması öngörülen dernek bilimsel bir nitelik taşıyacaktı. Atatürk Türk Tarih Kurumu'nda olduğu gibi bu yeni derneğin de koruyuculuğunu kabul etmişti. Bu, dil çalışmalarının da onun bilgisi çerçevesinde ve katkısıyla yürütüleceğinin göstergesiydi. Derneğin tüzük taslağı düzenlenmiş, dört kurucu üye saptanmış, görev dağılımı da yapılmıştı. Ünaydın aynı zamanda derneğin sorumlu temsilcisi olacaktı. Böylece zaman yitirilmeden ertesi gün, 12 Temmuz 1932'de İçişleri Bakanlığına aşağıdaki dilekçeyle başvurulmuştu:

"Dahiliye Vekâleti Celilesine,

Muhterem Efendim,

Türk dili hakkında tetkikat ve neşriyatta bulunmak maksadiyle ve merkezi Ankarada Halkevi binasındaki dairede bulunmak üzere Türk Dili Tetkik Cemiyeti adıyla ilmi bir cemiyet teşkil edilerek nizamnamesi merbuten takdim kılınmıştır. Cemiyet İdare Heyeti azalarının isimleri ve imzaları arizamızın altında yazılıdır. Cemiyetin mesul Murahhası ve umumi kâtibi Afyon Karahisar Mebusu Ruşen Eşref Beydir. İcap eden resmi muamelenin ifasına müsaade buyurulması rica olunur, efendim.

Türk Dili Tetkik Cemiyeti Reisi Çanakale Mebusu Samih Rifat

Umumi Kâtip Afyon Karahisar Mebusu Ruşen Eşref

Âza ve Veznedar Zonguldak Mebusu Celal Sahir

Âza Manisa Mebusu Yakup Kadri"

Bu başvuru Dernekler Yasası gereğince Emniyet İşleri Genel Müdürlüğüne gönderilmişti. Derneğin tüzüğü, amacı ve kurucuların kimlikleri açısından bir sakınca bulunmadığı saptanmış ve hemen ertesi 13 Temmuz günü çalışmalara başlanılması için gereken şu izin belgesi verilmişti:

"İZİNNÂME SURETİ

İLMÜHABER

Cemiyetin unvanı: TÜRÜK DİLİ TETKİK CEMİYETİ

Maksadı tesisi (kuruluş amacı): Türk dilini tetkik ve elde edilecek neticeleri neşretmek (yayımlamak).

Merkezi: Ankara

Tarih-i tesisi (kuruluş tarihi): 12 Temmuz 1932

Unvanı ve maksadı tesisi yukarıda yazılı olan TÜRÜK DİLİ TETKİK CEMİYETİ'nin nizamnamesi tevdi edilmiş olduğundan Cemiyetler kanununa tevfi kan (uygun olarak) işbu ilmühaber verildi.

13 Temmuz 1932

Emniyet İşleri Umum Müdür T. Hadi"

Türk Dili Tetkik Cemiyeti o yılın şubat ayında açılan *Ankara Halkevinde* ayrılan bir odada çalışmalara başlamıştı. Atatürk 15 Temmuzda yazlık çalışmaları için Yalova'ya hareket ederken trende yanına aldığı Samih Rifat ve R. E. Üneydın ile dil sorunlarını konuşmuştu. İstanbul'da toplanması öngörülen kurultay, yani genel kurul hazırlıkları ile uğraşan Üneydın, ağustos sonlarında Yalova'ya gittiğinde karşılaştığı durumu, "*Gazi Hazretlerini eski, yeni yerli, yabancı kamuslardan (sözlüklerden) öz Türkçe sözler aramakla, filoloji ve lengüistleri ortaya koymakla meşgul gördüm*" diye aktarmaktadır.

Atatürk, dil çalışmalarında tarih çalışmalarından farklı bir yol izlenmesi gerektiğine karar vermişti: Öncelikle geniş kapsamlı bir kurultay toplayıp Türkçenin özleşmesi, gelişmesi ve ulusal dil olması için evrim mi, devrim mi yapmak gerektiği tezlerini orada tartışmak. Böylece ulusun her katmanını dille ilgilendirdikten sonra derneğin tüzük taslağına son biçimini vermek ve yönetim kurulunu da kurultaya seçtirdikten sonra hızla çalışmaya yöneltmek.

Kurultaya yalnız uzmanların, Türkçe edebiyat öğretmenleri ile yazarların değil, halktan da dileyenlerin katılması öngörüldüğü için yayımlanan bildiride, "*Kadın erkek her Türk yurttaş Türk Dili Tetkik Cemiyeti üyesidir. Kendini kurultaya çağırılmış saymalıdır*" denilmişti.[28] Ayrıca Başbakanlığa ve Genelkurmay Başkanlığına başvurularak kurultaya katılacak memur ve asker kişilere izin verilmesi dilenmişti. Kurultayda ele alınacak konuları içeren izlence de Atatürk'ün onayı alındıktan sonra şöyle saptanmıştı:

A - Dilin menşeleri:

1 - *Türk dilinin eskiliğine ve*

- a) *İndo-Europeen dillerle,*
- b) *Bütün beyaz ırklar dilleriyle,*
- c) *Asya ve Avrupa'nın başka dilleriyle münasebetleri üzerine tetkikler.*

2 - *Türk dilinin doğrudan doğruya kendi muhit şartları içinde inkişafı.*

- a) *Lehçeleri,*
- b) *Tarihi gramerleri, 'fonetik, şekliyat (morfoloji), sentaks',*
- c) *Kelime hazineleri (lügatler),*
- d) *Her türlü yabancı tesirlerden uzak olarak gösterdiği yüksek edebi kabiliyet.*

3 - *Bu kabiliyetin halk dilinde sürmesi ve yazı dilinde sönmesi.*

(Halk Edebiyatı - Divan Edebiyatı).

Bunlarda âmil (etken) olan sebepler; dilin yakın mazisinin tetkiki.

B - Türk dilinin bugünkü hali, asri ve medeni ihtiyaçlar:

4 - *Tanzimattan bugüne kadar Türk dili ve gösterdiği değişiklikler;*

- a) *Şekliyat (morfoloji),*
- b) *Sentaks,*
- c) *Kelimeler (vocabulaire),*
- d) *İstilahlar.*

5 - *Türk dilinin asri (çağdaş) ve medeni ihtiyaçları nelerdir?*

C - Türk dilinin müstakbel inkişafı:

6 - *Gaye, Türk dilini ve yarınki medeniyeti kemali ile kucaklayabilecek en güzel şiveli ve ahenkli bir ifade vasıtası haline getirmek olduğuna göre,*

- a) *Şekliyat,*
- b) *Sentaks,*
- c) *Kelime teşkili,*
- d) *İstilah vazı (terim saptama)*

sahalarında dilin bütün ihtiyaçlarını gidermek, düşünüş tarzını asrileştirecek ve garplılaştıracak hale getirmek; yeni vakıaları (olguları) ifade edecek yeni kelimeler teşkilinde önceden hazırlanmış ve tespit edilmiş esaslar ve kaideler hazırlamak.[29]

Kurultaya katılacak uzmanlarla yazarlardan bu izlençe çerçevesinde hazırlayacakları bildiri metinlerini önceden göndermeleri istenmişti. Bunun dışında Abdülhak Hamit Tarhan, Cenap Şehabettin, Hüseyin Cahit Yalçın, Halit Ziya Uşaklıgil, Faik Âli, Ahmet Rasim, Ali Ekrem gibi kimi ünlü kişilere özel çağrı yapılmıştı. Sofya'dan Türk diline ilişkin iki makalesini gönderen Agop Martayan da (Dilâçar) Atatürk'ün isteği üzerine kurultaya davet edilmişti.

Hazırlıklar sürerken derneğe üye olanların sayısı 718'i bulmuştu. 19 Eylülde Atatürk'ün başkanlık ettiği toplantıda önce özel bir kurulun hazırladığı tüzük taslağı görüşülmüş, arkasından gönderilen bildiriler ele alınıp değerlendirilmişti.

İlk Türk Dili Kurultayı (26 Eylül - 5 Ekim 1932)

Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin Türkçe Kurultay adı verilen ilk genel kurulu öngörüldüğü gibi 26 Eylül 1932 Pazartesi günü saat 14.00'te Dolmabahçe Sarayında açılmıştı. Sarayın muayede (bayramlaşma) salonu denilen girişteki büyük salonda gereken düzenlemeler yapılmıştı. Atatürk 5 Ekimdek 10 gün süren çalışmaları ve özellikle de tartışmaları yakından izlemişti. Kurultaya verdiği önem nedeniyle kendisini görmeye gelen ABD Genelkurmay Başkanı General Mac Arthur'u Dolmabahçe Sarayında kabul etmiş ve kurultayın ikinci gün çalışmalarını bir süre onunla birlikte izlemişti. Toplantıların sonunda hemen her akşam dernek yöneticileri ve delegelerden bir kısmıyla bir araya gelerek günlük değerlendirmelerde bulunmuştu.

Daha önce yapılan çağrının da etkisiyle kurultaya 814 üye ile birlikte katılanların sayısı 917'ye ulaşmıştı. Bunlar arasında saz şairleri ile yeldirmeli köylü kadınların sergiledikleri görüntü toplantının ulusal niteliğinin simgesi sayılabilir. Kurultay İstanbul şehir bandosunun çaldığı İstiklal Marşı ile açılmış, arkasından gönderilen kutlama iletileri okunmuştu. İsmet İnönü'nün gönderdiği telgraf, onun Dil Heyetinin 17 Şubat 1929 günkü toplantısında yaptığı konuşmada olduğu gibi öz Türkçe sözcüklerle yazılmıştı.. Kurultayı ulusal ekinimin (ekin / kültürün) dirilmesi olarak değerlendiren İnönü, hükümetin alınacak kararları destekleyeceğini de belirtmişti:

"Türk Dili Kurultayının açılmasını yüreğimizden sevinçler taşarak kutlarız. Kurultay, son yüzyıllarda durmadan karışıklığa uğrayan ulusal ekinimin yeniden dirilişinin ve ses verişinin belgisidir. Kurultay ulusal ekinime temel atarken onun kucağında yer alan ülkücü üyelerin duyduğu coşkuyu ve övüncü hepimiz duyuyoruz. Kurultayda çalışanlara ne mutlu! Kurultayın dileklerini yerine getirmek için elinden gelen her hizmeti yapmak hükümet için ve her yurttaş için bir borç, bir onur olacaktır."[30]

Kurultayın açış konuşmasını yapan Başkan Samih Rifat, Türkçeyi ulusal bir dil düzeyine çıkarmak, yazı dili ile halk dili arasındaki ayrılığı gidermek olduğunu belirtmiş, bu amaca da ancak halkın katkısıyla ulaşılabileceğini ekleyerek günümüz anlatımıyla şunları söylemişti:

"Dilimizi ulusallaştırmak ve halka yaklaştırmak için bizim yararlanacağımız kaynaklar bütün dünya dillerinden daha çoktur. Elimizde kimbilir kaç yüzyıllık bir anadil, her türlü yeteneği ve birçok lehçeleriyle girişimlerimize yardım edecektir. Her şeyde olduğu gibi, sevgili halkımızla dilde de birleşeceğiz. Tutacağımız yol, bilim ve deneme yoludur."

Daha sonra kürsüye gelen yeni Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip, Türkçenin ilgisizlik ve umursamazlık yüzünden halkın anlayamadığı bir dil haline geldiğini vurgulamış, bundan böyle izlenmesi gereken yol ve ön plana alınacak çalışmalara değinen uzun bir konuşma yapmıştı. Bakan, Türkçenin o yıllardaki durumunu şöyle özetlemişti:

"Bizlerin, yani dünkü ve bugünkü şartlar içinde okumuş ve yazmışların konuştuğumuz ve hususiyle yazdığımız dile Türk dili demektedir. Gerçekten bir tereddüt gösteriyorum. 17 milyon Anadolu Türkü içinde ancak yüzde ona varabilecek bir topluluğun anlayabildiği dile Türkçe denemez. Selçuklulardan beri sekiz asır (yüzyıl) süren şaşkın inat ile şuursuz ve kozmopolit bir dalaletle (aymazlıkla) Türkçe, bizzat Türkler tarafından ölüm çukuruna sürüklendi. Çok defa hiçbir mecburiyet olmaksızın kapitülasyon bağışlayan Osmanlı diplomatları gibi, Osmanlı müellifleri (yazarları), edipleri, âlimleri de yabancı istilasına karşı Türk

dilinin kapısını ardına kadar açtılar. Böylece dilimiz Türkçe olmaktan çıktı, içinde pek az Türkçe sözle, bazı Türkçe kaideler (kurallar) bulunan bir Osmanlıca, yeni bir dil oldu. (...) Son 22 yıllık Türkçülük cereyanının gittikçe artan ve genişleyen saflaştırma (arılaştırma) gayretlerine rağmen bu dil hâlâ Türkleşmedi."

Arkasından Türk ulusuna bilimi ve kültürü halkın da anlayabileceği bir dille sunmak gerektiğini belirten Bakan R. Galip, dili arılaştırmaya ve zenginleştirmeye hız verirken Anadolu halk dilinde yaşayan ve sayıları 80.000 kadar olduğu sanılan sözcüklerin temel alınabileceğine, eksikliklerin eski yazma yapıtlardan ya da öteki Türk lehçelerinden taranacak sözcüklerle giderileceğine işaret etmişti. Ancak bu yollar denendikten sonra karşılığı bulunamayan kavramlar için yabancı dillere başvurulabilir demişti. Yine de bu konuda sonsözün uzmanlara ve izlenecek yöntemi belirleyecek kurultaya düştüğünü eklemişti.

Reşit Galip, kurultay devam ederken kuşkusuz Atatürk'ten aldığı destekle basına yaptığı açıklamada, halk dilinde yaşayan sözcüklerin 6 ay gibi kısa bir sürede derlenmesine çalışılacağını, başta Milli Eğitim topluluğu olmak üzere tüm devlet kuruluşlarının buna yardımcı olacaklarını belirtmişti. Nitekim Milli Eğitim Bakanı, *Türk Dili Söz Derleyicilerine* başlığıyla yayımladığı genelgede, Türkçenin aslında var olan zenginliğini ortaya çıkarmanın zorunlu olduğunu vurgulamış ve derleyicileri Atatürk'ün *maarif ordusu* dediği kurtarıcı orduda görev almaya çağırmıştı.[31]

KURUCU VE KORUYUCU BAŞKAN: ATATÜRK

Kurultayda bildirilerin sunulması dışında çalışmalarda izlenecek yöntem ve dernek tüzüğüne son biçiminin verilmesi gibi iki önemli konu üzerinde de durulmuştu. 19 madde olarak düzenlenen tüzük taslağı kurultayın son günü ele alınmıştı. Tüzüğün birinci maddesinde şu yargıya yer verilmişti:

“Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin yüksek koruyucu başkanlığı altında 12 Temmuz 1932’de Türk Dili Tetkik Cemiyeti adlı bir cemiyet kurulmuştur.”

Derneğin amacı da şöyle belirlenmişti:

“Türk Dili Tetkik Cemiyetinin maksadı, Türk dilinin öz zenginliğini meydana çıkarmak, onu dünya dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe erdirmektir.”

Dilde Devrimin Kısa Sürede Yaygınlaşması

Genel Merkez Kurulunun kurultayca seçilen bir başkan, bir genel yazman ve bir sayman dışında altı üyeden oluşması öngörülmüştü. Dernek çatısı altında özgürce yapılacak tartışmalarla varılacak sonuçların uygulama alanına konabilmesi, dilde devrimin kısa sürede yaygınlaşması, topluma mal edilmesi için devlet örgütünün bu çalışmalara destek olması da gerekliydi. Kurultayda Başbakan ile Milli Eğitim Bakanının söz verdikleri bu desteğin kolayca yürütülmesi amacıyla dernek ile sözkonusu bakanlık arasında bir ilişki kurma yoluna gidilmişti. Bu nedenle Milli Eğitim Bakanının derneğin *fahri reisi* (onursal başkanı) olması kabul edilmişti (mad.4). Üyeliklere gelince, *yurttaş olma* dışında hiçbir sınırlama getirilmemişti. Bununla ilgili madde, *“Kendisinde kanuni şartlar (yasal nitelikler) bulunan her Türk cemiyete üye olabilir”* diye çok geniş biçimde düzenlenmişti. Ancak Dernekler Yasası uyarınca üye olabilmek için başvuruda bulunulması ve yönetim kurulunca karar verilmesi gerektiği de belirtilmişti. Etkinliklerin yurt düzeyine yayılmasını sağlayabilmek için iller ve ilçeler düzeyinde örgütlenmeler de öngörülmüştü. Buna göre illerdeki Halkevlerinin dil, edebiyat ve tarih kolları derneğin oradaki birimi olarak yerini tutacaklardı.

Dilde Evrim Değil, Devrim

Kurultayda asıl tartışmalar Türkçenin geliştirilmesinde izlenecek ilke üzerinde yoğunlaşmıştı. Denebilir ki kurultaya *devrimci* ve *evrimci* görüşlerin çarpışması damgasını vurmuştu. XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlıca-Türkçe üzerinde başlayan tartışmalar giderek dilin düzenlenmesi, düzeltilmesi gerektiği noktasında yoğunlaşırken izlenmesi gereken yöntem ve onun boyutları konusunda iki ayrı görüş ortaya çıkmıştı. Böylece dilin düzeltilmesini isteyen *reformcular*, zamanla *evrimciler* ve *devrimciler* denebilecek iki kesime ayrılmışlardı.

Evrimeciler, Türkçenin yapısına uymayan Arapça ve Farsça dilbilgisi kuralları ile sözdizimlerinden vazgeçilmesini, halkın kullanmadığı yaygınlaşmamış yabancı kökenli sözcüklerin atılmasını yeterli buluyor; ayrıca dilin özleşmesi için eski Türkçeden, Türk lehçelerinden yararlanmayı doğru bulmuyorlardı. Kısacası dilin fazla zorlanmadan doğal akışı içerisinde bırakılması gerektiğini, böylece yavaş da olsa belli bir süreçte özleşebileceği görüşünü savunuyorlardı. Dilde reform tartışmalarının başladığı dönemde reformu ve Türkçenin Arapça Farsça kurallardan kurtarılmasını savunan Necip Asım Yazıksız, bu konuda hızlı hareket edilmesine karşı çıkmıştı. *Lisan Bahsi* başlıklı makalesinde, hangi dilden gelirse gelmiş olsun yabancı kökenli sözcüklerin Türkçeden çıkartılıp yerlerine öteki Türk lehçelerinden sözcükler alınmasını istemediğini vurgulayarak düşüncesini şöyle açıklamıştı:

“Yalnız istediğim, özlediğim şey, Türkçemizin medeni bir millet dili olduğunu ve ilerlemesine gayret edilirse bugünkü Avrupa dillerinden aşağı kalmayacağını ispat idi. Hatta saf Türkçe ile birkaç makale yazışım da buna dayanıyordu. Bunu görenler dilimizden bütün Arapça, Farsça ve Avrupa dillerinden aldığımız kelimeleri çıkartıp yerine Çağataycadan, Kıpçakçadan, Özbekçeden, Azericeden vesaireden kelime koymak istiyor sandılar. Hatta o fikri de münasip görenler, mektup yerine betik yazanlar da bulundu. Yine tekrar ederim, fikir ve görüşüm hiç de öyle değildir. Özlediğim şey, bugün Osmanlıların terbiye (eğitim) ve kültür bakımından orta halli olanlarının hepsine yazdığımızı anlatacak bir dil kullanmaktır.”[32]

İkinci Meşrutiyet döneminde *Genç Kalemler* topluluğunun Türkçenin özleştirilmesi girişimini aşırılık sayanlar, yeni terimlere Arapça ve Farsçaya dayanarak karşılık bulmaya çalışanlar ve “*Türkçeleşmiş Türkçedir*” diyerek dildeki yabancı kökenli sözcüklerin dili zenginleştirdiğini savunanlar oldukça güçlü bir evrimci cephe kurmuştu. 1928’de oluşturulan *Dil Kurulu* da devrimci ve evrimci görüşlerin çarpışmalarına sahne olduğu için, umulan sonuç alınamamıştı.

Kurultayda evrimcilerin görüşlerini açıklamayı İttihatçı olarak ünlenen Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın üstlenmişti. Dilin doğal akışına bırakılması gerektiğini savunan Yalçın, yalın bir anlatımla şunları söylemişti:

“Yazı dilinden yabancı sözcükleri atarak yerlerine öz Türkçe sözcükler koymak görevini hiçbir kurul üzerine alamaz. Çünkü sözünü dinletmek olanağı yoktur. Bu iş tümüyle kişiseldir, daha doğrusu kişiye bağlı değildir. Dilin doğal gidişinin sonucu olarak oluşacaktır. Bu akademi, yazı ve konuşma dilinin her zaman arkasından yürür; yeniliklere akademi önyak olamaz. O, dilde ancak düzenleyici ve koruyucu bir kuvvettir.”

Adı akademi ya da dernek olsun, hiçbir örgütün dile karışmaması gerektiğini ısrarla vurgulayan Yalçın, bu anlayışla Türkçeye girmiş ve tutunmuş olan yabancı kökenli sözcüklerin korunmasını da zorunlu gördüğünü açıklamıştı. Buna örnek olarak *tayyare* sözcüğünü ele alarak şöyle devam etmişti:

*“Tayyare icat edildiği zaman buna dilimizde isim bulmak için Arapçadaki **tayr** kökünden çıkmış bir sözcük arayacağımıza, bunu öz dilimizden çıkararak **uçku, uçaç, uçuşkan** diye saptamış olsaydık, kuşkusuz ki daha iyi olurdu. Fakat bugün en sıradan köylüler bile *tayyareyi* belledikten sonra kaldırıp da yerine bu türlü öz Türkçe sözcük koymakta boşuna yorgunluktan öte bir yarar düşünemem. Çünkü **tayr** Arapça da olsa **tayyare** muhakkak ki Türkçedir. Çünkü bizim buluşumuzdur, Türk çocuğudur.”*[33]

Görüşmeler sürerken söz alanlardan, Yalçın’ın evrimci görüşünden yana çıkanlar da olmuştu. Ama büyük çoğunluk dilde de devrimci bir atılımın artık kaçınılmaz olduğunu belirtmişti. Bunlar arasında Sadri Ethem Erdem, Halit Ziya Uşaklıgil, Fuat Köprülü, Ali Canip Yöntem ve Hasan Âli Yücel’in konuşmaları anılmaya değer.

Sözlerine, “*Kişiliklerine saygı duyduğum üstatlar evrimden söz ettiler. Bir toplumun yaşamında ne zaman evrim olur ve ne zaman atlamalar olur? Acaba üstatların sözünü etmek istedikleri evrim nasıl bir evrimdir?*” diye başlayan Erdem, 1918’den 1932’ye değin geçen dönemin göz önüne alınması gerektiğini belirterek şunları söylemişti:

“Nasıl ki ulusla ümmet arasında büyük bir ayırım varsa, dünkü dil anlayışıyla bugünkü dil anlayışı arasında da öyle bir ayırım vardır. Biz bu ayrımı evrim yoluyla geçemeyiz. Bu ayrımı Türk topluluğunun şimdi yaşamakta olduğu devrim atılımıyla geçebiliriz... Çünkü yeni ve yepyeni bir toplumla karşı karşıyayız. Bu yeni toplum Türk ulusudur...”

Üstatlar bu toplanmaların biraz da gereksiz olduğunu dile getirmek istediler sanırım. Eğer böyle bir şey sözkonusuysa, bunu hiç akıllarından geçirmemeleri gerekir. Ancak halk dilini ve halk egemenliğini temsil eden sözcüklerin var olabilmesi için halkın kendi egemenliğini eline almış olduğu bir dönemde, bu halk egemenliğini böyle yüze gülücü evrim siyasetiyle yapmak istersek, bu dil, Türk dili hiçbir zaman istediğimiz aşamaya varmaz. Varmak için çok kökten devrimci olmak gerekir.”

Türkçenin, Arapçanın baskısı altında uğradığı başkalaşımı anımsatan Halit Ziya Uşaklıgil, abece değişikliğiyle hiçbir yerde görülmeyen ve hayale sığmayan olağanüstü bir dönüşüm yapıldığını vurgulamıştı. Dilde devrime olan inancını da şöyle belirtmişti:

“Bu ne ile yapıldı? Büyük bir gücün işe el koymasıyla yapıldı. Bugün Dil Kurultayı ve bundan doğacak devrim de yine o güç sayesinde olacaktır.”

Ama evrimci görüşe en geniş ve çarpıcı yanıtlar Fuat Köprülü’den gelmişti:

“Büyük Gazi, o zaferi tamamlayan ve sağlamlayan bir dizi devrimden sonra bizi yeni bir zafere, yeni bir devrime, daha açık bir deyimle manevi bağımsızlığa kavuşturuyor.

Burada söz söyleyen bir konuşmacı, evrim kuramına ve belirlenimcilik ilkelerine dayandığını ileri sürerek, toplumsal bir kurum olan dilin, doğal bir gelişme izlediğini ve onu değiştirmenin insanların gücü içinde olmadığını, akademilerin ve bilim kurullarının bu gelişmeyi saptamaktan öte bir şey yapamayacağını söyledi ve tutucu güçlerin ve kanıların aşırılıkları değiştirerekten bu işte yararlı bir görev gördüklerini de açıkladı.

Görünüşte bir bilim cilasına bürünen bu sav, bütün devrim hareketlerine karşı her zaman kullanılan eski bir silahtır. (...)

Devrim ruhuyla dolu olan bugünkü Türk kuşağı pekiyi bilir ki Türk ruhunu ve büyük Türk tarihinin doğal akışını herkesten daha önce ve daha derinden sezen ve bu ulusal eğilimlere her zaman açık ve doğru biçimini veren Gazi, ulusal bilincin ve ulusal kültürün bu eşsiz odağı, ulusuna armağan ettiği büyük devrimler zincirinin yeni bir halkası olan büyük Dil Devrimini de bilimin sağlam temelleri üzerine kuruyor. Diğer devrimlerimizde olduğu gibi bunda da başarılı olacağımızdan bir an bile şüphe edemeyiz.”

Kurultayla birlikte girilen dil çalışmalarını geçmişteki *Türki-i basit* ya da Türkçeyi yabancı kurallardan arındırıp yalınlaştırma girişimleri ile karşılaştırma olanağını bulunmadığını belirten Köprülü, bunun *Türk Devriminin* bir halkası olduğunu da vurgulamış ve 26 Eylül’de *Türk rönesansının* başlangıcı olarak nitelemişti:

“Kurultayımızın toplandığı 26 Eylül tarihini, ulusal rönesansımızın bu başlangıcını o eski, küçük, güçsüz girişimlerin daha büyük ölçüde bir devamı saymak çok yanlış bir anlayıştır. 26 Eylül o güçsüz akımların bir devamı değil, birbiriyle uyumlu ve büyük bir bütün oluşturan Türk Devriminin en doğal ve belki en ulu sonucudur.”[34]

Çalışma Raporu ve Merkez Yönetim Kurulu Seçimi

Kurultayda kabul edilen çalışma raporunda şunlara yer verilmişti:

- 1- Türkçenin gerek Sümer, Eti gibi en eski Türk dilleriyle, gerek Hint-Avrupa, Sâmi denilen dillerle mukayesesi (karşılaştırılması) yapılmalıdır.
- 2 - Türkçenin tarihi inkişafı aranmalı, mukayeseli grameri yazılmalıdır.
- 3- Türk lehçelerindeki kelimeler derlenerek lehçeler lügati, sonra esas Türk lügati, Türk sarfı nahvi (dilbilgisi, sözdizimi) tez elden yapılmalıdır. Sarf, nahiv, lügat yapılırken, ıstılah konurken Türkçenin bütün lahikalarının (eklerinin) araştırılmasına, bu lahikaların ve edatların dilimizin bütün ihtiyaçlarına yetecek surette işlenilmesine ehemmiyet verilmelidir.
- 4- Türkçenin tarihi grameri yazılmalıdır.
- 5 - Şark ve garp memleketlerinde çıkan Türk dili hakkındaki eserler toplanmalı, bu eserlerden lazım olanları dilimize çevrilmelidir.
- 6 - Cemiyetin gerek kendisinin gerek dışarıda Türk dil işleriyle uğraşanların tetkiklerini bir mecmua ile neşretmelidir.
- 7- Memleket gazetelerinde dilişlerine hususi yer verilmelidir.[35]

Kurultayda düzenlenen tüzük uyarınca dokuz kişilik Merkez Kurulu seçimleri de yapılmıştı. Atatürk *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*’nin **kurucu ve koruyucu başkanı**, dönemin Milli Eğitim Bakanı da **başkan** kabul edildiği için yürütme kurulu demek olan Merkez Kurulu, görev dağılımlarına göre şöyle oluşmuştu:

Başkan: Samih Rifat,

Genel Yazman: Ruşen Eşref Ünaydın,

(Onun Tiran elçiliğine atanmasından sonra İbrahim Necmi Dilmen)

Sayman: Besim Atalay,

Üyeler: Celal Sahir Erozan, Ahmet Cevat Emre, Ragıp Hulusi Özden, Hamit Zübeyr Koşay,

Hasan Âli Yücel, İbrahim Necmi Dilmen.

26 Eylül Dil Bayramı

Kurultayın son gününde Halit Fahri Ozansoy, her yıl 26 Eylülün derneğin *Dil Bayramı* olarak kutlanmasını önermiş ve önerisi oybirliği ile kabul edilmişti.

Çalışmalar sona erdiğinde söz alan R.E. Ünaydın, *Türk Devriminin* dile de yansımaları öngören programın uygulanmasında **Mustafa Kemalce düşünmek** gerektiğini vurgulayarak çok coşkulu bir konuşma yapmıştı:

*“Bu program Mustafa Kemal’in bu sorunu nasıl düşündüğünün grafiğinden başka nedir? Bir davayı bütün gerçekliği ile göz önüne koymak, onu zaman ve mekân içinde yerine ve sırasına koymak, beynin laboratuvarında inceden inceye elenip dokunmuş olan bu işin nasıl bir iş olduğunu görmek, göstermek, düşünceleri o iş etrafında bir araya toplamak, o işten çıkan sonuçları ilerisi için hedef edinmek; İşte **Mustafa Kemalce düşünüş** bu demektir. Bu kurultayın programı da bu derneğin kurulması gibi o düşünüşün bir örneğidir.*

Mustafa Kemalce düşünmek demek, incelemek, bütünleştirmek, bilinçlendirmek, düzene sokmak, sistemleştirmek demektir. Bu yöntem, Çanakkale’den dil kurultayına kadar aynı hızı ve sırayı gösterir.”[36]

Kurultayda alınan karar uyarınca 1933’ten başlayarak *Dil Bayramının* bir dizi etkinliklerle kutlanmasına başlanmıştı. Derneğin Kurucu ve Koruyucu Başkanı Atatürk de her 26 Eylülde verdiği demeç ya da yayımladığı iletilerle dil çalışmalarına katkıda bulunanları kutlayarak onları yüreklendirmeyi sürdürmüştü.

ATATÜRK’ÜN DİL ÇALIŞMALARINA İLGİSİ VE KATKILARI

İlk Öneriler ve İlkelerin Saptanması

Atatürk kurultaydan sonra Ankara’ya döndüğünde bir akşam Ruşen Eşref Ünaydın’ı Çankaya Köşküne çağırmıştı. Ona çalışma programına göre öncelikle ele alınması gereken işler konusunda şunları yazdırtmış ve altını imzalamıştı:

“Madde 1- Derleme Defterleri ve kılavuzlar derhal ve nefis surette bastırılacak.

Madde 2- Bültenin nefis ve cazip şekilde derhal bastırılması.

Hatıra; Maarif Vekili Beyefendi (Dr. R. Galip) bunlar için lazım gelen parayı temin de buyururlar. Ben de kendisi ile görüşürüm.

*

3- Şimdiki Anadolu Kulübü binası ayın 2’inci gününe kadar Türk Dili Tetkik Cemiyeti Merkez Heyetine devir ve teslim edilecektir.

Bu hususta kulüp komite heyeti ile temasa gelinecektir. Bu hususta komitenin haberi vardır. Keyfiyet tarafınızdan Maarif Vekili Beyefendiye bildirilecek ve bundan başka Başbakan Paşaya da (İ. İnönü) malumat verilecektir.

*

Diğer İstanbul ve vilayat (iller) gazeteleri de Hâkimiyeti Milliye’in açtığı sütuna benzer daimi sütun açacaklar. Bu hususta gazete başmuharrirleri (başyazarları) ile konferans yapılacak. Samih Rifat Beyi ziyaret edeceğim.

*

1- Müşkillerinizin halinde daima Başvekil İsmet Paşaya müracaat edeceksiniz, başka kimseye değil.

2- Üzerinize aldığınız mühim dil işinde muvaffak olmak için temasında bulunacağınız her resmi dairenin faydalı noktai nazarlarını (görüşlerini) dinleyeceksiniz. Güzel neticeler vaat eden sözleri memnuniyetle dinleyeceksiniz, fakat bunları fiile kalbetmek (gerçekleştirmek) için ne yapmak lazım geldiğinde karşılaşacağınız müşkillerin halli için gene Başvekil İsmet Paşaya müracaat edeceksiniz.

3- Benim size bu tavsiyelerimi yapmak için tabii tereddüt caiz değildir. Siz bu hususlarda tereddüde düşürüldükçe müracaat edeceğiniz zat Başvekil İsmet Paşadır.

4- Çünkü her büyük işin ehli ve faili olduğu gibi bu işin de yüksek âmili İsmet Paşadır. Gazi M. Kemal”[37]

Salt bu satırlar bile Atatürk'ün dil konusuna eğilirken sorunu bütün yönleriyle ele aldığını ve kısa sürede bir atılım yapabilmek için önceliklerin nelere verilmesini saptadığını göstermektedir. Daha *Dil Heyeti* zamanında başlanan derleme işlerinin hızlandırılması için gerekli olan defterler ve derleyicilere verilecek kılavuzlar bir an önce bastırılmalıydı. Yurtiçi ve yurtdışında yapılan çalışmaları duyurmak, katılımları artırabilmek için kurultayda öngörülen derginin (*Bülten*) yayınına başlanmalıydı. *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinde dil çalışmalarına ilişkin özel bir sütun açılmıştı. Öteki gazetelerde de benzer sütunlar açılması yolunda gereken girişimlerde bulunulmalıydı.

Cumhurbaşkanı, dernek özel bir çalışma yerine sahip oluncaya dek, çalışmaların Anadolu Kulübünde yapılmasını uygun görmüş, bu olanağı sağlamıştı. Asıl önemlisi dil çalışmalarında hükümet ve tüm kamu kuruluşlarıyla işbirliği yapmanın göz ardı edilmemesi yolundaki uyarılardı. Tüzük gereği dernek başkanı sayılan Milli Eğitim Bakanı R. Galip ile Başbakan İnönü sorunların çözümünde yardımcı olacaklardı. Atatürk dil konusunda kendisinden sonra başvurulacak yetkili kişinin İnönü olduğunu vurgularken kuşkusuz ona olan güvenini de belirtmişti.

Bu önemli buyruklardan sonra, dernek yönetim kurulunun ilk toplantısına Atatürk başkanlık etmişti. Kurultayda saptanan ilkeler dikkate alınarak dil çalışmaları *Türk Devriminin* bir ana ögesi olarak ele alınırken bu devrimci atılımla amaç edinilen sonuçların bir bildiri ile de açıklanması uygun görülmüştü. 17 Ekim 1932'de yayımlanan bildiride amacın Türkçeyi *ulusal dil* durumuna getirmek olduğu vurgulanarak günümüz anlatımıyla şöyle denilmişti:

- 1- *Türk dilini ulusal kültürümüzün eksiksiz bir anlatım aracı durumuna getirmek,*
- 2- *Türkçeyi çağdaş uygarlığımızın önümüze koyduğu bütün gereksinimleri karşılayacak bir yetkinliğe erdirmek,*
- 3- *Bunun için, bugün yazı dilinden Türkçeye yabancı kalmış öğeleri atmak.*

Halkçı bir yönetimin istediği biçimde halk ile aydınlar arasında nitelikçe ayrı iki dil varlığını ortadan kaldırmak. Ana öğeleri öz Türkçe olan ulusal bir dil yaratmak." [38]

Bu amaçlar doğrultusunda çalışmalara hız verebilmek için gereken kadrolar[39] oluşturulur ve düzenlemeler yapılırken Atatürk de gelişmeleri çok yakından izlemişti. Tarih Kurumu çalışmalarında olduğu gibi dil çalışmalarında da etkin olmak, katkıda bulunmak istemişti. Diller hakkında genel bilgi edinmek, başka ülkelerde ulusal dillerin nasıl oluştuğunu saptayabilmek için konuyla ilgili kitapları incelemeye koyulmuştu.

Agop Dilâçar'ın tanıklığına göre, kuruma gerekli kitapların alınabilmesi için kendi maaşından 40.000 lira bağışlamıştı. Dile ilişkin birçok konuda olduğu gibi *Orhun Yazıtları* hakkında da ondan bilgiler almış ve en çok şu tümceyi sevmişti: "*Bengü il tuta olurçatı sen Türk udun.*" (Ey Türk halkı! Sen sonsuza dek egemen olacaksın!) Çoğu zaman Çankaya Köşkünde kurum yöneticileri ve dil uzmanları ile sorunları tartışmış, kimi kez yönetim kurulu toplantılarına başkanlık etmiş ve iki yılda bir düzenlenen kurultaylara katılıp dillere ilişkin farklı görüşlerin, tezlerin tartışılmasını önemsemişti. Sonunda yabancı kökenli terim ve sözcüklere Türkçe karşılıklar olarak birçok sözcük türetmiş, bu bağlamda *hendese* adıyla bilinen bilim dalı terimlerini *geometri* olarak Türkçeleştirmişti. Ayrıca dillerin kökenlerine ilişkin olarak da *Güneş - Dil Kuramı* adını verdiği kuramı (tezi) öne sürmüştü. Bütün bunları yaparken de her fırsatta Türk Dil Kurumu'nun çalışmalarını övmüş, Dil Bayramlarını kutlamıştı. Düzenlediği vasiyetnamesinde, ölümünden sonra İş Bankasındaki payının yıllık gelirlerinin Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu arasında paylaşılmasını istemesi, Türkçenin siyasal ve ekonomik hiçbir baskı olmadan gelişmesine ve zenginleşmesine verdiği önemin somut kanıtı olmuştu.[40]

İlk Türk Dili Kurultayını izleyen 1 Kasım 1932'deki TBMM'nin yeni çalışma yılını açış konuşmasında, "*Türk dilinin kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğine kavuşması için bütün devlet örgütümüzün dikkatli, ilgili olmasını isteriz*" diye seslenerek, ulusal amaca ancak böyle bir işbirliği ile ulaşılabileceğini vurgulamıştı.

İkinci Türk Dili Kurultayı da Dolmabahçe Sarayında toplanmıştı. Atatürk 18 Ağustos 1934 Cumartesi saat 14.00'te başlayıp 23 Ağustos'a dek süren kurultayın öğleden sonraki tüm oturumlarını dinlemişti. Öyle ki 21 Ağustos akşamı Yalova'ya gitmiş, ertesi gün geri gelmiş ve toplantıyı dikkatle izlemişti. Daha çok dillerin gelişim süreci üzerinde durulduğu bu kurultayda bazı yabancı dil bilginleri de bildiri sunmuşlardı. Çalışmalarda çok büyük zorunluluk olmadıkça bütün terimlerin öz Türkçe kök ve eklerle yapılması kararlaştırılmıştı. Osmanlıca sözcüklere karşılık bulmak için de iki yol önerilmişti:

a) TDK'nin kuruluşundan, 1932'den sonra yayımlanan *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisinde* yer alan sözcüklerin incelenerek olduğu gibi ya da düzeltilerek alınmaları,

b) Karşılığı bulunmamış kavramlar için *söz yaratma yolu* ile Türkçe sözcükler saptanması.

Çalışmaların yaygınlık kazanabilmesi için türetilen terimlerin geciktirilmeden ders kitaplarında kullanılmasının gerektiği vurgulanmıştı. Devlet yayınlarının ve resmi duyuruların Türkçeleşmesine yardım etmek amacıyla kurum içinde özel bir birim oluşturulması da yararlı görülmüştü.

Kurultaydan sonra Türkçenin özleştirilmesi çalışmalarına hız verilirken Atatürk bu konuda da öncülük görevini üstlenmişti. Türkiye'yi ziyaret eden İsveç Velihtı Prens Gustav onuruna Çankaya Köşkünde düzenlediği yemekte kendi çabasıyla bulduğu öz Türkçe sözcüklerle örülü bir konuşma hazırlamıştı. 1929 Şubatında İsmet İnönü'nün Dil Kurulunda yaptığı konuşmayı andıran bu konuşma, Atatürk'ün dilin özleşmesine verdiği önemin açık kanıtı idi.

"Bu gece ulu konuklarımıza, Türkiye'ye uğur getirdiklerini söylerken duyduğum tükel özgü bir kıvançtır" diye başlayan konuşmasında şu görüşlere yer vermişti:

"İsveç - Türk uluslarının kazanmış oldukları utkuların silinmez damgalarını tarih taşımaktadır. Süerdemliği, önü, bu iki ulus, ünlü sanlı sözlerinin derinliğinde sonsuz tutmaktadır... Avrupa'nın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ıssıları olarak baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bulunuyorlar. Onlar bugün en güzel utkuyu anıksıyorlar; baysal utkusu."[41]

Kasım başında TBMM'deki açış konuşmasında da Türkçenin özleşmesi yolunda elde edilen olumlu verilerden ötürü duyduğu sevinci, geleceğe güvenini dile getiren Atatürk şunları söylemişti:

"Kültür işlerimiz üzerine ulusça gönüllerimizin titrediğini bilirsiniz. Bu işlerin başında da Türk tarihini doğru temelleri üstüne kurmak, öz Türk diline değeri olan genişliği vermek için candan çalışılmakta olduğunu söylemeliyim. Bu çalışmaların göz kamaştırıcı verimlere ereceğine şimdiden inanabilirsiniz."[42]

Kurultaydan sonra Türkçenin özleştirilmesi yolunda yeni atılımlara girilmişti. Denebilir ki ikinci kurultayı izleyen yıllar dilde devrimin en yoğun yaşandığı dönem olmuştur. Öncelikle kurumda bir *Kılavuz Çalışma Kolu* oluşturulmuştu. Halkın katkısını sağlamak için de gazeteler yoluyla geniş çapta bir sormaca açılarak Osmanlıca sözcüklere Türkçe karşılıklar bulunması istenmişti. Gelen yanıtlar değerlendirilmiş, 1935 baharında *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu* yayımlanmıştı. Genel Merkez adına kılavuza yazılan önsözde Atatürk'ün bu özleştirme çalışmalarına katkısı şöyle belirtilmişti:

"Yirminci asrın bu en büyük yaratıcısı, kılavuz çalışmalarını yalnız kolaylaştırmakla kalmamış, kendisi de sözlerin köklerini aramak ve karşılık bulmak işlerinde değer biçilmez bir özveri ile çalışmıştır."

Sözkonusu kılavuzun bir *endeksi* olarak düzenlenen *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* ise birkaç ay sonra, 3. Dil Bayramının kutlandığı 26 Eylül 1935'te satışa çıkarılmıştı.

CHP Programının Türkçeleştirilmesi

Bu arada toplanan Cumhuriyet Halk Partisi 4. Büyük Kurultayında da parti tüzüğü ve programının Türkçeleştirilmesi için önemli bir girişimde bulunulmuştu. Bu girişim, yeni bulunan ya da türetilen Türkçe sözcüklerin yazı diline ve güncel yaşama geçirilmesi, hukuk dilinin Türkçeleştirilmesi yolunda atılmış bir adım demektir.

9 Mayıs 1935'te kurultayı CHP Genel Başkanı olarak açan Atatürk, yeni sözcükleri kullanmaya özen gösterdiği konuşmasında, çağdaş Türk toplumunun oluşmasında Türkçenin özleşmesinin önemini şu sözlerle belirtmişti:

"Yeni harfleri, ulusal tarihi, öz dili, ar, bilimsel müzik ve teknik kurumları ile kadını erkeği her hakta eşit, modern Türk sosyetesini bu son yılların eseridir." [43]

Parti kurultayında tüzükte ve programda yapılması öngörülen değişiklikleri incelemek amacıyla 15 kişilik bir yarkurul oluşturulmuştu. Şemsettin Günaltay'ın başkan, Ferit Celal Güven'in raportör olduğu yarkurul, Türk Dil Kurumu uzmanlarıyla bir araya gelerek verilen görevi kısa sürede tamamlamıştı. Kurultayın 12 Mayıs günü ikinci oturumunda kürsüye gelen F. C. Güven, programın *öz dilimizle yazılmış* örneğinin hazırlandığını bildirmişti.

Gerçekte parti tüzük ve programının Türkçeleştirilmesi çalışmalarına Atatürk'ün isteği ile kurultaydan önce başlanmıştı. Atatürk'ün özel arşivinde bulunan yeni program taslağı ile ona ekli Türkçe - Osmanlıca dizin bunu kanıtlamaktadır. Dizinde, programda kullanılan 167 yeni sözcük ile bunların Osmanlıca karşılıkları gösterilmiştir. Kurultayda bu taslak ele alınmış, yine Atatürk'ün isteği ve onayı ile gereken düzeltiler, düzenlemeler yapılmıştı. 13 Mayıs 1935 günü toplantıda maddeler üzerindeki görüşmeler bittikten sonra Başkan Saffet Arıkan, *"Atatürk'ün yüksek alakasıyla program öz Türkçeye çevrilmiştir"* diyerek bunun tümünün oya konulabilmesi için Türkçe metni okutacağını açıklamış, yeni düzenlenen metin oybirliği ile kabul edilmiştir.

Bu, ağdalı Osmanlıca ile yazılmış olan yasa dilinin Türkçeleştirilmesi yolunda büyük bir atılım demektir. Parti programının Türkçeleştirilmesinde türevleriyle birlikte toplam 245 sözcük kullanılmıştı. Arapça kökenli *hars* yerine batı kökenli kültür yeğlenmiş, şu yeni sözcüklere yer verilmişti; *ar* (sanat), *arsıulusal* (beynelmilel), *asığ* (menfaat), *ayral* (müstesna), *bakı kadını* (hemşire), *baysallık* (huzur, sükûn), *dışdinsel* (laik), *ıra* (seciye), *işyar* (memur), *inanca* (teminat), ***saylav*** (mebus), ***şarlık*** (belediye)...

1983'te yapılan bir saptamaya göre sözkonusu 245 sözcükten 146'sı (yüzde 59, 60), günümüzde de kullanılmakta olup 39'u biraz değişikliklerle varlıklarını korumaktadır. Tutunamayıp unutulunanların sayısı ise 60 (yüzde 24, 50) düzeyindedir.[44]

CHP programı tüze dilinin özleşmesi yolunda ilk büyük atılım olmuştu. 1924 tarihli *Teşkilatı Esasiye* dili ise ondan 10 yıl sonra 1945'te *Anayasa* olarak Türkçeleştirilecekti. Ne ki Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen devrim halkalarını "millele mal olan / olmayan" diye ikiye ayıran Demokrat Parti iktidarı, 1952'de yeniden Anayasanın, Osmanlıcasına dönmüş, *Teşkilatı Esasiye* tamlamasını yeğlemişti. Bu geriye dönüş için verilen önergedeki ilk imzanın 26 Eylül 1932'yi *Türk rönesansının başlangıcı* olarak niteleyen Fuat Köprülü'ye ait olması, Ali Canip Yöntem gibi Türkçenin özleştirilmesine öncülük edenlerden biri ile Halide Edip Adivar, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Faruk Nafiz Çamlıbel gibi aydınların da o önergeye katılmaları kuşkusuz, yalnız Türkçe için değil, *Türk Devrimi* için büyük bir talihsizlik sayılmıştı.

Atatürk, TDK'nin üçüncü kuruluş yıldönümü olan 12 Temmuz 1935'te yönetim kurulunca kendisine gönderilen saygı ve teşekkür telgrafına şu yanıtı vermişti:

"Türk Dili Araştırma Kurumu'nun üç sene içinde yaptığı işler çok büyüktür. Kurum içinde çalışan arkadaşlar bununla öğünebilirler. Kamunuzu kutlar, tam başarılar dilerim." [45]

26 Eylül Dil Bayramında da Genel Sekreter İbrahim Necmi Dilmen'e gönderdiği telgrafta, *"Üçüncü Dil Bayramını kutlayan telgrafınızı aldım. Türk Dil Kurumu'nun verimli çalışmasını ve bütün yurttaşların dil işlerine gösterdiği büyük ilgiyi sevinçle anarım. Bayramınız kutlu olsun"* demişti. [46]

Kurumun koruyucu başkanı da olan Cumhurbaşkanı, 1 Kasım 1936'da TBMM'nin toplantı yılını açış konuşmasını yeni türetilen Türkçe sözcüklerle hazırlamıştı. Bunda yurdun kalkınması, *"Türk ülkesi içinde köylere varıncaya kadar küçük büyük bütün şehirlerimizin birer genlik ve bayındırlık göreyi olması, önde tuttuğumuz amaçlardandır"* diye vurgularken dil çalışmalarında alınan olumlu sonuçları, *"Kültür kıvanımızı, yeni ve modern esaslara göre, teşkilatlandırmaya durmadan devam ediyoruz. Türk tarih ve dil çalışmaları büyük inanla beklenen ışıklı verimlerini şimdiden göstermektedir"* diye belirtmişti.[47]

Üçüncü Dil Kurultayı ve Güneş Dil Kuramı

Kurumun üçüncü kurultayı 24-31 Ağustos 1936 tarihlerinde yine Dolmabahçe Sarayında yapılmıştı. Genel Sekreter İbrahim Necmi Dilmen'in okuduğu çalışma raporunda Dil Devrimi olarak nitelenen dil çalışmalarında gözetilen amaç şöyle vurgulanmıştı:

"Türk Dil Devriminin ameli dileği, yazı dilimizle konuşma dili arasındaki uçurumu ortadan kaldırmak, böylece cumhuriyet Türkiyesinde herkesin kolaylıkla okuma yazma öğrenmesine, okuduğunu anlamasına, düşündüğünü yazmasına meydan açmaktır." [48]

Toplantılara sunulan ve tartışılan bildiriler yanında sekiz gün süren bu kurultaya Atatürk'ün öngördüğü *Güneş Dil Kuramı* diye anılan bir kuram (teori) damgasını vurmuştu. Böyle bir kuram o yıllar Avrupasında ortaya atılan görüşlerden esinlenerek öne sürülmüştü. Bunda da dillerin ortaya çıkışı, psikolojisi ve sosyolojisine ilişkin görüşler başlıca etken olmuştu.

Bir Cizvit papazı olan Sümerolog H. Barenton, *L'Orogine des langues des religions et des peuples* (dillerin, dinlerin ve halkların kökeni) adlı yapıtında (Paris, 1932- 33) Sümerceyi bir anadil olarak değerlendirmişti. Kitabının birinci cildinin başlığı *Les Radicaux primitifs des langues conservées dans le sumerien* (Sümercede korunmuş olan dillerin ilkel kökleri), ikinci cildin başlığı ise *Les langues, leur derivation du sumerien* (diller, bunların Sümerceden türeyişi) idi. Barenton, Paris'teki Türk büyükelçiliğinden Atatürk'ün dil sorunlarına önem verdiğini öğrenince ona özel bir mektup yazarak kitabını göndermişti.

Öte yandan Almanya'da Ernest Böklen de 1922'de yayımladığı kitabında dillerin kökenine ilişkin olarak bir *Ay-Dil Kuramını* öne sürmüştü. Viyana Üniversitesinde Doğu dilleri üzerinde doktora yapan Hermann F. Kvergic ise 1935 Ocağında hazırladığı *La psychologie de quelques elements des langues Turques* (Türk dillerindeki bazı öğelerin psikolojisi) adlı incelemesini Atatürk'e sunmuştu. 41 daktilo sayfası tutan ve 55 bölüme ayrılmış olan bu inceleme Atatürk'ü çok ilgilendirmişti. Olayların tanığı Dilâçar'ın aktardığına göre, *Güneş Dil Kuramı*, Avrupa'daki öteki görüşler de dikkate alınarak bu metin üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkmıştı.[49]

Güneş Dil Kuramında, ilk sözcüklerin ve genel kavramların güneşten kaynaklandığı varsayılıyordu. Dillerin doğuşunun duygusal haykırıslara dayandığı, en doğal haykırışın "**Ağ!**" olduğu ve bunun da güneş anlamına geldiği kabul ediliyordu. Böyle bir kuramın öne sürülmesinde güdülen amaç, *Türk Devriminin* dile de yansımaları bir türlü kabul edemeyen çevrelerce ileri sürüldüğü gibi Türkçeyi özleştirmekten vazgeçmek olmayıp *Türk tarih tezine* koştur olarak bir *dil teorisi / kuramı* belirlemek idi. Atatürk'ün buradaki amacı şöyle özetlenebilir:

Türkçe, Türk uygarlığı ve kültürü kadar eski ve ana bir dildir. Türk dili, taş ve maden devirlerinde kültür sözcüklerini göçlerle yeryüzündeki dillere yayan eski ve büyük kültür dilidir.

Atatürk böyle bir kuramı ortaya atarken öncelikle görüşlerini yayıp doğacak tepkileri ölçmeye yönelmişti. Bu amaçla *Ulus* gazetesinde kuramın uygulanmasına ilişkin bazı yazılar da yayımlamıştı. Öte yandan Cenevre'de bulunan Afet İnan'dan böylesi bir kuramın Avrupa bilim çevrelerince nasıl karşılandığını saptamasını istemişti. A. İnan adını vermediği bir dil profesörüyle görüşmesini Atatürk'e şöyle bildirmişti:

"Dil orijini hakkında yalnız faraziyeler olduğunu, fakat umumi bir kanaatin mevcut olmadığını söylüyor... Sizin teori hakkında sordum. Ben bu metotla yetişmedim, bu başka görüş. Size bunun hakkında bir şey söyleyemem dedi." [50]

Güneş Dil Kuramı, dil kurultayında kimi eleştiriler dışında genellikle olumlu bulunmuştu. Kurultayda dile ilişkin çeşitli bildiriler de tartışılmıştı; ama kurultay kitabında bütün çalışmalar şöyle özetlenmişti:

"Bu kurultayın mihveri, Türk dehasının lengüistik dünyası önüne koyduğu yepyeni bir dilcilik ekolü, yani *Güneş Dil Teorisi* olmuştur. Bu bakımdan kurultayın önemi, yalnız bir dil ve ülke sınırlarıyla çevrilmiş değil, bütün yüreyer (dünya) bilgisine yaygın olarak düşünülebilir. Türk Dil Kurumu'nun davetiyle on bir memleketten on beş ecnebi dil bilgininin kurultayda bulunması da önemi arttırmış ve toplantıya arsiulusal bir renk vermiştir. Bu memleketler Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Macaristan, Polonya, Sovyet Rusya ve Yunanistan'dır."

Güneş Dil Kuramının o yıl öğretime başlayan *Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi* Türkoloji Bölümünde ders olarak okutulması da uygun görülmüştü. Ancak uygulama sırasında bu kuramın kökenleri bilinmeyen Arapça ya da başka dillere ait sözcükler için de kullanılarak onların Türkçe sayılması gibi bir yanılgıya yol açtığı görülmüştü. Bunun yanlış yorumlara yol açabileceği düşünülerek kuramdan vazgeçilmiştir.

Kuramın değişik yorumlara yol açması bir bakıma kaçınılmazdı. Çünkü kuram bir yasa ya da doğruluğu saptanmış bir kural olmayıp bir varsayım, bir öngörü demektir. Bunlar deneme ya da uygulamada başarılı olursa etkinliklerini sürdürür, dahası kurallaşır ve yasalaşabilirler. Umulan sonuç

alınmadığında ise uygulanmasından vazgeçilir, unutulur. *Güneş Dil Kuramı* da dillerin kökenlerine ilişkin öteki kuramlar gibi belirli bir dönemde ortaya atılmış, kanıtlanamayınca da tarihe mal olmuştur.

Üçüncü kurultayda tüzükte de bazı değişiklikler yapılmış, dilin özleştirilmesine koşut olarak *Türk Dili Tetkik Cemiyeti* adı *Türk Dil Kurumu* olarak değiştirilmişti. O zamana kadar onursal başkan kabul edilen milli eğitim bakanlarının doğrudan doğruya *kurum başkanı* olmaları daha uygun görülmüştü. Dil çalışmalarına bütün kuruluşların daha etkin olarak katılmalarını sağlayabilmek için TBMM başkanı, başbakan ve genelkurmay başkanları da onursal başkanlıklara getirilmişti. Üyeliğe ilişkin madde de genişletilerek kurumun çalışma kollarına seçilenlerin kurum üyeliğini de kazanmış olduklarına ilişkin bir hüküm eklenmişti.

Kurultay başkanlığını yapan ve bundan böyle kurumun başkanı da olan Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan, kurultayı kapatırken yaptığı konuşmada, Türkçenin gelişmesi için Türk Dil Kurumu'nun yalnız dil uzmanlarının değil, tüm yurttaşların katkısıyla çalışmalarını sürdürmek durumunda olduğunu vurgulayarak şunları söylemişti:

"Türk Dil Kurumu kimi bağnaz dilciler gibi, yalnızca bir alana saplanıp kalmak, yalnız koyu Türkiyatçı olmak düşüncesinde değildir." [51]

Atatürk Dil Çalışmalarını Yaşamının Sonuna Değin Sürdürmüştür

Üçüncü Türk Dili Kurultayından sonra dil çalışmalarını eskisi gibi sürdüren Atatürk, 26 Eylül 1936 Dil Bayramında genel sekreterliğe gönderdiği telgrafta kurum çalışanlarının bayramını kutlamış ve bundan sonraki çalışmalarda da başarılar dilemişti.[52] Bu nedenle Atatürk'ün bu kurultaydan sonra Dil Devriminden vazgeçtiği savı doğru değildir!

Akademi Sorunu

Türkçeyi özleştirerek ulusal bir dil düzeyine çıkarmaya yönelik çalışmaları gerçekleştirecek bir akademinin kurulmasının da gündemde olduğunu belirtmiştik. Ancak Atatürk bu önerileri kabul etmeyip siyasal baskılar altında kalmayacak özerk bir dernek oluşturmayı gerekli bulmuştu. Onun 1936 Kasımında TBMM'de yaptığı konuşmada Türk Tarih ve Dil Kurumlarının çalışmalarını överken, onların *ulusal birer akademi* kimliğini almalarından söz etmesi, yıllardır Dil Devrimi karşıtı olanlarca yerine getirilmemiş bir buyruk gibi algılanmakta ve bu yüzden 1983'e dek Türk Dil Kurumu'nda Türkçeye emek verenler suçluymuş gibi gösterilmek istenmektedir. Atatürk sözkonusu konuşmasında da Dil ve Tarih Kurumlarına ilişkin olarak şunları söylemişti:

"Başlarında kıymetli Maarif Bakanımız bulunan Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu'nun, her gün yeni hakikat ufukları açan ciddi ve devamlı mesaisini (çalışmasını) takdirle yâdetmek isterim. Bu iki ulusal kurumun, tarihimizin ve dilimizin karanlıklar içinde unutulmuş derinliklerini, dünya kültüründeki analıklarını ret olunamaz ilmi belgelerle ortaya koydukça yalnız Türk milleti için değil ve fakat bütün bilim âlemi için dikkat ve intibahı (uyanıklığı) çeken kutsal bir vazife yapmakta olduklarını emniyetle söyleyebilirim..."

Birçok Avrupalı âlimlerin iştirakiyle toplanan son dil kurultayının ışıklı neticelerini bizzat görmüş olmakla çok mutluyum. Bu ulusal kurumların az zaman içinde, ulusal akademiler halini almasını temenni ederim. Bunun için, çalışan tarih ve dil âlimlerimizin, dünya ilim âlemince tanınacak orijinal eserlerini görmekle bahtiyar olmamızı dilerim."[53]

Açıkça göze çarptığı gibi Atatürk'ün bu konuşması kurumlara yönelik bir eleştiri niteliğinde olmayıp tersine onlara ilişkin büyük bir övgü ve güven belirtisidir. Onların bir akademi durumuna getirilmesini dilemesi ise, hiç kuşkusuz kurumların saygın birer *bilim kurumu* olarak bilimsel yöntemlere dayalı ve dünya bilim dünyasında yankılar yapacak yapıtlar hazırlamalarının gerekli olduğunu belirtmek isteğinden kaynaklanmıştır. Nitekim Atatürk, bir yıl sonraki konuşmasıyla da bunu doğrulamaktadır. Bu nedenle 1950'li yıllardan sonra öne sürüldüğü gibi, Atatürk'ün kurucusu olduğu Türk Dil Kurumu'nu bir akademiye dönüştürmeye karar verdiği; fakat bu dileğinin kurum tarafından yerine getirilmediği biçimindeki suçlama her türlü dayanaktan yoksun bulunmaktadır.

Atatürk söz konusu iki kurumu devlete bağlı resmi birer akademiye dönüştürmeye gerçekten karar vermiş olsaydı, 1 Kasım 1936'dan ölümüne kadar geçen 2 yıl 10 gün içerisinde bunu kolaylıkla gerçekleştirme yetki ve olanaklarına sahipti. Oysa bu süre içinde kendisi ne kurumlara bu doğrultuda bir buyruk vermiş, ne bu yolda bir yasa tasarısı hazırlanmış, ne kurumların akademi olmasına ilişkin bir konuşması olmuştur. Aksine koruyucu başkan olarak kendisi kurumlara olan sıcak ilgisini aynı düzeyde sürdürmüş ve yaşamının son aylarına dek dil çalışmalarını yürütmüştür.

Atatürk'ün Özleştirmeye Katkıları

Türkçenin sözcüklüğüne ve kurallarına dayanarak yeni sözcükler türetme çabaları sırasında *arıtmak, er, erdem, esenlik, evrensel, genel, ısı, kıvanç, konuk, kutsal, önemli, özel, subay, tüm* gibi yeni sözcükler Atatürk tarafından bulunmuştur. 1934'te soyadı yasasının uygulanmasına geçildiğinde bu yolla Türkçeye yüzlerce yeni sözcük kazandırılmıştı. Bu arada Atatürk de manevi kızı Pilot Sabiha'ya *Gökçen*, Hamdullah Suphi'ye Hamdullah'ın Türkçe karşılığı olarak *Tanrıöver*, Alp Kâzım olarak bilinen TBMM Başkanı Kâzım'a *Özalp*, İran Şahı Rıza Pehlevi'nin yaşına göre çok dinç bulunduğu İzmir Valisi Kâzım Paşaya *Dirik*, toplantılarda çok söz alan Besim Beye *Atalay*, demiryolları yapımında büyük emeği geçen Bayındırlık Bakanı Behiç'e *Erkin*, Urfa savaşlarında yararlılığı görülen Milletvekili Ali Saip'e *Ursavaş*, işinin eri kabul ettiği İş Bankası Genel Müdürü Muammer'e *Eriş*, Karpiç lokantasında genç bir deniz subayı olarak tanıdığı Fahri'ye *Korutürk* gibi anlamlı soyadları vermişti.

Ama bu bağlamda onun en büyük katkısı, *hendese* diye anılan bilim dalının terimlerini *geometri* adıyla Türkçeleştirilmesi olmuştu. 1936- 1937 kışında konuyla ilgili yerli ve yabancı dildeki kitapları toplayıp Yalova'da çalışmaya koyulan Atatürk, kılavuz niteliğinde bir **Geometri** kitabı yazmıştı. Bunda "murabba"ya *kare*, "zaviye"ye *açı*, "dil"iye *kenar*, "kutur"a *köşegen*, "mütesaviyül adla"ya *eşkenar dörtgen* diyen Atatürk, bunlar gibi sayısız geometri terimlerine Türkçe karşılıklar bulmuştu. Ancak kendisi bir ders kitabı yazarı olarak görünmek istemediğinden söz konusu yapıt Milli Eğitim Bakanlığınca bastırılmıştı. 1937- 38 öğretim yılından başlayarak okullardaki geometri dersleri de bu kılavuza dayanılarak yazılan kitaplarla okutulur olmuştu.

1937 sonlarında *Denizbank*'ın kurulmasına ilişkin yasa tasarısının TBMM'deki görüşmeleri sırasında yapılan dil tartışmaları karşısında gösterdiği tepki ise onun dil çalışmaları konusunda ne denli duyarlı olduğunu bir kez daha kanıtlamıştı.

Giresun Milletvekili Sadri Maksudi Arsal, *Denizbank* diye adlandırmanın Türkçe tamlama kurallarına aykırı olduğunu öne sürerek onun yerine *Deniz Bankası* denilmesini önermişti. Buna karşın kimi üyeler *Maltepe, Galatasaray, Aşkale Çanakkale, Bahçekapı* gibi eski ve *Sümerbank, Etibank* gibi yeni tamlamaları göstererek *Denizbank* denilmesini savunmuşlardı. Ama tartışmalar basına da yansıyınca Atatürk sorunu tartışmak için 27 Aralık 1937 akşamı aralarında İsmail Müştak Mayokan, Hasan Reşit Tankut, F. Rifki Atay ve A. Dilâçar'ın da bulunduğu bir grubu Çankaya'ya çağırılmıştı. *Denizbank* adının uygun olduğuna karar verilince Vedit Uzgören ile Atay ve Dilâçar'ın hemen o gece Tuna Caddesindeki Ankara Radyosunda gerekli açıklamaları yapmalarına karar verilmişti. Konuşmaların bir özeti de ertesi 28 Aralık günü *Ulus* gazetesinde "*Denizbank öz Türkçedir*" başlığıyla yayımlanmıştı.[54]

Bunların dışında Atatürk'ün son iki yıldaki Dil Bayramını kutlama telgrafları ve TBMM'nin yeni yasama yıllarını açış konuşmalarında Türk Dil Kurumu çalışmalarını övgü ile anması da onun dernek statüsünde bir değişiklik yapmaya yönelmediğinin somut kanıtlarıdır. Hele 1 Kasım 1937'deki Meclis konuşması *akademiden* amacının *bilim kurumu* niteliğini kazanmak olduğunu yansıtmaktadır:

"*Türk Tarih ve Dil Kurumlarının, Türk milli varlığını aydınlatan çok kıymetli ve önemli birer ilim kurumu niteliğini aldığını görmek, hepimizi sevindirici bir hadisedir.*" [55]

Atatürk, 1938 Kasımında TBMM'nin açılışında, kendisinin yazdığı ancak hasta olduğu için Başbakan Celal Bayar tarafından okunan son konuşmasında da Türk Dil Kurumu'nun terim çalışmalarını ve ders kitaplarının yeni türetilen Türkçe terimlerle başlamasını övgüyle anmıştı. Ayrıca elde edilen sonuçlarla Türkçenin yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarılması yolunda önemli bir aşamaya varıldığını vurgulamıştı:

"Türk Tarih ve Dil Kurumlarının çalışmaları takdire layık kıymet ve mahiyet (içerik) arz etmektedir. (...) Dil Kurumu en güzel ve feyizli (verimli) bir iş olarak türlü ilimlere ait terimleri tespit etmiş ve bu suretle dilimiz yabancı dillerin tesirinden kurtulma yolunda esaslı adımını atmıştır. Bu yıl okullarımızda tedrisatın (öğretimin) Türkçe terimlerle yazılmış kitaplarla başlamış olmasını kültür hayatımız için mühim bir hadise olarak kaydetmek isterim." [56]

Dil Kurumu çalışmalarına ilişkin bu övücü değerlendirmeleri bilinirken onları görmezlikten gelerek ve yalnızca Falih Rıfkı Atay'ın yıllar sonra *Çankaya* kitabındaki çelişkili anlatımlara dayanarak Atatürk'ün dildeki devrimci çabalarının bir çıkmaza girdiğini söylediğini kabul etmeye olanak yoktur.

Hiç kuşkusuz devrim bir bakıma zorlama, aşırılık demektir. Türkçenin özleştirilmesi çalışmalarında da bu kuralın geçerli olması kaçınılmazdı. Önemli olan aşırılıklar ayıklandıktan, taşan dere suları yatağına çekildikten sonra geriye kalanlardan yararlanılmasıydı. Macaristan'da tarih ve dil öğrenimi görmüş olan Hüseyin Namık Orkun'un bize anlattığına göre, kendisi yoğunlukla sürdürülen özleştirme çabalarından yakınınca, Atatürk dolaylı ama anlamlı şu yanıtı vermişti. Önce Orkun'dan boşalan bira kadehini doldurmasını istemiş, onun hızla doldurduğu bira köpürüp taşınca da durumu şöyle özetlemiş:

"İşte bizim de yaptığımız bu. Taşkınlıktan sonra geriye kalanları kullanacağız!"

Öte yandan unutmamak gerekir ki yabancı kökenli terim ve sözcüklere Türkçe karşılık bulunurken bunlar birer öneri olarak kamuoyuna sunulmuştu. Bunlardan bazıları Türkçenin kurallarına uygun olmalarına karşın toplumca kabul görmemiş, dolaşıma girmemiştir. *İl, ilçe, danıştay, sayıştay* kabul edilirken *ilbay, ilçebay, kamutay* tutunamamıştır. Muallim karşılığı önerilen *okutan* benimsenmemiş; ancak yıllar sonra üniversiteler yasasına *okutman* olarak girince kullanılır olmuştur. Bunun gibi Atatürk'ün 1934'te İsviçre Veliahtı onuruna düzenlenen yemekteki çarpıcı konuşmasında kullandığı 31 sözcükten 15'i (*alan, ataç, bitim, erdem, erk, esenlik, genlik, gönenç, güç, ısı, konuk, sanlı, ulus, utku, ünlü*) hiç değişmeden günümüzde de dolaşımını sürdürmektedir. Bunlardan 7'si biraz değişiklikle (*denlü / denli, ıssı / ısı, önürme / önerme, özenç / özenme, uykunluk / uyum, yanku / yankı, yöndem / yöntem*) varlıklarını korumuştur. Dokuz sözcük ise (*anıklatmak, baysak, baysal, kıldacı, söyüncü, süer, yaltırık, tükel, tüzün; canlandırmak, huzur barış, âmil, muhabbet, nur, tam, asil*) tutunamamıştır. Bunlarla ilgili olarak şu noktanın da önemle vurgulanması gerekir ki Türkçenin özleştirilmesini yermek için kullanılmak istenen, hostes yerine *gök konuksal avrat*, imambayıldı yerine *ichi geçmiş dinsel kişi...* gibi Dil Devrimini küçümseyen, küçültmek isteyen karşılıklar Dil Kurumu tarafından türetilmemiş ve önerilmemiştir. Kurumun hiçbir yayınında bulunmayan bu sözde karşılıklar Dil Devrimi karşıtlarının uydurmaları olup yıllardır yine onlar tarafından Türkçenin özleştirilmesini yermek için kullanılmaktadır.

Atatürk'ün hastalığının arttığı yaşamının son aylarına kadar dil çalışmalarını sürdürdüğünün en büyük kanıtı Cenevre'de bulunan Afet İnan'a 23 Aralık 1937 günü kendi el yazısıyla yazdığı mektuptaki, "Gece meşguliyetimiz bildiğin gibi dil dersleri. Gündüz de yalnız olarak aynı mesele üzerinde birkaç saat çalışıyorum" açıklamasıdır. [57]

Bütün bu gerçekler ortada dururken Atatürk'ün, dil çalışmalarının bir çıkmaza girdiğini belirterek bu işten çekildiğini öne sürenler, tek bir yazara, F.R. Atay'ın *Çankaya* adlı yapıtındaki şu satırlara dayanmak istemektedirler:

"Bir akşam Atatürk, sofraya bittikten sonra benim, yanındaki iskemleye oturmamı emretti.

- Dili bir çıkmaza saptamışsınız, dedi. Sonra,

- Bırakırlar mı dili bu çıkmazda? Hayır. Ama ben bu işi başkalarına bırakamam. Çıkmazdan biz kurtaracağız dedi." [58]

Olayı aktarma doğru ise, bu konuşmada Atatürk'ün bir çıkmazdan söz ettiği açık. Ama o kadar açık olan bir başka gerçek, onun çalışmalardan vazgeçmeye değil, aksine bunu sürdürüp durumu düzeltmeye karar verdiğidir. Ayrıca Atay'ın o döneme ilişkin önemli olaylara ve olgulara yer verdiği bu kitabının göz ardı edilen en büyük kusuru, yıl, ay ve gün olarak hemen hemen hiçbir tarih vermemesidir. Bu yüzden çoğu kez değişmelerin ve gelişmelerin akışını saptamak olanaksızlaşmaktadır. Ancak aktardığı bu olayı izleyen satırlarda yeni bir sözlük komisyonu oluşturulduğundan ve bir *Osmanlıca – Türkçe Cep Kılavuzunun* hazırlanmasına başlandığından söz ettiğine göre, Atatürk'ün "bir çıkmaz"dan yakınması bu komisyonun kurulmasından önce, yani 1934'te olmalıdır. Çünkü adı geçen komisyonun çalışma

döneminin ve Cep Kılavuzlarının yayın tarihi bellidir. Üstelik özleştirme çabalarının ise o tarihten sonra 1935'te en üst düzeyine vardığı bilinmektedir.

Kaldı ki 1937 Aralığında Denizbank tamlamasının Türkçeye, dolayısıyla Dil Devrimine uygun olduğunu savunan aynı Falih Rıfkı, *Çankaya* kitabında Dil Devriminin öğretim kurumlarına mal edildiğini bu nedenle ondan geri dönülemeyeceğini, bu konudaki görüş ayrılıklarının psikolojik ve toplumsal bazı nedenlerden kaynaklandığını da dile getirerek şunları belirtmektedir:

“Dil, herkesin kullandığı bir şeydir. Dilde yenilik herkesi rahatsız ve tedirgin eder. Zevkler isyan eder; alışkanlıklar dayatır; kanaatler bir türlü uzlaşmaz. Bu hal, işleri yüzünden görenlere anarşi korkusu verir. Dilde başlayan esaslı değişme hareketlerinin nesillerce sürmesi tabii olduğu fikrini kimse benimsemek istemez. Yazarlar kalmamak kaygısı içindedirler. Okuyanlar, bugün anladıklarını yarın anlamamaktan öfkeli dirler. Fakat bu alinyazısıdır; yürür. Ve hiçbir kuvvet ileriye doğru bir dil gelişmesini geriye çeviremez...”

Atatürk, dilde Türkçeciliği devlete mal etmiştir, üniversiteye mal etmiştir, mekteplere mal etmiştir.

Atatürk'ün amacı, zengin, güzel ve milli Türkçe idi. Bu gayeden ayrılmak için insan Türklüğünden uzaklaşmalıdır. Bugüne kadar yaptığımız, yapılacak olanın belki yarısından da ibarettir. Dilde geri dönülemez.”[59]

Türk Dil Kurumu'nu ve onun çalışmalarını karalamak için Atay'ın bazı satırlarını kullanmak isteyenler, nedense onun kendini yalanlama anlamına da gelen bu satırları da yazdığını görmemek için gözlerini kapamayı yeğlemektedir. Aslında Atatürk Dolmabahçe Sarayında hasta yatarken 5 Eylül 1938'de kendi el yazısı ile düzenlediği vasiyetnamesinde, İş Bankasındaki payının yıllık gelirlerini bazı yakınlarına yapılacak ödemeler dışında kalan büyük kesiminin Dil ve Tarih Kurumlarına verilmesini istemekle Dil Devriminin sürdürülmesinden yana olduğunu en büyük kanıtını vermiştir. Dil tartışmalarının arkasındaki asıl neden ise, Türkçenin özleşmesine karşı oldukları halde, bunu perdeleyerek Dil Kurumu yerine bir dil akademisi kurulmasını savunma dürtüsüne dayanmaktadır. 27 Mayıs 1960'tan sonra bu konuda yapılan girişimden sonuç alamayanlar, 12 Mart 1971 askeri müdahalesinden sonra da dil akademisi kurulmasını öngören bir tasarı hazırlamışlardır. O günlerde Yaşar Nabi Nayır'ın, *Edebiyat Dünyasında* çıkan *Dil Kavgası* başlıklı yazısı, Dil Devrimine ve Türk Dil Kurumu'na yöneltilen suçlamaların içyüzüne ışık tutmaktadır:

“Türkiye’de aşağı yukarı altmış yıldan beri süregelen bir Dil Devrimi hareketi var. Zaman zaman yavaşlayıp zaman zaman hızlanmış; ama hiç durmamış bir hareket bu. Başlangıcından bu yana tutucu çevrelerin direnmesine, saldırısına, alaylarına yol açmış, gene de bildiği yoldan hiç şaşmadan ilerlemiş. Bugün Dil Devrimini kötüleyenler, ona insafsızca saldıranlar, dil ve edebiyat tarihimizi bilseler, geçmişte bu alandaki en ılımlı kıpırdanışları bile suçlamaya kalkmış olanların bugün ne kadar gülünç ve anlamsız göründüklerini düşünebilseler, elbette kendilerini kontrol etmek gerektiğini duyar, yarını bir yana bırakın, artık uyanmış ve geçmişten ders almış aydınların gözünde gülünç düşmekten kaçınırlardı...”

Ağızlarında çiğnene çiğnene paçavraya dönmüş bir sakız var; bir dil akademisi kurmak istiyorlar. Kendilerini böyle bir akademinin tabii üyesi sayan kişiler de bu vatan kurtarıcıları avuçlarını yırtarcasına alkışlıyorlar. Aslında bunların tek amaçları Dil Kurumu'na akan suyu kendi ceplerine çevirmekten ibaret. Akademi bir kurulsaydı dille de dilbilimle de bir ilgisi olmayan kişiler hemen kendilerini oraya üye seçecek, yan gelip nimetlerinden yararlanacaklar. Bu oyuna alet olan devletliler ise işin içyüzünü bilmedikleri gibi pek parlak buldukları tasarının, peşinde koştukları amaca yararlı değil; ancak zararı dokunacağından da habersizler. Bir ülkenin en gerçek değerlerini bir araya getirse bile bir akademinin bir dilin gelişmesi üzerinde büyük etkisi olduğu hiçbir yerde görülmuş şey değildir. Kaldı ki partizanca bir davranışla kurulacak derme çatma bir kuruluş, uyandıracağı hoşnutsuzlukla ancak tersine bir hava ve akım yaratabilir.”

Türk Dil Kurumu Kamu Yararına Çalışan Dernekti

Türk Dil Kurumu, Bakanlar Kurulunda 15 Ocak 1940'ta onaylanan ve 10 Şubat 1940 günlü Resmi Gazetede yayımlanan 2/12665 sayılı kararla "kamu yararına çalışan" dernekler arasına girmişti.

"TDK'nin Kamu Yararına Çalışır

Dernek Olarak Kabul Edilişiyle İlgili Kararname, 15.10.1940

Türk Dil Kurumu'nun Cemiyetler kanununun 37. maddesine tevfi kan menafii umumiyye hâkim cemiyetler meyanına ithali hakkında Devlet Şûrası II. Dairesi ile umumî heyetten yazılan 16.12.1939; 21.12.1939 tarih ve 3965/3636, 357/344 sayılı ilişik mazbatalar, İcra Vekilleri Heyetince 15.1.1940 tarihinde tetkik ve mütalâa edilerek tasdiki kabul olunmuştur."

Bu kararnamenin altında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile o dönem bakanlar kurulu üyelerinin imzası vardı. Ancak böyle bir karar olmadan da dernek kimliğindeki TDK, Atatürk'ün istediği gibi başta Milli Eğitim Bakanlığı olmak üzere devletin bütün kurumlarından destek ve saygı görüyordu. Kurumun resmi kurumlardan gördüğü destek, aldığı katkı, kamu yararına çalışan dernek olma kimliği, Demokrat Parti iktidarıyla birlikte kâğıt üstünde kalacak, giderek bu kimlik kâğıt üstünden de silinecektir.

Demokrat Parti İktidarı, Türk Dil Kurumu'nun Ödeneği Kesiliyor

TDK'nin 8 Şubat 1951'de yaptığı Olağanüstü Kurultaydan iki hafta sonra, TBMM'de 24 Şubat 1951 Cumartesi günü Milli Eğitim Bakanlığının bütçesi görüşülürken Erzurum Milletvekili Bahadır Dülger'in, bütçede 627. bölümde *"Türk Dil Kurumu'na ayrılmış olan on bin liralık tahsisat, kurumun ilmi hüviyetini kaybettiği, siyasi maksatlara alet olduğu ve faaliyeti berbat etmekten ibaret olduğu için tahsisatın kaldırılmasını arz ve teklif ediyorum"* önergesi kabul görür ve bu devlet yardımı kesilir.

Türk Tarih ve Dil Kurumlarına, kamu yararına çalıştıkları için ellişer bin lira yardım yapılmaktaydı, Demokrat Parti iktidar koltuğuna oturur oturmaz bu yardımı 10 bin liraya indirmiş, bir yıl sonra da tümünden kaldırmıştır. 1950'ye dek resmi günlerde birçok kamu yararına dernek ve kamu kuruluşuyla birlikte "protokol"de yer alan TDK'nin yeri de boşaltılmıştır.

1983 öncesindeki TDK'ye yönelik suçlamaların biri TDK yönetiminin tüzük değiştirerek Milli Eğitim Bakanlarını uzaklaştırması savıdır. Görüldüğü gibi DP iktidarının TBMM'deki girişimleri bu savı tümünden geçersiz kılmaktadır. TBMM'nin ve TDK'nin özellikle 1951'deki olağanüstü kurultayının tutanakları ise önemli belgeler olarak ortadadır.

Yine belgeleri çarpıtan ikinci bir sav da TDK'nin tüzüğüne "devrimci" sözcüğünü koymasından sonra Erzurum Milletvekili Bahadır Dülger'in de önergesinde belirttiği *"...kurumun ilmi hüviyetini kaybettiği, siyasi maksatlara alet olduğu..."* görüşünde odaklanmaktadır. Bu görüş, 1983'e dek kurumu kapatma isteğini körükleyecek, kurumu kapatıp bir akademi kurulmasından yana olanlarca "yaşayan Türkçe" savıyla da beslenecektir.

Dil Devrimine Tepki, Devlet Desteğiyle Büyüyor

1950 Mayısından sonra Türk Dil Kurumu'na emek verenleri bitmez tükenmez bir savaşım beklemektedir. Yalnız Türk Dil Kurumu için değildir üstelik bu savaşım, 1940'lı yıllarda gittikçe güçlenen devrim karşıtı kişi ve kurumlar Türk Devriminin her parçasını masaya yatıracak, Türk İslam sentezi adı verilen bir "ideoloji"ye kılıf arama yoluna gidilecek, her alanda karşıdevrim dediğimiz düşünce ve eylemler palazlanmaya başlayacaktır.

Atatürk'ün ölümünden kısa bir süre sonra gazetelerde *"Derleme tecrübesi* (halk ağzından derlenen sözcükler, yeni türetilenler amaçlanıyor), *bizi sun'i ve sentetik bir dile götürmüştür*"; *"düzmece Türkçeden vazgeçilmeli"*; Dil Devrimini *"biraz durdurmayı, işi bir müddet kendi haline terk etmeli"*; *"tecrübe devresinde lisanın içtimai, pedagojik, edebi tekâmülü yanlış mecraya sevk edildi"*; *"mektepl kitapları baştan başa piç kelimelerle doldu"* diyen yazılar çıkmaya başlamıştır. Bu yazılarda yeni sözcüklerin *"nasılsa unutulup gideceği; fakat "bir bahçeye atılmış leş gibi herkesi tiksindirdiği"* gibi, inanılması zor olan görüşler de yer almaktadır. *"Arabın medeniyeti benim medeniyetimidir"* diyebilenlerin ardılları yetişmeye başlamıştır.[60]

İstanbul Muallimler Birliği adlı bir kuruluşun, 23 Ekim 1948'de başlayan ve üç gün süren "Dil Kongresi"nde, Dil Devrimini savunanlarla yadsıyanlar arasında sert tartışmalar yaşanır. Dahası bu kongrede Atatürk'e saygı duruşunda bulunmak istemeyenler vardır; kimi üyeler kongrenin başkanlık kuruluna saygı duruşu isteğini iletirler, ne ki Başkan Dr. Adnan Adıvar bu isteği yerine getirmmez. Bu Adnan Adıvar, ilk TBMM'nin milletvekilidir, Kurtuluş Savaşını Atatürk'e çok yakın yaşamış biridir. Kongre sık sık tartışmalarla kesilir, Dil Devrimine karşı olanların yazanağında şu tümceler yer alır:

"a) Dil siyasete alet edilmiştir.

b) Uydurma kelimeler devlet zoruyla kitaplara sokulmuştur.

c) Nesiller birbirini anlamaz duruma getirilmiştir.

c) Dil Kurumunda çalışanlar emirle iş gören, bilgisiz kimselerdir."

Kongreden çıkan sonuç özetle şudur: Dil Devriminden hemen vazgeçilmeli; dil işlerinde 1928'den önceki devre dönülmeli; kurum hükümetçe önce denetlenmeli (teftiş edilmeli), sonra kapatılmalı (tasfiye edilmeli).

1946'da kurulan Demokrat Partinin kimi üyeleri de bu düşüncelerle doludur. 16 Ocak 1949 günlü Vatan gazetesi, yeni "demokratlar"ın katıldığı bir toplantıda konuşulanları şöyle haber yapar:

"Otorite kendini halktan ayırmak için yeni bir dil koymak ihtiyacını duydu. Maksat halkın anlamamasıdır. Gaye maateessüf budur. Bu harekette bir bakıma ırkçılık vardır."

"Otorite"den kimin amaçlandığı bellidir; sonradan bu tür anlatımlar içinde Atatürk'ün adı geçmeden yinelenip duracak; ulu önderin yaptıkları yanlış, gereksiz, yersiz bulunacaktır.

Türk dilinin sadeleştirilmesi tartışmalarının başladığı cumhuriyet öncesi dönemde,

a) Türkçedeki yabancı sözcükleri kurallarıyla birlikte atmaktan yana olanlar vardı, bunlar "tasfiyeciler" olarak tanınan kişilerdi ve bu düşüncenin başını çeken Fuat Köseraif'ti.

b) Dile hiç karışmadan (müdahale etmeden), yabancı sözcükleri de bunlarla gelen kuralları da olduğu gibi bırakmayı isteyenler, bunlar tutuculardı; bu düşüncenin öncüsü de Süleyman Nazif'ti.

c) Dili kullanmayı zorlaştıran yabancı kuralları atmayı, sözcüklere dokunmamayı isteyenlerse Genç Kalemler adlı dergi içindeki "Yeni Lisancılar"dı. Bunlar sonradan kurallarla birlikte yabancılığı apaçık olan sözcükleri de atma, halk arasında yaşayan yabancı sözcükleri koruma düşüncesini benimseyeceklerdi.

Kimler Dili Politikaya Araç Yaptı?

1950'li yıllarda bu üç görüş çevresinde toplananlar arasındaki ayrışma büyümeye başlamıştı. İlk görüşün önde gelen temsilcilerinden Nurullah Ataç, *"kökünü ve üretme yollarını bilmediğimiz"* her sözcük dilden atılmalı diyor, yazılarında kimilerince yadırganan yeni sözcükler kullanıyordu. Dil Devrimini gereksiz bulan tutucularsa Ataç'a ateş püskürüyor, yeni sözcük kullanan herkesi "dili politikaya alet etmek"le suçluyorlardı.

Dilin yenileşmesini istemeyenlere göre Dil Devrimi gereksiz bir eylem, boşuna bir çabaydı; *"dili politikaya alet etmek"*ti. Türkçe kendi haline bırakılmalı, "tabii tekâmülü" (doğal gelişimi) sözkonusu olmalıydı. 1950'lere gelindiğinde halk ağzından derlenen, eski kaynaklardan taranan Türkçe sözcüklerin dilin dolanımına girmesi bile gereksiz bulunuyordu; "tabii tekâmül"çüler, türetme/bileştirme yoluyla kazanılan yepyeni sözcükleri kullanmamakta direniyor, yazıları Arapça-Farsça sözcük ve tamlamalardan geçilmiyordu.[61]

"Kağıt, kalem, kitap, mektup, ahlak..." gibi sözcükler artık Türkçedir, halkın diline girmiştir, bunlar kalsın, hiçbirine Türkçe karşılık aranmasın; ama ağdalı yabancı sözcük ve tamlamalar atılsın diyenler, dilin kendi kendine gelişemeyeceği, dile emek verilmesi, üzerinde çalışılması gerektiği görüşünü ileri sürüyorlardı. Ne ki bu görüşte olanların savları kesinlik kazanmış değildi. Savlarının arkasında duramıyorlardı.

Dil tartışmaları gittikçe boyutlanıyor; bütün yabancı sözcükleri atmaktan yana olan "tasfiyeciler"le eski sözcüklerin geçmişle bağ kurduğuna inanan tutucular ("muhafazakâr"lar) birbirlerini dile "müdahale etmek"le suçluyorlardı.

Suçlamalarda ölçü ve sınır kalmamıştı. Dilden hangi sözcükler atılmalı, hangileri kalmalıydı; dil yabancı kurallardan arınmalı derken hangi kurallar amaçlanıyordu; terim konusu nasıl ele alınmalıydı? Yeni sözcükler ve bunları kullananlar niçin suçlanıyordu? Türkçeyi sevmeyen, Türkçenin kendi olanaklarıyla yaratılmış öğeleri benimsemeyen anlayış, başka dillerin yazılması, söylenmesi güç sözcüklerini Türkçeden önde ve üstün görerek nasıl bir “milliyetçilik”e tutunuyordu?

Dil tartışmalarında 1950’lilerden 60’lara, hatta 70’lere aktarılan görüşlere yenileri eklenmiş değildi. Tartışmaların odağında hep yeni sözcükler vardı.

Dahası Dil Devrimini savunanlarla kuzey komşumuz olan, o zamanki komünist Sovyetler Birliği arasında ilişki kurmaya çalışanlar bile vardı. Prof. Dr. Mehmet Kaplan bir yazısında şunları söylüyordu:

“Bu hareketin abeslik, kültür ve milli varlığa karşı oluşunu göremeyenler gerçekten gaflet ve dalalet içindedirler. Bizi birleştiren dili ve edebiyatı yok ettik mi, ne hale geliriz, bir düşünün. Ezeli düşmanımız olan Ruslar bunu dört gözle bekliyorlar. Komünist ihtilalinden önce Asya Türkleri ile Anadolu Türkleri arasında müşterek bir yazı diline doğru gidiliyordu. Komünist Rusya, muhtelif Türk şiveleri arasındaki küçük farkları kabartarak, Özbekçe, Kazakça, Kırgızca, Azeri diye dil ilmine aykırı beş on dil icad etti. Maksudı Türkler arasındaki birliği parçalamaktır. Şimdi biz Türkiye’de milli dil, öz Türkçe, Arapça, Farsça, Osmanlıca diye ayırmaya çalışıyoruz. Dil birliği ile milli birlik arasındaki münasebeti düşünürsek bu yolun nereye varacağını kolayca kestirebiliriz.” (8 Mart 1976)

Türlü lehçelere sahip bir anadil olan Türkçeye ilişkin olarak dil tarihi açısından da tartışılabilir türden görüşleri içine alan yazılar yoğunlaşmıştı. “İslam uygarlığı içinde bin yıl yaşadığımız için” Türk İslam sentezi gereği, Türkçeye doluşan Arapça ve Farsça sözcükleri “fethedilmiş kelimeler” ya da “milli değerlerimiz” sayan yazılar birbirini izliyordu. Bütün Türkler arasında “*müşterek bir yazı dili*” oluşturmayı ise Zeki Velidi Toğan gibi bilginler gerçekleşmesi olanaksız, “ütopya” olarak niteliyordu. Ne ki bu tür düşüncelerin sahipleri, düşüncelerini bilimsel verilerle kanıtlamak yerine, öz Türkçe sözcükleri ve bu sözcükleri kullananları karalama kampanyasını yoğunlaştırıyorlardı. “Olanak, olası, yanıt, sorun...” gibi sözcükler, artık uydurukçuluğun, solculuğun, dahası komünistliğin simgesi sayılıyordu; özellikle eğitim kurumlarında Dil Devrimiyle kazanılan sözcüklere “yasakçı bakış” yoğunlaşmıştı. Yeni sözcükleri kullanmak politik bir tavır olarak değerlendiriliyordu.

Aklın öncülüğüne, ulusal değerlerine ve Türk Devrimine inananlar soruyordu: İnsanları Türkçeye emek verdikleri; Türkçenin yüzyıllarca unutilan ek ve köklerini işler duruma getirdikleri; unutilan sözcükleri canlandırdıkları; dile yepyeni kavramlar kazandırdıkları; yeni sözcüklerle bilimsel sanatsal üretimi yoğunlaştırdıkları; Atatürk’ün başlattığı devrime sahip çıktıkları için suçlamak mı; Türkçe sözcükleri yasaklamak mı **dili politikaya araç yapmaktır**; yoksa dinsel ve ırksal verilerle beslenen bir “milliyetçilik”e tutunarak kendi diline düşmanca yaklaşmak mı?

Dil Kendi Kendine Gelişebilir mi?

1950’li yıllarda Dil Devrimine tepki gösterenler, devrimin Türkçeyi kısırlaştırdığını ileri sürüyorlardı. Devrim, Türkçenin önünü kesmişti; dil kendi haline bırakılmalı, yavaş yavaş gelişmeliydi. Suat Yakup Baydur, şu sözleriyle, Türkçenin yarım yüzyıl sonra başına gelecekleri, ta 1952’de görüyordu:

“Bir dilde her kavramı anlatmak için on bin ayrı kelime de olsa, çeşitli kavramları karşılayacak kelimeler yoksa, o dil yoksul bir dildir. Mesela dilimizde ‘kara’ yanında ‘siyah’ var; bunların yanında Fransızcadan ve İngilizceden ‘kara’nın karşılığı olan ‘noire’ ile ‘black’i alsak ve sizin uygun göreceğiniz şeyler için kullansak, dilimizi zenginleştirmiş olmayız. Şimdi kara ekmek mi diyelim, siyah ekmek mi diye düşünürken, bir de nuvar ekmek mi güzel, black ekmek mi diye, uygunluk derdine düşeceğiz. Belki siz o zaman kalkıp ‘siyah’ göz için uygun, ama kaşa da nuvar uyuyor diyeceksiniz, belki de ‘blâk’i cahile yakıştıracaksınız, giyim için Türkçe ‘ak’ı, yiyecek için Arapça ‘beyaz’ı, akıcı şeyler için İngilizce ‘white’i, bulut için Fransızca ‘blanch’ı arayacaksınız.”[62]

Baydur’un bu sözleri, hiçbir dilin kendi kendine gelişemeyeceğini, sözcük ve kavram sıkıntısı olan ya da kendi haline bırakılan bir dilin eninde sonunda yabancı sözcük ve kavramlara kapısını açacağını göstermektedir. 50’li yıllarda Peyami Safa da şöyle demektedir:

"Kendi kendine bırakılan bir dil ne sadeleşebilir, ne özleşebilir, ne de zenginleşebilir. Her ileri ülkede akademiler, dil dernekleri, üniversiteler, bilginler ve sanatkârlar, hem toplu, hem de ayrı ayrı, dilin özleşmesine ve zenginleşmesine çalışmışlardır. Devlet onları desteklemiştir. Resmi ve yarı resmi kuralların, bilginlerin ve sanatkârların yarattığı terimler ve kelimeler, okul yolu ile bilim ve edebiyat diline girmeseydi, sözlüklerde yer almasaydı, ileri millet dillerinin şahsiyet kazanmasına da zenginleşmesine de imkân olamazdı. Burada devletin rolü, resmi, yarı resmi ve hususi kurullarinkinden daha az değildir. Bana öyle geliyor ki, dil ve terim davasında en büyük yanlış, muhafazakârlarımızın 'tedrici tekâmül' dedikleri 'dereceli evrim' yolu ile bir dilin kendi kendine ve yavaş gelişebileceğine inanmalarıdır. Genç Kalemelerden bugüne dek Türkçe yeni binlerce kelime kazanmışsa, bu, hiçbir zaman kendiliğinden olmamıştır. Osmanlı bilgin ve sanatkârlarının yarattıkları birçok terim ve kelimeler, yalnız yayın ile değil, okul yolu ile ve devlet zoru ile de Türkçeye mal edilmiştir."[63]

Zamanla bu düşüncesini değiştirmiş olsa da Peyami Safa, bu sözleriyle 2000'lere dek taşınan ve hep aynı noktada dögümlenen tartışmaların bir yanına nokta koymuştu aslında. O dönemde devrim karşıtlarının tepkisi özellikle Nurullah Ataç'a yönelmişti. Ataç da dilin kendi kendine gelişemeyeceğine inanıyordu. Çünkü Ataç'a göre, *"Dil, bir uygarlık olayıdır. Bir uygarlığın kurduğu dil, başka bir uygarlığın düşündüklerini söyleyemez, yetmez onu söylemeye. Bir ulus uygarlığını değiştirdi mi, dilini de değiştirmek zorundadır."*[64]

Ataç, dilin kendi kendine gelişeceğini savlayanlara yanıtı şöyle olur:

"Dil kendi kendine gelişiyormuş, temizlenecekse temizleniyormuş, bırakmalıymışız kendi haline. Akıl başında bir kişinin söyleyeceği söz mü bu? Bir ulusun okuryazarları, aydınları, bilginleri dille uğraşmazlarsa dil kendi kendine ilerler, gelişir mi? Diyelim ki ben Fransızca bir kelimenin karşılığını arıyorum, Türkçede yok öyle bir kavram, ne yapacağım? O kelimeyi ben kurmaya, uydurmaya çalışmayacak mıyım?"[65]

Konu, gelip "uydurmak" eylemine dayanıyordu. Dil Devrimiyle kazanılan sözcükleri yadsıyanlar, aslında türetme eylemi yapmış "uydurukça" gibi bir sözcük türetmişlerdi. Dil Devriminin karşısavı olarak "yaşayan dil/ yaşayan Türkçe" tamlamalarını öne çıkarmaya başlamışlardı. Ataç bunu da eleştirmiştir: *"Yaşayan dil! Yaşayan dil! Ağızlarında hep bu! Bir bakın o yaşayan dilcilerin yazdıklarına. Birinde gerçekten yaşayan, gerçekten canlı, düşüncenin, duygunun titremesini gösteren bir cümle bulamazsınız."*[66] *"Uydurma dil dediler mi, bir şey söylediklerini sanıyorlar. Söyleyim ben size: Bu uydurma sözünü, Türkçecilik akımına karşı bir silah diye kullanmaya kalkanlardan ne dediğini bilen, şöyle gerçekten düşünerek konuşan bir tek kişi tanımıyorum. Evet, uyduracağız, bizim yaptığımız, uydurduğumuz kelimeler de yavaş yavaş halka işleyecek, eski Arapça, Farsça kelimelerin işlediği gibi. Onların yerini tutacak."*[67]

Türkçeleştirmede Aşırılığa mı Gidildi?

Türkçeleştirme eyleminde "aşırılık"a gidildiği savı da devrim karşıtlığına bulunan başka bir kılıftır. Aşırılık, kişiden kişiye değişebilecek bir kavramdır: *"Bir suç olabileceği gibi, yerine göre erdem de olabilir. Yerine ve zamanına göre değişir bu yargılar."*[68] Sevginin, dürüstlüğün, doğruluğun da ölçüsü olabilir; değerbilmezliğin, yalanın, yanlışın da... Ataç gibi düşünenler, dil sevgisinde aşırılıktan hiç gocunmazlar; dahası Ataç, *"Aşırılıktan çekinmek, düşüncelerimizin sonuna dek gitmekten çekinmek demektir. Düşüncelerinin sonuna dek gitmekten çeken kişi ise, türlü düşünceleri, türlü görüşleri birbirine karıştırıyor, birini öteki ile köreltiyor demektir"* diyerek *"Aşırıyım ben!"*[69] diye çekinmeden haykırır.

Ne ki 1950'lerden sonra devlet kurumlarında Türkçe sözcüklere bakış, "aşırılığa kaçılmadan" gibi düşsel bir ölçüye vurulacak; bu ölçü, 2000'lerde de kullanılacaktır. Dil Devrimini sevmeyenlerden biri olan Prof. Dr. Mehmet Kaplan, 8 Mart 1976 günlü *"Dilde Aşırılık ve İtidale Doğru"* başlıklı yazısıyla "aşırılığa kaçmadan" ölçüsünün "siyasal bir bakış açısı"ndan başka bir şey olmadığını gösterir:

"Bugün Osmanlıca, edebiyat fakültelerinde öğrencilere zorla öğretilen ölü bir dilden farksızdır. Cumhuriyet devrindeki öz Türkçecilik, ihtisas adamlarının dışında, artık kimsenin anlamadığı Osmanlıcaya değil, yaşayan dile karşı bir harekettir. Canlı bir varlık, haksız hücumlarla delik deşik ediliyor. Ona karşı yükselen feryatların sebebi bu. (...) Dile yerleşmiş bütün yabancı kelimeleri tasfiye etme demek olan aşırı öz Türkçeciliğin aleyhinde olmakla beraber bir ihtiyaca tekabül eden Türkçenin

kaidelerine uygun ve halk tarafından benimsenmiş yeni kelimelerin düşmanı değilim. Batılı eserleri çevirirken dilimizde karşılığı bulunmayan binlerce kelime ile karşılaşırız. Bunları olduğu gibi alırsak, Türkçe yeniden Osmanlıcaya döner. Elden geldiği kadar onlara yeni karşılıklar bulunmasında mahzur görmüyorum. (...) Şunu itiraf edelim ki aşırı öz Türkçecilik, zararlı tarafları yanında, ilim dışı çabaları ile de olsa, Türkçeye bundan sonra yaşayacak birçok yeni kelimeler kazandırmıştır. Bunlar muhafazakâr görünenlerin bile diline girmiş ve yerleşmiştir.”

Ömer Asım Aksoy, Prof. Kaplan'ın bu yazısını değerlendirir.[70] Aksoy'a göre, profesör çelişkili bir tutum sergilemekle birlikte, dil konusunda “ılımlı” olmaktan yanadır; Dil Devrimini hem zararlı, hem yararlı bulmaktadır. Ancak N. Hacıeminoğlu, Muharrem Ergin, Faruk Timurtaş, Ali Fuat Başgil, Fuat Köprülü, Orhon Seyfi Orhon, Ahmet Kabaklı ve başkaları Dil Devrimiyle Türkçenin bilim sanat dili oluşunu göz ardı ederek, Ergun Göze, Nazlı Ilıcak gibi alanları dile uzak kişiler devrim ve “aşırılık” üstüne pek çok yazı yazmış, pek çok konuşmuşlardır.

Dil Devrimi Karşıtları Ne Yapmak İstiyor?

Dilin yenileşerek gelişmesini, “geçmişe bağları” koparan aşırı değişme olarak görenler arasında, yazık ki Türkçenin tarihsel akışına, Türkiye ve dünyadaki dil çalışmalarına, dilbilimsel etkinliklere ilişkin hiçbir çalışması, araştırması olmayanlar da bulunmaktadır. Kuşkusuz dil hiç kimsenin, hiçbir kurumun tekelinde değildir; ancak bilimsel verileri göz ardı ederek Atatürk'ün Türk Dil Kurumu'nda yapılan çalışmaları, kendi dünya görüşüne göre değerlendirerek dil tartışmalarının çıkmaza girmesine yol açmışlardır.

Devrim karşıtı olanlara, “Dili değiştirmeye kalkan biz değiliz ki! Bu dil, en aşağı yüzyıldan beri boyuna değişiyor. Niçin değişiyor. Bir kişi öyle dilemiş de buyurmuş, onun için mi değişiyor? Olur mu öyle şey? Yüzyıldan beri boyuna değişiyorsa demek ki bir sıkıntısı var, kendi kendine yetmiyor, kendini beğenmiyor; sınırları dar geliyor” diyen Nurullah Ataç, bir bakıma “aşırılık”taki ölçüyü de vurgulamaktadır.[71] Çünkü dünyada dilde devrim yapan ilk ve tek ülke de Türkiye değildir. Almanya, Macaristan, İsrail ve Norveç, Türkiye'den çok çok önce dilde devrim yapma gereksinimi duymuşlar, bu ülkelerde dilde devrim başlangıçta tepki almıştır.[72] Örneğin “Macar Dil Devriminde, Dil Devriminin karşısında olanlardan (ortologlardan) bir bölümünün hazırladığı Debreceni Grammatika (1795) adlı dilbilgisi kitabında ‘dile durmadan değişen bir processus (işlem) değil, kanunları kesin, tamamlanmamış ve hazır bir nesne gözüyle’ bakılmaktadır.”[73] Yine İmer'in belirttiğine göre, Almanya ve Norveç'te dil devrim başlangıçta tepki görmüş, dahası bu ülkelerde de devrim ürünü sözcüklere yasaklama yoluna bile gidilmiştir. Çünkü devrim, içinde karşı oluşları da barındıran karmaşık bir süreçtir. Dilde devrim sürecinde de dilin kendi kendine gelişmesinin olanaksızlığı düşünülürse, “dile ‘müdahale’ ederek geliştirmenin olanak içinde olduğu, Dil Devrimine karşı olanlarca da benimsenen bir gerçektir.”

“Tarihin akışı içinde dilleri yanlış yola saptırılmış uluslar vardır. Ama hepsi, yüz, iki yüz, üç yüzyıl önce bizim şimdi yönemiş olduğumuz yolu tutmuş, dillerini bu anlayışla geliştirip zenginleştirmişlerdir. XVIII. yüzyıldaki Macar Dil Devrimi üzerine değerli bir inceleme yapmış olan Macar dil bilginlerinden Prof. J. Eckmann, ‘bir dilin söz hazinesi, tabii gelişimle değil, isteyerek yapılan kelime üretimiyle de zenginleşir’ diyor.

Fransa'da XVII. yüzyılın başlarında Malherb'in önderliğini yaptığı atılımlarla Fransızcanın Yunan, Latin ve İtalyan sözcüklerinden temizlendiğini bilmeyen aydın yoktur. Son zamanlarda İngilizce salgınına uğrayan Fransızca'yı yabancılaştırmaktan kurtarmak için ise, başbakanlığa bağlı bir Fransız Dilini Koruma ve Yayma Yüksek Kurulu kurulmuştur. Bu kurul, Türkiye'de yürütülen başarılı dil düzenlemesi üzerine bilgi almak için Milli Eğitim Bakanlığımıza başvurmuştur. Bakanlık da Talim ve Terbiye Dairesinin 15 Mayıs 1972 tarihli ve 2197 sayılı yazısı ile Türk Dil Kurumu'ndan bu konuda bir rapor istemiştir. Fransız Dilini Koruma ve Yayma Yüksek Kurulu şöyle yazıyordu; ‘Türkiye Cumhuriyeti’nde dil konusu, kurucusunun kılavuzluğu ve verdiği hızla ülkenin baş sorunları arasına geçmiş ve çok iyi düzenlenip yürütülerek başarılı bir sonuca ulaşılmıştır.’

Fransız dilini özleştirme çabasının nasıl bir duyarlılıkla sürdürüldüğünü, 7 Ocak 1976 sabahı radyo haberleri arasında dinlediğimiz şu sözler bir kez daha göstermiştir: ‘Fransa’da bütün reklam ve ilanlarda

yabancı kelimelerin kullanılması yasaklandı. Bu konuda çıkarılan kanunun gerekçesinde, uygulamaya Fransızcanın yozlaşmasını önlemek amacıyla girildiği bildirildi.’

Bize gelince; Fransızların örnek almak istedikleri ulusal dili koruma ve geliştirme çabamız, ne acıdır ki cumhuriyetimizin 44. ve 52. yıllarında bu ülkenin Milli Eğitim Bakanlarınca dilimizin yolundan sapıtırılması diye niteleniyor ve yabancı sözcüklere kol kanat geriliyor.”[74]

Ömer Asım Aksoy’un 1970’lerdeki bu yargıları bugün de geçerlidir. Cumhuriyetle gelen Dil Devrimini “geçmişle bağları koparan aşırı bir değişim” olarak görenlerin, cumhuriyet öncesindeki dil tartışmalarını da göz ardı ettikleri bellidir. “Namık Kemaller, Ziya Paşalar, Ahmet Mithat Efendiler, Ali Suaviler, Şemsettin Samiler, Necip Asımlar, Ömer Seyfettinler, Ziya Gökalpler hep yazı dilini değiştirme yönünde savaşım vermişler, bu yolda önemli gelişmeler de sağlamışlardır.”[75]

Bu bölümde Ömer Seyfettin’i yeniden anmak gerekiyor; o “Turan” ülküsü taşıyan biridir, “Genç Kızlarımız İçin Altı Derste Tabii Yazma Sanatı” başlıklı uzun yazısında, Türkçeyi “avama mahsus bir patua”, yapmacıklı bir söyleyiş sayan, ya da “kaba dil” diye gören öğretmenler olduğunu şöyle anlatır:

“Eskiden bir itikat vardı. Eline kalem alan Arapça Acemceyi iyi bildiğini göstermeye kalkar, birbiri ardına birçok cafcacılı terkipler düzerdi. Konuşulan tabii lisan, avama mahsus bir patua sanılırdı. Edebiyat kamusu, Arapça Farsça idi. Çarşıda satılan lügat kitapları içinde bir tek Türkçe yoktu. Bu hal, henüz içinden çıkmaya çalıştığımız ümmet devrimizin medrese zihniyetinden artakalmış bir temayül idi; bu temayül, sonra açılan mekteplere de girmişti. İdadide benim bir kitabet hocam vardı. Sade Türkçe yazanlara kızardı... İki defterimiz vardı. Biri ezberleyeceğimiz Arapça, Acemce kelimelere mahsus, öteki okuduğumuz eserlerden toplanmış güzel Arapça, Acemce terkiplere mahsus. Bu kelimeleri vazifelerinde en çok kullanan mükafat alırdı.” (Türk Kadın dergisi, Aralık 1918, Ocak 1919) [76]

Ömer Seyfettin, 1914’te Türk Sözü adlı dergiye, “Osmanlıca Değil Türkçe” diye yazar; Osmanlıca’yı savunanlara da “...ne kadar çalışsanız, Arapça Acemce terkipler yapsanız konuşulan tabii, güzel ve terkipsiz Türkçe galebe çalacak ve Osmanlıca denilen enderun dili eski divanların şimdi bile artık açılıp okunmayan mey’li, mahbub’lu sayfaları arasında müebbeden gömülü kalacaktır” diye seslenir.[77] Yine Ömer Seyfettin “Yeni Lisan ve Çirkin Taarruzlar” başlıklı yazısında da “İlme, fenne (...) mugayyir (yani yabancı) olan üç lisandan mürekkep (oluşan), iki yabancı lisanın kaideleri altında muvazenesini, ahengini, Türklüğünü kaybeden eski lisanın son zamanlarda hayli gayretli müdafileri meydana çıktı. Ben bunları beklemiyor değilim... Çünkü ezeli tekerrürden ibaret olan tarih bana, bu olacaktı” demektedir (Genç Kalemler, C.III, sayı 22, 1912).[78]

Ömer Seyfettin aynı yazısında şunları söyler: “ (...) Ey Türk muharrirleri! Yazmadan evvel Türkçe konuşmasını, anadilimizin şivesini, ahengini, tabiatını, tecvidini öğrenmeye, ondaki gizli, derin, vâsi güzelliklerinin farkına varmaya gayret ediniz. Ve unutmayınız ki, karalama değil, eser yazıyorsunuz!”[79]

Ömer Seyfettin’in Ali Canip’e yazdığı bir mektup ise aydın duyarlılığını yansıtır:

“Sevgili Ali Canip Bey, (...)Edebiyattan nefret ettiğimi ve bu nefretimin iğrenç, tiksindirici bir nefret olduğunu yazmıştım. Bu nefretim edebiyata olmaktan ziyade lisanadır. Bizim lisanımız -her zaman düşündüğümüz gibi- berbat, perişan, fenne ve mantığa muhalif bir lisandır. Garp edebiyatını biraz tanıyan, mümkün değil bu nefretten kurtulamaz. Bu lisanı zaman ve vakıfane bir say tasfiye eder. (...) Arapça Farsça terkiplerin hiç lüzumu yoktur. Bunlar ancak süs içindir. Kimin gösterecek, teşhir edecek fikri yoksa onları çok kullanmıştır. Eğer terkipler terk olunursa, tasfiyede büyük bir adım atılmış olmaz mı? Bunu yalnız başaramam; Geliniz Canip Bey edebiyatta, lisanı, bir ihtilal vücuduna getirelim. (...)”[80]

“Lisanımızın kendi kendine Türkçeleşmesini beklemek boştur. Biz cehdedip Türkçeleştirmeli, (...) klişe tertiplerden kurtarmalıyız. Konuşulan Türkçe beş altı asır evvel de vardı. Bugün de vardır. Fakat yazılmıyor. İş onu bütün güzelliğiyle, tabiatıyla, edasıyla, sarfıyla, şivesiyle yazmakta... Milletler ve edebiyatlar hep lisandan doğar. (...) Ben bütün milli, içtimai ve edebi ümitlerimi kendisine attığım kahramanı bekliyorum. Fakat o hâlâ gelmiyor” (Türk Sözü, 16 Temmuz 1914).[81]

Yazarımızın beklediği o “kahraman” gelir; ama o göremez. Çünkü cumhuriyeti göremeden 1920’de ölmüştür; ancak o, coşkulu duyguları, yenilikçi düşünceleriyle, “nefret” ettiği dilin değil, Türkçenin büyük yazarı olarak cumhuriyet çocuklarıncı bugün de okunmaktadır.

Ömer Seyfettin dönemi öğretmenlerinin göz ardı ettiği Türkçe sözcükleri canlandırmanın, ya da Türkçenin sözcük yapma yollarından biri olan türetmeyi “aşırılık”la özdeşleştirmenin bilimsellikle bağdaşır bir yönü yoktur: *“Türetme bütün diller için bir gereksinmedir. Yaşadığımız dünyada yeni bir buluşun duyulmadığı, yeni bir nesnenin, yeni bir kavramın ortaya çıkmadığı gün yok gibidir. (...) Yeni bir madde bulan bir bilgin, yeni bir araç yapan, çalışmalar sonucunda yeni bir kavram ortaya atan bir uzman, onu adsız bırakamaz. Macaristan’da, Almanya’da, Japonya’da, İsrail’de, daha pek çok ülkede yabancı bilim terimleri ve sözcükler, olduğu gibi dile aktarılmamış, dilde onları anlatan terimler türetilerek karşılanmıştır. (...) Türetmede temel olan, elbette doğru türetmedir; dilin türetme kurallarına uygun sözcükler ortaya koymaktır.”*[82]

“Türk Dil Devrimi, Atatürk devrimlerinin en iyi yerleşenlerinden biri olduğu gibi, çeşitli ülkelerde gerçekleştirilen Dil Devrimleri ve dili özleştirme akımları içinde en başarılısı, en çabuk yaygınlaşanı ve kendine özgü nitelikleri olanıdır. Bir ulusun dili, 40 yıl içinde özüne dönmüş, pek çok yeni öğelerle tazelenip zenginleşerek bir bilim ve kültür diline dönüşme yolunu tutmuştur. (...) Bunun en güzel tanıklarından biri, Türkiye Türkçesinin sözvarlığında Türkçe sözcüklerin oranındaki büyük artıştır.”[83]

Dilbilimci Prof. Dr. Doğan Aksan’ın da belirttiği gibi, Dil Devrimi başarılı olmuştur, 2000’lerin Türkiye’inde devrim ürünü sözcükler, çünkü devrim karşıtları ve onların ardılları tarafından da doğallıkla kullanılmaktadır. Artık Türkçenin ve devrimin gücünü tartışmanın, zaman yitirmekten başka bir işe yaramayacağı anlaşılmıştır.

Ne ki Milli Eğitim Bakanlığı’nın 16 Nisan 2003 günlü genelgesinde, Radyo Televizyon Üst Kurulu yasasında ve başka resmi belgelerde Türkçenin kullanımında “aşırılığa kaçmadan” sözleri yer almaktadır. MEB’nin adı anılan genelgesinde “Sorun, problem, mesele...” gibi sözcüklerin hepsinin kullanılabileceği, geçmişteki sözcük yasaklarınınsa geçersiz olacağı belirtilmektedir. Öte yandan 2000’lerde TBMM’nin çıkardığı kimi yasalarda (örneğin Türk Ceza Kanununda) devrim ürünü sözcüklerin sıklıkla kullanılması, kuşkusuz Türkçe ve Dil Devrimi açısından önemli bir kazanımdır.

1980’LERDE DEVRİMLERE TEPKİ YOĞUNLAŞIYOR

Dil Devrimine tepkinin giderek hız kazandığı ülkemizde, tepki, yalnız Dil Devrimine değil, bir bütün olan Türk Devriminedir. 1950’lerde başlayan ve gittikçe artan Atatürk’ün büstlerine, sözlerine, laikliğe saldırılar, 1980’lerde iyice tırmanır. Öte yandan her gün cenaze törenlerinin yapıldığı, gözyaşı ve kanın oluk oluk aktığı bir ortam söz konusudur. Bu nedenle 12 Eylül 1980’deki askeri darbe, kimilerince kargaşadan, çatışmalardan kurtuluş gibi algılanır. Ne ki 12 Eylül darbesini yapan beş general, darbeden kısa bir süre sonra Atatürkçülük adına, laik öğretim dizgesini sarsmaktan, Atatürk kurumlarını kapatmaya dek uzanacak akla, hukuka, bilime bir yığın uygulama yapar. Bunlardan biri de Atatürk’ün kurduğu Türk Tarih ve Dil Kurumlarına yönelik olandır.

12 Eylül 1980 Cuma günü yönetime el koyan, TBMM’yi dağıtan darbeciler, aynı gün bütün dernekleri kapatır. Kapatılan dernekler arasında Türk Dil Kurumu da bulunmaktadır. 12 Eylül günü, saat 13.00’e dek sokağa çıkma yasağı olmasına karşın, TDK’nin yöneticileri, çalışanları, Ankara’da bulunan kimi üyeleri kuruma gelmiştir; kimse içeri giremez, telaşlı kalabalık kapı önünde beklemeye başlar. TDK Başkanı Prof. Dr. Şerafettin Turan’ın öncülüğündeki yönetim kurulunun çabalarıyla, saat 15.00’e doğru TDK’nin kapısı açılır. 12 Eylülcüler, üç yıl sonra sahnelenecek olan bir oyunun provasını o sabah yapmıştır sanki.

Türk Dil Kurumu’na Olumsuz Bakış

Darbecilerin öncüsü Orgeneral Kenan Evren’le dört generalden oluşan Milli Güvenlik Kurulunun üyelerini tek tek seçtiği Danışma Meclisi, MGK’nin öngördüğü kurallar içinde çalışırken öte yandan yeni bir anayasa yapma hazırlığı sürer. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarına geniş bir özgürlük ortamı sunan 1961 Anayasasının ortadan kaldırılacağı belli olmuştur. 1981’de, 1982 Anayasası hazırlanırken çok tartışılan 134. madde, darbecilerin kurumlara sıcak bakmadığını ortaya koyar.

Kenan Evren yurt gezilerinde TDK’nin Türk askerini küçülten bir şaire ödül verdiğini açıklar. Sözü edilen Şair Yaşar Miraç, ödül aldığı kitap da Trabzonlu Delikanlı’dır. Miraç’ın bütün kitapları, şiirleri didiklenmeye, suç aranmaya başlanır. Aynı günlerde karşıdevrimci kişi ve kurumlar TDK’ye yönelik saldırıları yoğunlaştırırlar. Bir vakfın (SİSAV’ın) koruması altındaki kimi yazarlar (sonran bu kişilerin kimisi

resmi TDK yönetimine atanacaktır), Tercüman gazetesinde TDK'ye, Dil Devrimine ve devrimi savunanlara bilim dışı savlarla türlü suçlamalarda bulunurlar.

1981'in ilk aylarında basında Atatürk kurumlarına ilişkin haberler sıklaşır. Milli Eğitim Bakanlığı'nın hazırladığı bir taslakla "Türk Bilimler Akademisi" kurulacağı, bu akademi içine Türk Tarih ve Dil Kurumlarının da alınacağı, kurumların tüzüklerinin, üyeliklerinin, organlarının ortadan kaldırılacağı, malvarlıklarına el konulacağı yazılır. Bunun üzerine Türk Dil Kurumu Başkanı Prof. Dr. Şerafettin Turan, Yönetim Kurulu adına Devlet Başkanı Kenan Evren'e 29 Nisan 1981'de bir mektup gönderir; tepkilerini, uyarılarını bildirir.

Nedendir bilinmez, "Türk Bilimleri Akademisi" kurmaktan o günlerde vazgeçilir; belli ki başka bir yol düşünülmektedir.

Kurumları Kapatmak İçin İlk Adım

Atatürk'ün kurumlarını kapatma tasarılarının çok önceden yapıldığı bellidir. Türk Tarih ve Dil Kurumlarını kapatacak ilk adım 29 Aralık 1981'de atılır.

T. İş Bankasının kurucularından olan Atatürk'ün bu bankadaki kurucu pay oranı %27,57'dir. 1980'e gelene dek banka sermaye artırdığında bile bu oran korunmuştur. Atatürk'ün vasiyetnamesi gereği bu pay CHP'nin koruyuculuğundadır. 1981'de bütün partiler gibi CHP de kapatılır; Milli Güvenlik Konseyince Atatürk'ün pay belgileri iyeliğinin hazineye geçtiği hükmü getirilir ve işlemlerin Devlet Başkanlığı Genel Sekreterliğince yürütüleceği belirtilir. Çok geçmeden İş Bankası 29 Aralık 1981'de sermaye artırımına gider; sermaye 40 milyondan 30 milyara çıkarılır. Atatürk paylarının oranı da %27'57'den %0,9'a düşürülür. Dahası TDK'nin bütün başvurularına karşın, kurucu paylarından yararlanma hakkı tanınmaz. TDK, yine de olanaklarını zorlayarak "B" tipi paylardan 100 milyonluk belgit satın alır. Ancak TDK'nin bankanın yıllık kârından alacağı pay, çalışmaları aksatacak ölçüde azalır.

İktidara gelir gelmez TDK'nin ödeneğini kesen Demokrat Partinin yaptığı gibi bir uygulamadır bu. Atatürk kurumlarını parasız bırakarak çalışamaz duruma getirmek, kapatma girişimlerinin ilk adımı olur.

TDK'yi Kapatmak İçin İkinci Adım:

Devlet Başkanı Evren, TDK'yi Denetime Alıyor

Mart 1982'de Devlet Başkanı Kenan Evren'in isteğiyle Devlet Denetleme Kurulu, Türk Dil Kurumu'nu denetlemeye gelir. Bu denetimin amaçlı olduğu, kurumu suçlamaya yönelik kanıt arandığı bellidir. Çünkü dernek yapısındaki TDK, zaten her zaman olağan denetimlerden geçmiş, hem amacına uygun çalışmalarının, hem de parasının hesabını vermiştir.

Devlet Denetleme Kurulunun, Devlet Başkanı Kenan Evren'e sunduğu 19 Nisan 1982 günlü yazanağını, Başkan Sabri Tazavar ile Şemsi İyiol, N. İlhan Aka, Yıldırım Özdamar, Alaeddin Karaman ve Dr. İhsan Kuntbay adlı üyeler imzalamıştır.

Kurulun 24 sayılı kararını içeren sayfalar dolusu yazanakta *"Denetleme Dayanağı; Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğinin 11 Mart 1982 gün ve 061-195-82/6 sayılı yazısı ile intikal eden Sayın Devlet Başkanının emri"*dir denilmektedir. *"Denetimin Amacı ve Kapsamı"* da *"Türk Dil Kurumunun idari ve mali yönden inceleme ve denetlenmesi yapılarak, bu kurumun son durumunu tespit etmektir."*

İçişleri Bakanlığınca oluşturulan "Denetleme Heyeti"nde bulunan Başkan Mülkiye Başmüsavir Müfettişi Muhittin Keskin; üyeler Mülkiye Müşavir Müfettişi M. Yücel Özbilgin, Maliye Müfettişi İbrahim Berberoğlu, MEB Başmüfettişi Cevdet Cengiz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Müfettişi Halit Bozkurt, 19 Mart 1982 sabahı Türk Dil Kurumu'na gelirler. TDK Genel Yazmanı Cahit Külebi, kurumdaki her koldan bir iki kişiyi çağırarak denetçilere yardımcı olmalarını söyler. İlk günün ilk saatinde denetçilerle TDK'lilerin birbirine bakışı karşılıklı birçok duyguyu yansıtmaktadır. Bu sırada "heyet"le gelen biri, TDK görevlilerinden birine,[84] "Bizleri, ilgili dairelere götürün ve belgeleri, dosyaları hemen hazırlayın" der. Denetçi sesinin tonunu ve rengini iyi ayarlayamamıştır. Genel Yazman Külebi araya girer ve bir kahkaha attıktan sonra içinden geldiği gibi konuşur:

"Paşa paşa, galiba gözünüze pek ufak tefek göründüler. Onların hepsi alanının uzmanıdır; TDK'nin Genel Yazmanı olarak ben onlara emredemem, ancak rica ederim."

Böylece 20 gün sürecek denetim başlar. İlk günler denetçiler tedirgin, kurum çalışanları değildir. Çünkü denetçilere hangi bilgi, kaç yıl önceki dosya gerekiyorsa hepsi düzenli olarak ve anında sunulmaktadır. Son günlerde denetçilerle TDK'liler arasındaki buzlar erir gibi olmuştur; her iki taraf da yapılan işin ne anlama geldiğini bilmektedir. Denetçilerin deyişle başka bir yerde (bir devlet dairesinde) olsa, belki de bir yıl sürecek bu denetim kısa sürede tamamlanmıştır. Denetim bittiğinde denetçilerden birinin o dönemde çok ünlü olan Tuna Pastanesinden getirdiği kuru pasta eşliğinde son çaylar içilir. Hoşlanmasa da herkes kendi görevini, görevinin çizdiği sınırlar içinde yapmıştır.

Denetleme Sonucu

"Devlet Başkanlığı Devlet Denetleme Kurulu"nun 19 Nisan 1982 günlü, 24 sayılı kararıyla denetim yazanağı Devlet Başkanı Kenan Evren'e sunulur. Yazanağın 2. maddesinde şöyle denilmektedir:

"İnceleme ve denetleme başlamadan önce Devlet Denetleme Kurulu üyesi sıfatıyla Sabri Tazavar, İçişleri Bakanını ziyaret etmiş ve müşterek bir inceleme ve denetlemenin nasıl yapılacağı ve uygulanacak yöntemler, hazırlanacak raporlar ve ne şekilde arz edilecekleri hususunda görüş birliğine varılmıştır."

Denetleme Kuruluna göre durum ciddidir, ön hazırlık olarak TDK'nin 1932- 1979 yıllarına ilişkin tüzükleri ile 1976-1980 arasındaki etkinlikleri, kurultaylarıyla ilgili yazanaklar ve başka ilgili "doküman"lar incelemeye alınmıştır. Denetçiler, TDK tüzükleri üstünde epeyce oyalanmışlardır; çünkü o dönemde TDK'ye yönelik en büyük eleştirilerden biri 1964 tüzüğüne konan "*devrimci bir bilim derneği*" açıklamasıdır. Karşıdevrimciler, bu açıklamaya dayanarak TDK'nin siyasallığını, birtakım hükümetler ve partilerle yakınlaştığını öne sürmüşken; denetçiler, "devrimci" sözünün "inkılapçı" anlamında kullanıldığını belirtmiş, "*Bu müddet içinde değişik siyasi partilerin ve hükümetlerin, Türk Dil Kurumu tüzüğü 'kuruluş ve amaç' maddelerinde bir etkisi olmadığı kanaati hasıl olmamaktadır*" demişlerdir.

Böylece yaygın suçlamalardan biri boşa çıkmıştır.

Denetçiler, sanki yürürlükte bir Dernekler Yasası yokmuş gibi, kurumun şimdiye dek yalnızca "*hesap denetimine tabi tutulduğunu*", ilk kez "*her yönü*" ile denetlendiğini söylemişlerdir. Ancak yaptıkları "*mali denetim*"de de her şey "saydam"dır; belgelenmemiş gelir-gider ve yolsuzluğun kendisi değil söylentisi bile yoktur; vergiler zamanında ve düzenli ödenmiştir.

TDK, 12 Mart (1971) döneminde de böylesi bir denetimden geçmiştir, bu ikincidir; kurum yönetimi de ne devlet denetiminden, ne de kendi üyelerinin denetiminden kaçınmıştır. Kurultaylarda oluşturulan yarkurullar üç gün boyunca, titizlikle hem bilimsel çalışmaları, hem de ekonomik durumu incelemeye almıştır. Bu nedenle Devlet Başkanının istediği denetim de TDK'de olağan karşılanmış, denetçilerden zaten açıkta olan bilgilerin hiçbirisi esirgenmemiştir.

Denetçiler ne tüzüğe, ne yasalara aykırı hiçbir şey bulamayınca ve kurumun Atatürk kalıtını ve tüzükte belirtilen amacı kötüye kullandığına ilişkin kanıt elde edemeyince, denetime gelmeden önce İçişleri Bakanlığı ile yaptıkları uzun çalışmalar sonucu edindikleri önyargıyla, TDK karşıtlarının yıllardır öne sürdükleri savları da unutmadıklarını gösteren bir yazanak oluşturmuşlardır.

Denetçilerin Önyargılı "Gözlem ve Değerlendirmeleri"

Denetim yazanağının "Gözlemler ve Değerlendirmeler" bölümü ilginçtir.

Yazanakta kurumun, Dernekler Yasası ve tüzüğüne uygun olarak iki yılda yapılan, hükümet komiserlerinin de izlediği kurultaylara katılan üye sayısı üzerinde durulmuş, örneğin 1980 kurultayının "*yarıdan pek az farkla*" toplandığı "gözlenmiştir."

12 Eylül 1980'i izleyen iki yıl içinde her yerden binlerce kitabın toplatıldığı, onlarca kitabın yasaklanıp yakıldığı, onlarca yazarın yargılandığı bir dönemde denetçilerin bir başka ilginç "gözlem"i ve "değerlendirme"si de şudur. TDK deposunda niçin 608. 882 adet kitap bulunmaktadır? Denetçilerde, "*...basılan kitapların bir araştırma ve pazarlama çalışmaları yapılmadan üretilmiş olduğu kanaat ve görüşü hasıl olmuş*"tur.

Denetçilerin "gözlem ve değerlendirme"ine, TDK'nin neredeyse 600 türde yayını olduğu, terim sözcükleri 102 ayrı dalda basıldığı, örneğin Sözcük Türleri gibi bir kitabın bile ilk baskısının 25 bin olduğu ve kitabın kısa sürede tükendiği yansımamıştır. Ayrıca denetçiler, Yazım Kılavuzu ve Türkçe Sözlüğün

çok sattığını, baskı maliyetini düşürmek için bu iki kitabın özellikle çok basıldığını anlamamakta direnmişlerdir.

Yazanaktaki “gözlem ve değerlendirmeler”in 3. maddesi ise Devlet Başkanı Kenan Evren’in yurt gezilerinde dillendirdiği konudur: Ödüller. Ancak denetçiler, bilerek ya da bilmeyerek kullandıkları dille, TDK’nin eleştiriye değil, “*çeşitli saldırılara uğradığını*” bir resmi belgeye geçirmişlerdir:

“Ödüllerin dağıtımında Türk Dil Kurumu’nun çeşitli saldırılara neden olmasına yol açacak tercihlerin yapılmasını önleyecek önlemler alınmadığı, dilin doğru ve güzel kullanımı yanında ulusal bütünlüğü zedeleme kuşkusunu uyandıracak düşünce ve duygulara yer veren yapıtların değerlendirme dışı tutulmasına özen gösterilmediği gözlenmiş bulunmaktadır.”

Üstü kapalı olarak “solcu” bilinen kişilerin ödül başvurularının niçin kabul edildiği belirtilmektedir.

Yazanağın 4. maddesinde ise dil altındaki bakla açığa çıkmaktadır. “1976’dan beri 35 kişilik Yönetim Kuruluna gizli oyla seçilen üyelerin 28’i aynı şahıslardan oluşmaktadır. Türk Dil Kurumu’nun her türlü çalışmasını düzenleyen ve çalışma kollarını kuran bu kurulda dikkati çeken husus, Yönetim Kurulunun %80’lik kadrosunun bir nevi daimi üyelerden oluşması ve yönetime tam bir hâkimiyet sağlamış olmalarıdır. Çünkü bu kurul Yürütme Kurulu ile Seçiciler Kurulunu kendi üyeleri arasından seçmekte, dolayısıyla kurumun bütün faaliyetleri kendi görüşlerine göre bir nevi tekel olarak yönetmektedirler. Bu durum, kurum aleyhine çeşitli spekülasyonlara sebebiyet verebilmektedir.”

“Gözlem ve Değerlendirmeler”in 5. maddesi de kurum karşıtlarının yıllardır dilinden düşmeyen bir savdır; ancak denetçiler, Demokrat Partinin Milli Eğitim Bakanı Tefik İleri’nin kurum başkanlığını istemediğine ilişkin yazılı-sözlü tüm açıklamalar, tüm belgeler önlerine konmasına karşın, kendilerine verilen görev doğrultusunda, çelişkilerle dolu şu satırları yazmışlardır:

“...1951 yılına kadar değişik sıfatlarla kurumda görev yapan ve devletin en üst kademelerinde bulunan Cumhurbaşkanı, TBMM Başkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Kültür ve Milli Eğitim Bakanlarının kurum ile ilişkilerinin kesildiği ve kurumun Dernekler Kanunu esasları gereğince kamu yararına çalışan bir dernek haline dönüştürüldüğü gözlenmiş bulunmaktadır.”

TDK’nin kamu yararına çalışan derneklerden sayılmasının tarihi 1940’tır ve bu dönemde kurumun devlet kurumlarıyla cumhurbaşkanından bakanlıklara uzanan çok verimli ilişkileri olmuştur.

Yazanağın 6. maddesi ise, “Kurumun mali işleri ve hesapları genellikle düzenli bir şekilde yürütülmektedir” diye bitirilmeden önce, bazı günler kasada fazla para olduğu, alındı belgelerinin kimi kez yanlış kullanıldığı uyarısı yapılmıştır. Ne ki bu uyarılar da yerinde değildir; çünkü kitaplarını kendi yapısı içinde de satan TDK’de bankaların kapandığı saatte alışveriş olabilmekte, ama bunların kayıtları yasal kurallara göre tutulmaktaydı.

Sağ iktidarların ve kurum karşıtlarının zaman zaman dillendirdikleri bir istekleri vardır: Türkiye İş Bankası sık sık sermaye artırmaya giderse bu bankadaki Atatürk hisselerinin azalması, giderek eritilmesi... Denetçiler, “Gözlem ve Değerlendirmeler”inin 7. maddesinde biraz karışık bir anlatımla da olsa, aslında TDK’nin geleceği için kaygılarını dile getirmişlerdir:

“Kurumun en büyük gelir kaynağı olan Atatürk vasiyetnamesinin (%27,5); kurumun yegâne dayanağı olduğu ve Türk Tarih Kurumu[85] gibi yan gelir sağlayan diğer bir kuruluşu da olmadığı düşünüldüğünden, Türkiye İş Bankasının sermayesi 30 milyar TL’ne yükseltildikten sonra durumun ne olacağı konusu şimdiden ele alınmalıdır.

Bu oranın 30 milyarlık sermaye içinde de korunması bir esasa bağlanmadığı takdirde Atatürk’ün vasiyeti de statüsünü muhafaza edemeyeceği gibi, kurumun da gelecekte mali sıkıntılara düşerek görevini yapamaz bir duruma düşmemesi için bu sorunun en kısa zamanda halledilmesi uygun olacaktır.”

Org. Necdet Üruğ'un Demokratik Önerisi

Denetim yazanağının dördüncü bölümünde “öneriler” yer almaktadır. Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Org. Necdet Üruğ'un, Türk Dil Kurumu'na gönderdiği 7 Temmuz 1982 günlü, 060637-82/6 sayılı ve “Türk Dil Kurumunda alınacak tedbirler” konulu yazısı, yazanağın önerileri üstüne kurulmuştur. Ne ki Org. Üruğ'un yazısında bu öneriler, öneri değil, “aksaklıklar” diye anılmaktadır.

Kurultayların daha çok üyenin katılımıyla yapılması; basılan kitapların iyi pazarlanması ve tanıtılması; ödül seçici kurallarının ve ödül verilecek yapıtların iyi belirlenmesi; (denetçilerin mali işlerin düzenli olduğunu belirtmesine karşın) kurumun mali işlemleri ve hesaplarının noksansız yapılabilmesi için gerekli titizliğin gösterilmesi...

Org. Üruğ'un yazısında Atatürk'ün İş Bankasındaki pay oranı hiç yer almazken, yazıdaki “en demokratik” öneri de şuydu:

“Yönetim Kurulu üyeliklerine aynı üyelerin devamlı olarak seçilmesini önleyici ve diğer üyelere de seçilebilme imkânı sağlayıcı şekilde kurum tüzüğünde gerekli değişikliklerin yapılması.”

Org. Üruğ, kimi aksaklıkların giderilmesinde Devlet Başkanlığı Genel Sekreterliğinin kuruma her türlü yardım ve desteği vereceğini belirttikten sonra yazısını şöyle bitirmektedir:

“Ulu Önder ATATÜRK'ÜN kurduğu ve yaşattığı bu kurumda yukarıda belirtilen aksaklıkların süratle giderilmesini ve bu maksatla yapılacak işlerin 3'er aylık periyodik raporlar halinde Devlet Başkanlığı Genel Sekreterliğine gönderilmesini rica ederim.”

Denetim Sıkılaştırılıyor

Görüldüğü gibi Devlet Denetleme Kurulunun denetiminden Türk Dil Kurumu'nun kapatılmasına gerekçe olabilecek somut veriler elde edilememişti. Ancak Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Orgeneral Necdet Üruğ'un imzaladığı yazı, Devlet Başkanlığının Türk Tarih ve Dil Kurumlarından elini çekmeyeceğini gösteriyordu. 12 Eylülcüler, kurumları ortadan kaldırma kararını çoktan vermişlerdi. Hukukçuların, aydınların bütün tepkisine karşın 1982 Anayasasına 134. maddeyi koymuşlardı:

“Atatürkçü düşüncüyü, Atatürk ilke ve inkılaplarını, Türk kültürünü, Türk tarihini ve Türk dilini bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak ve yaymak ve yayınlar yapmak amacıyla; Atatürk'ün manevi himayelerinde, Cumhurbaşkanının gözetim ve desteğinde, Başbakanlığa bağlı; Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu ve Atatürk Kültür Merkezinden oluşan, kamu tüzelkişiliğine sahip 'Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu' kurulur.

Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu için Atatürk'ün vasiyetnamesinde belirtilen menfaatler saklı olup kendilerine tahsis edilir.

Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun; kuruluşu, organları, çalışma usulleri ve özlük işleri ile kuruluşuna dahil kurumlar üzerindeki yetkileri kanunla düzenlenir.”

Denetçiler, denetim sırasında kurum çalışanlarına yaptıkları işle, yönetici ve üyelerin kimlikleri, yaşamlarıyla ilişkili olarak tuzak sorular sormuş; çalışanları “meşgul etmemek için” dosyaları başka yerde incelemeyi önermiş; ama başarılı olamamışlardı. 82 Anayasasıyla çıkılan yoldan dönülmeyeceği belli olmuş, kurumları kapatma eylemi için 82 Anayasası hazırlanırken düğmeye basılmıştı. Ortada türlü söylentiler dolaşırken, basında kurumların yerine kurulacak bir akademi için yasa taslağı hazırlandığı haberi yer alır. Bu haber üzerine TDK Başkanı Prof. Dr. Şerafettin Turan bir basın açıklaması yapar:

“Danışma Meclisi Başkanlığına sunulduğu açıklanan yasa önerisini, içeriği yönünden, bir Dil ve Edebiyat Akademisi kurulması ve Türk Dil Kurumu'nun kapatılarak malvarlığının bu akademiye aktarılması diye iki bölüme ayırmak gerekir.

Bilindiği gibi ülkemizde bir dil akademisi kurulması yolundaki öneriler, hatta girişimler 130 yıl geriye götürülebilir. Bu yolda sürüp giden tartışmaları ve görüş ayrılıklarını doğal karşılıyoruz. Ancak 12 Temmuz 1982'de Atatürk tarafından kuruluşunun 50. yıldönümünü kutlama hazırlıkları içinde bulunan Türk Dil Kurumu'nun kapatılmasını, bir dil akademisi kurma özlem ve girişimlerinin dışında değerlendirmek gerekeceği de kuşkusuzdur.

Bir dernek olan Türk Dil Kurumu'nun Türkiye Cumhuriyeti yasalarında belirtilen denetimlere açık olduğu kadar, o yasaların güvencesi altında bulunduğuna inanıyoruz. Türk hukuk sisteminin, özel yasalar yoluyla dernek kurulmasını öngörmediği gibi, özel bir yasa ile derneklerin varlıklarına son vermeye de olanak tanımadığı açıktır. Öte yandan çalışmalarını Atatürk'ün kendi vasiyetiyle saptadığı gelirle sürdüren Türk Dil Kurumu'nun kapatılmasının sözkonusu gelirin başka bir kuruluşa aktarılışının miras hukukumuz yönünden ne denli sakıncalar doğuracağı uzman ve yansız hukukçularımızca ortaya konmuş bulunmaktadır.

Böyle bir akademi kurarken Atatürk'ün 1 Kasım 1936 günlü TBMM'yi açış konuşmasında, "Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu'nun 'ulusal akademiler halini almasını' dileyen sözlerine dayanmak isteyenlere, Atatürk'ün bu konuşmasından sonra 740 gün daha yaşadığını ve kurumların akademiye dönüştürülmesi düşüncesinden vazgeçerek 1937, 1938 Kasım başlarındaki TBMM konuşmaları ile 26 Eylül Dil Bayramlarında, kurumların çalışmalarından övgü ile söz ettiğini görmezlikten gelmemelerini salık veririz.

Bunların yanı başında ulusça 'Ebedi Şef' diye andığımız Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından yalnızca 66 gün önce, 5 Eylül 1938'de kendi özgür davranışı ile düzenlediği vasiyetnamesinde, kurucusu olduğu iki kurumun resmi birer akademiye dönüştürülmesinden hiç söz etmeksizin ve hiçbir koşul koymaksızın, İş Bankasındaki parasının yıllık gelirinden 'Türk Tarih ve Dil Kurumlarına yarı yarıya pay verilmesini' dilemesi, acaba onun son özlemi ve uyulması, uygulanması gereken son kararı değil midir?"

TDK üyelerince seçilmiş son Başkan Prof. Turan'ın 28 Mayıs 1982 günlü açıklamasından sonra olaylar daha hızlı akmaya başlar. Dönemin Tercüman gazetesinde kurumun kapatılması için kampanya bütün hızıyla sürmektedir. MGK üyesi Org. Tahsin Şahinkaya tarafından hazırlandığı söylenen taslakla ilgili bilgiler somutlaşmaya başlar.

"Karargâh Emri" Değiştirilemez

TDK yönetimi MGK Genel Sekreterliğinden bir çağrı alır; 17 Kasım 1982 günü, "Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu"nun kurulmasıyla ilgili olarak "İhtisas Komisyonları Daire Başkanlığı"nda bulunmaları istenir. Sonra bu toplantının 15 Aralık 1982'ye ertelendiği bildirilir.

15 Aralık 1982'de TDK Başkanı Prof. Dr. Şerafettin Turan ile TDK Genel Yazmanı Cahit Külebi toplantıya gider. Türk Tarih Kurumu'nu da Başkan Prof. Dr. Sedat Alp ile Genel Sekreter Prof. Dr. Ekrem Akurgal ve Amiral Fahri Çoker temsil eder.

Toplantıya başkanlık yapan MGK Genel Sekreterlik Koordinatörü Tümgeneral Suat Eren, kurumların kendileriyle görüşme isteğini yerine getirdiklerini söyledikten sonra, hepsine birer taslak verir ve bu taslağı eleştirme, değiştirme yetkileri olmadığını belirtir. Kurumlardan gelen yöneticiler bu taslağı yetkili kurullarına götürmek ister; Tümgen. Eren, bunun da olanaksız olduğunu söyler ve taslağı kamuoyuna açıklama yetkilerinin olmadığını da sözlerine ekler. General, kurumların yöneticilerinin tüm karşı çıkışlarını, "Bu karargâh emridir!" diyerek önler.

Prof. Turan ile Külebi, her şeye karşın, Atatürk kurumlarının dernek yapısının değiştirilemeyeceğini, bu girişimin tarihsel bir yanlış olduğunu, bu yanlışın yaşama geçmesine "hizmet etmeyeceklerini", bu durumu ne kendilerinin, ne yetkili kurullarının, ne de toplum vicdanının, hiçbir biçimde onaylamayacağını dile getirirler. Toplantı, buz gibi soğuk bir hava içinde sürmektedir. Bunun üzerine Tümgen. Eren, yazılı yanıt ister, toplantıya ara verilir. TDK Başkanı ile Genel Yazmanı, hemen Yürütme Kurulu ve hukukçularla bir toplantı yapar, MGK Genel Sekreterliği İhtisas Komisyonlarında aynı gün yapılan toplantıya şu yanıtla giderler:

"Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğine,

(...) Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 134. maddesinin öngördüğü 'Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun oluşturulmasına ilişkin taslak, bizzat 134. maddeye aykırıdır. Taslağın, örgütlenmeye ilişkin maddeleri ile özellikle Türk Dil Kurumu'na ayrılan 14.-18. maddeleri bu aykırılığın somut belirtileridir.

Anayasanın 134. maddesinin 1. fıkrasında Türk Dil Kurumu'nun özel hukuka dayanan varlığı açıklıkla korunmakta, özellikle yeni kuruluşun Türk Dil Kurumu'nu da içine alarak oluşacağı vurgulanmaktadır. Anılan maddenin 2. fıkrası, 'Atatürk'ün vasiyetnamesinde belirtilen mali menfaatlerin saklı olduğu'nu ve 'kendilerine tahsis edileceğini' bildirirken yaşayan, yaşamını sürdüren bir hukuksal varlığa tahsisin yapılacağını söylemekte, 'kendilerine' sözcüğüyle bu tüzelkişiliğin vazgeçilmez, yıkılmaz, kaldırılamaz olduğunu anlatmaktadır.

Maddenin 3. fıkrasının yeni kurumun 'kuruluşuna dahil kurumlar üzerindeki yetkileri...ne değinmesi de kurumumuzun varlığını sürdürmesinin engellenemeyeceği zorunluluğunu getirmektedir. Bu varlık ve yaşam özel hukukun getirdiği bağımsız yapıyı açıklamaktadır. Yeni kurum, ancak gözetim, denetim yetkisini taşıyabilir. Türk Dil Kurumu'nun yeni kuruluş içinde bugünkü durumu ile yer almasını sağlayacak biçimde düzenleme yapılmaması gerekir. Aksine bir uygulama ise, Atatürk'ün amacından temel hukuk ilkelerine kadar büyük terslikler taşır.

Türk Dil Kurumu, yürürlükteki yasalara göre varlığını sürdüren, Atatürk'ün ilkelerine özenle bağlı olarak çalışan, işlemlerinin tümü yasal olan hukuksal bir varlıktır. Bu varlığı 'ismi var, cismi yok' duruma getiren taslak, hukuka aykırı niteliği ile ölü doğar. Bundan kaçınılması anayasa koyucunun amacına da uygun düşer. Federatif bir yapısı olacak yeni kurumun gözetim ve denetim yetkisi kamu hukuku-özel hukuk tüzelkişisi karmaşasına ve sakıncalarına gitmeden sağlanabilir. Kaldı ki Türk Dil Kurumu'nun hizmet alanının özellikleri gözetilerek özel hukuk tüzelkişisi olarak çalışmasının büyük ve sayısız yararları vardır.

Sonuç:

a) Hazırlanan taslak, yukarıda belirtilen nedenlerle Anayasanın 134. maddesiyle de varlığı kabul edilen Türk Dil Kurumu'nu özel hukuk tüzelkişisi olarak ortadan kaldırmakta ve kurumun mallarına el koymak anlamına gelen bu uygulama, 134. maddeye aykırı olduğu gibi, genel hukuk ilkelerine de ters düşmektedir.

b) Tasarıda oluşturulan 'Yüksek Kurum'un örgütlenme biçimiyle çalışma ilke ve yöntemleri de 134. maddede saptanan amaçları gerçekleştirici nitelikte olmayıp ileride giderilmesi güçleşecek birtakım sakıncalar doğuracaktır. Tasarıdaki Yüksek Kurula gerek olmayıp onun yerine bağlı olan kuruluşların temsilcilerinden oluşan bir Genel Yönetim Kurulu yeterli ve amaca daha uygun olur.

c) Bu itibarla kurumun kuruluş ve çalışma düzeninin aksatılmasından sakınılarak 134. maddede belirtildiği üzere Atatürk'ün manevi himayelerinde, Cumhurbaşkanının gözetim ve desteğinde, Başbakanlığa bağlı ve kamu tüzelkişiliğine sahip bir kuruluş olarak varlığımızın korunmasının yerinde olacağı görüş ve dileğinde bulunduğumuzu saygılarımla arz ederim. Ş. Turan/ TDK Başkanı"

Türk Tarih Kurumu'nun yöneticileri de TDK'ninkine benzer görüşlerle MGK'ye gelirler. Tüm. Suat Eren, yazılı yanıtlardan hoşnut olmadığını, kurumlardan yapıcı görüş beklediklerini söyleyerek dile getirir. İki kurumun yanıtları okunur, taslak üzerinde madde madde durulur, bu kez maddeler üzerinde yazılı görüş istenir. Aslında yapılan toplantı da kurumlardan yazılı görüş istemek de oyalama taktiğinden başka bir şey değildir. MGK Genel Sekreterliğinde, "karargâh emri" havası ve kararlılığı sürmektedir. TDK Yönetim Kurulu, MGK Genel Sekreterliğine 22 Aralık 1982'de şu yazıyı gönderir:

"(...) Türk Dil Kurumu tüzüğü ile saptanan kuruluş, amaç, görev ve çalışma yöntemi maddelerindeki esaslar saklı kalmak ve Başbakanlık katına bağlanmak görüşü dışında; Genel Kurulumuzun (kurultayımızın) görüş ve kararını almadan, kurumun tüzel varlığın ve geleceğini etkileyen böyle bir konuda, taslak çerçevesinde bir düzenleme yapmanın tarihi sorumluluğu önünde ayrıca bir görüş sunamayışımızın bağışlanmasını yüksek takdirlerinize saygıyla arz ederim. Prof. Dr. Şerafettin Turan/ TDK Başkanı"

Org. Tahsin Şahinkaya'nın Yasa Taslağı

Bu ikinci yazıdan sonra TDK yönetimi ile Milli Güvenlik Konseyi arasında ne yazışma, ne görüşme olur. Görüşme, yazışma girişimleri hep karşılıksız kalır. Kurumların yönetimleri yok sayılmaktadır. "Karargâh emri" uygulamaya konmuştur artık. Çünkü kendini TBMM'nin, yargı organlarının üstünde gören MGK, Atatürk'ün kurumlarından hiç beklemediği bir tepki almıştır. Ancak Atatürk kurumlarının dernek yapısının bozularak Anayasada anılan "Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu" adlı devlet kurumu içine alınacağı da belli olmuştur.

Çok ilginçtir, bu sırada kurumları kapatacak yasa taslağının Danışma Meclisine verilir verilmeyişi kimse bilmez, kimse taslağa ilişkin bilgi edinemezken Tercüman gazetesindeki günler önce verilen bilgilerle "karargâh"ın tavrı ve tutumu harfi harfine örtüşmektedir. Dahası Tercüman'ın önceden verdiği bilgilere, Şahinkaya'nın taslağında da rastlanacaktır.

10 Ocak 1983 günlü Cumhuriyet gazetesi, Org. Tahsin Şahinkaya'nın yasa taslağını Danışma Meclisine verdiğini duyurur. 11 Ocak 1983 günlü Tercüman'ın başlığı şöyledir: *"Türk Dil Kurumu Başbakanlığa Bağlanıyor."*

15 Ocak 1983 günlü Yönetim Kuruluna olup bitenleri anlatan Genel Yazman Cahit Külebi sözlerini bitirirken gözyaşlarını tutamamıştır:

"Bu koşullar içinde Atatürk yolunda, onun buyrukları gereğince dilimize ve ulusal ekinimize hizmete çaba gösteren bizler için, önümüzdeki günler belki de acı olacaktır."

Türk Tarih ve Dil Kurumları, Atatürk'ün vasiyetnamesinin koruyucusu olan Cumhuriyet Halk Partisinin kapatılmasından sonra, İş Bankasının vasiyetname gereği kendilerine ödemesi gereken parayı alabilmek için de epeyce çaba harcamışlardır. 5 Nisan 1982'de MGK Genel Sekreteri Necdet Üruğ, bankaya paranın ödenmesi için buyruk vermiş, aynı gün bu durum TDK'ye bildirilmiştir. Ancak banka sermaye artırdığı için kurumlara ödenecek para da küçülmüştür. Kurumlar her yönden kuşatılmış durumdadır.

Devlet Başkanı Org. Kenan Evren, 26 Eylül 1981'deki 49. Dil Bayramına gönderdiği iletide, "(...) Yüce Atatürk'ün dilimizin yabancı diller boyunduruğundan kurtarılması için amacıyla kurduğu Türk Dil Kurumu'nun bu hizmeti yerine getirirken **nesiller arasında kopukluk yaratmamaya ve herkesin anlayabileceği ortak bir dilin kullanılması** yolunda çaba gösterileceğine inanıyoruz" diyerek nedense karşıdevrimcilerin yıllardır savunduğu "nesiller arasında kopukluk yaratmak" savını vurgulamış, bu arada yurt gezilerinde kurumu dil ayrılığı yaratmakla suçlamış, dahası yeni sözcüklerin kullanıldığı kitapları anlamadığını, bu nedenle bazı kitapların İngilizcesini okuduğunu söylemiştir. Bu arada sağ basın, özellikle Tercüman gazetesi Türk Dil Kurumu'na desteksiz, dayanaksız saldırmayı sürdürmektedir. Tasarlanan oyun, aşama aşama sahneye konmaktadır.

Atatürk Kurumları Kapatılıyor

12 Eylülcüler, dernek yapısındaki Türk Dil Kurumu'nu, hiçbir yargı kararı olmadan, Atatürk'ün kalıtını görmezden gelerek, bir devlet dairesine dönüştürmeye kararlıydı. Hukukçulara göre bu eylem, eski dille, "gasp"tı. Kurumun yapılarına, yapıtlarına, adına "el koymak"tı. 12 Eylülcü beş general, ulusçu tutucuların, yarım yüzyıl çok isteyip de yapamadığını yaparak ne denli hızlı Atatürkçü olduklarını gösteriyorlardı.

Org. Şahinkaya'nın yasa taslağı, Danışma Meclisinin kimi üyelerince heyecanla karşılandı; ancak bu meclisteki Nermin Ertuş, Necip Bilge, Remzi Banaz, Cahit Tutum, Kamer Genç, Abdülbaki Cebeci, Ertuğrul Alatlı, Fikri Devrimsel gibi bir avuç üye, bu taslağın yasalasmaması için büyük çaba harcamıştı. Bu üyeler taslağın Anayasaya da Atatürk'ün vasiyetnamesine de aykırı olduğunu savundular. Ateşli tartışmalar yaşandı, ama sonuç değişmedi.

Taslağın yasalaştığı gün sevinç çılgılığı atanların başını 12 Eylülden önce "devrim tarihi"ni savunan, kısa zamanda "inkılapçı" olan Prof. Dr. Hamza Eroğlu gibi kişiler çekiyordu. Olağanüstü bir dönemde, 1982 Anayasasının 134. maddesine dayanarak çıkarılan 2876 Sayılı Yasa, 17 Ağustos 1983'te Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girdi. Böylece Uğur Mumcu'nun dediği gibi "paşa tasarrufları" ile bir yapı ortaya çıktı.

Oluşturulan yüksek kurum içindeki Türk Dil Kurumu'na, 1983 öncesindeki Türk Dil Kurumu ile hesaplaşması bitmeyenler; Atatürk ve Türk Devrimine açıkça saldıramadığı için Türk Dil Kurumu'nu hedef seçenler; bireysel çıkarına göre bu kurumla bir dargın bir barışık olmayı yeğleyenler; bu kurumun kapatılacağı belli olunca resmi kurumdan yer kapmak için yön değiştirenler atandı. 1950'den 1980'lere dek, sıklıkla devlet desteği olarak Türk İslam sentezini besleyip büyütenler, verdikleri savaşın meyvesini 12 Eylülcüler eliyle toplamıştı.

Paşaların, kapatmak için uğraştıkları Türk Dil Kurumu'nu hiç tanımadıkları belliydi. Eşi asker olan emekli Öğretmen Türkân Erkin, "Cumhurbaşkanlığı Konseyi Üyesi Tahsin Şahinkaya'yı tanıyordu; generale bir mektup yazdı; TDK'nin önemini ve çalışmalarını anlattı. Atatürk'e ve kurumlarına haksızlık yapıldığını söyledi. 8 Mart 1984'te aldığı yanıt ilginçti:

"(...) Efendim, mektubunuzla ilgili çok derin bir inceleme yaptım, hatta 1950'li yıllara ait dergi ve ilgili yazıları tetkik ettim. Yazıların mahiyetleri itibarıyla ne söylerseniz haklısınız. Fakat bunlar tabii tam manasıyla bilinemediği için, mektubunuzda işaret edilen durum içerisine düşülmüş oldu. Ancak çok dikkatli olunacağını ve olunması lazım geldiğini ilgililere ikaz edildi. Bakalım zaman ne gösterecek? İşaret etmiş olduğunuz hususlarla ilgili hemfikiriz, öyle ümit ediyorum ki arzuladığımız neticelere muhakkak kavuşacağız. İnşallah yanılmam."

Atatürk'ün Türk Dil Kurumu Son Toplantısını Yapıyor

Tahsin Şahinkaya'nın, aynı görüşte olanların yanıldığını zaman gösterecekti. Atatürk'ün kurduğu Türk Dil Kurumu'nun 35 kişilik Yönetim Kurulu, 3 Eylül 1983'te son toplantısını yaptı. Bütün yaşamını Dil Devrimine ve Türk Dil Kurumu'na adanmış Ömer Asım Aksoy'un son toplantıdaki sözleri çok anlamlıydı:

"Dil kurumu 51 yıllık başarılı çalışmalarını tarihe emanet ederek önümüzdeki ay yerini yeni düzenlemeye bırakacak. Hakkındaki kötüleyici sözler ve yazılar ne olursa olsun, Dil Kurumunun hizmetleri her zaman övgü ve saygı ile anılacaktır."

Ömer Asım Aksoy'un önerisiyle Türk Dil Kurumu'nun 51 yıllık yaşamını, çalışmalarını, kuruma emek verenleri içeren bir kitap hazırlandı. Ama bunu basılmasına zaman kalmamıştı. Teksirle çoğaltıldı: **Türk Dil Kurumu'nun 51 Yılı.**

1983'ün Dil Bayramı, devrimcilerin kutladığı en buruk bayram oldu. Dernek olan TDK'de çalışan uzmanların, görevlilerin kimisi yasa zoruyla memur olmayı kabul etmeyip ayrıldı, kimisi emekliliğini istedi, kimisi o dönemdeki koşulları nedeniyle ayrılamadı. Ayrılanlara Dil Bayramında plaket sunuldu.

Kurumları kapatma isteği baş gösterdiği andan başlayarak Nadir Nadi, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu başta olmak üzere onlarca hukukçu, onlarca yazar, bilimci tepki verdi. Nadir Nadi, 1960'larda yayımladığı "Tuhaf Bir Tasarı" adlı yazısını 1983'te yeniden yayımlayınca, ilerlemiş yaşına karşın hapse mahkûm edildi.

Kapatılan Türk Dil Kurumu'nun üyelerinden kimisi Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu içine alınan resmi Türk Dil Kurumu'na koştı. Dün üyesi olmaktan onur duydukları Türk Dil Kurumu'nu bir kalemde silenler çıktı. Güneşe, aya göre gün içinde birkaç kez yön değiştirenler mutluydu. Solcuların sığınağı bilinen bir kale, olağanüstü bir dönemde militarizmin gücüne yaslanarak yıkılmıştı.

Atatürk'ün kurduğu Türk Dil Kurumu'nun devrimci üyelerinin çoğunluğu ise bu haksızlığı hiç onaylamadı. Hiçbiri dik duruşunu bozmadı.

Bu bilgiler, Dil Derneği'nce yayımlanan, Prof. Dr Şerafettin Turan ile Sevgi Özel'in birlikte hazırladığı **Türkçenin ve Dil Devriminin Öyküsü** adlı yapıttan aktarılmıştır.

[1] "Mustafa Kemal Selanik Rüştü Askeri Mektebi Talebesi İken", *Uludağ*, sayı; 18, Ekim 1932, s. 6-12.

[2] Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Ankara, 1972, s. 86.

[3] *Çankaya Akşamları*, Çev. F. Tekil, I, 32 vö.

[4] *Türk Devrimi*, Yay. Ö. Ozankaya, Ankara, 2002, s. 130 vö.

- [5] “Öz Türkçe Kavgası ve Birinci Meclis”, *Türk Dili*, sayı; 373, Ocak 983, s. 1-7.
- [6] Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal’in El Yazıları*, Ankara, 1969, s. 352.
- [7] *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri* (Kısaltma; ASD), II, 198.
- [8] agy I, 231.
- [9] agy II, 96.
- [10] *Sicill-i Kavanin*, 1341 /1926, c.II, s. 492 vö.
- [11] *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri*, I, 355.
- [12] ASD, II, 251.
- [13] agy I, 359 vö.
- [14] Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul, 1969, s. 468.
- [15] “Atatürk ve Dilimiz”, *Atatürk ve Türk Dili*, Ankara, 1963, s.138.
- [16] Türk Dil Kurumu arşivi.
- [17] Karar ve tutanak defterleri, TDK arşivi.
- [18] Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, Ankara, 1972, s. 266.
- [19] *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1929.
- [20] *MESD*, I, 35 vö.
- [21] *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1930.
- [22] *Alman ve Macar Dillerinde Özleşme*, TDK yayını, Ankara, 1972; J. Eckmann, “Macar Dil Devrimi”, *Türk Dili Belleten*, 1948, s.11 -31.
- [23] Özgün metin: *MESD*, I, 351.
- [24] agy 425.
- [25] *Hayat*, 6 Ekim 1927.
- [26] *Atatürk’ün Nöbet Defteri*, Ankara, 1955, s. 75.
- [27] Hatıralar, TDK Yayını, 1943.
- [28] agy 17.
- [29] agy s. 2.
- [30] *Birinci Türk Dili Kurultayı*, İstanbul, 1933.
- [31] Metin; E. Şevket Elman, *Dr. Reşit Galip*, Ankara, 1955, s. 200- 205.
- [32] *İkdam*, 30 Temmuz 1898.
- [33] *Birinci Türk Dili Kurultayı, Tezler, Müzakere Zabıtları*, TDK Yayınları, 1933, s. 276. Bu yapıtta, kurultaydaki olumlu, olumsuz bütün görüşler yer almaktadır.
- [34] Özgün metin, agy 414.
- [35] agy 456.
- [36] agy 471.
- [37] Faik Reşit Unat, “Ebedi Şef Atatürk’ün Türk Dil Kurumu’na Direktifleri”, *Tarih Vesikaları*, c. II, sayı: 11, s. 321-324.
- [38] *Türk Dili*, sayı: 3 (1933).
- [39] Nazmi Kal, *Atatürk’le Yaşayanlar* (Anılar), s. 135.
- [40] ASD, I, 332.
- [41] agy II, 272 vö.
- [42] agy I, 377.
- [43] agy I, 380.

- [44] Ş. Turan, "Türkçenin Özleştirilmesi Konusunda Bir Değerlendirme", *Türk Dili*, 378 (Haziran 1983), s. 321-328.
- [45] ASD, V, 185.
- [46] agy 186.
- [47] agy I, 385.
- [48] *Üçüncü Türk Dili Kurultayı*, İstanbul, 1937, s. 13.
- [49] *Atatürk ve Türk Dili*, s. 47.
- [50] *Atatürk'ten Mektuplar*, Ankara, 1981, s. 36, 52.
- [51] *Üçüncü Türk Dili Kurultayı*, s. 354.
- [52] ASD, V, 187.
- [53] agy I, 388.
- [54] Dilâçar, "Denizbank Olayı", *Türk Dili*, sayı; 278 (Kasım 1974).
- [55] ASD, I, s. 402.
- [56] agy I, 411.
- [57] A. İnan, *Atatürk'ten Mektuplar*, s. 38.
- [58] *Çankaya*, s. 477.
- [59] agy s. 472, 479.
- [60] A. S. Levend, agy, s. 444 vö.
- [61] Levend, agy, s. 455 ve ötesi.
- [62] Dil ve Kültür, "Bir Dilin Zenginliği", Ankara, TDK, 1952, s.65.
- [63] Dil Davası, "Terim Davamız", TDK, 1952, s.84.
- [64] Ulus, 9 Kasım 1951.
- [65] Ulus, 5 Mart 1952.
- [66] Günce 1, TDK, 1972, s.37.
- [67] Ulus, 5 Mart 1952.
- [68] H. Dizdaroğlu, Ataç, TDK, 1962, s. 71.
- [69] Sözden Söze, Varlık Yayınları, 1952, s. 73.
- [70] Türk Dili, Mayıs 1976.
- [71] Söyleşiler, TDK Yayını, 1962, s. 113.
- [72] Kâmile İmer, Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi, TDK, 1976, s. 36 ve ötesi.
- [73] İmer, aynı yapıt, s. 50 vö.
- [74] Aksoy, Özleştirme Durdurulamaz, TDK Yayını, 1973, s. 31- 32.
- [75] Tahsin Yücel, Dil Devrimi ve Sonuçları, TDK, 1982, s. 31 vö.
- [76] Ömer Seyfettin, Sanat ve Edebiyat Yazıları/14, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990, s. 127 ve ötesi.
- [77] Ömer Seyfettin, Dil Konusunda Yazılar/ 13, Bilgi Yayınevi, Ankara 1989, s. 76 ve ötesi.
- [78] Ö. Seyfettin, agy, 38 ve ötesi.
- [79] agy, 49-50.
- [80] Ömer Seyfettin, Dil, s.19.
- [81] Ömer Seyfettin, Dil, s. 11.
- [82] Aksan, agy, s. 14 vö.
- [83] Doğan Aksan, Tartışılan Sözcükler, TDK Yayını, Ankara 1976, s. 11 ve ötesi.
- [84] Dilbilim ve Dilbilgisi Kolunda çalışan Sevgi Özel'e.
- [85] Türk Tarih Kurumu'nun basımevi anımsatılıyor.